
BİLGE KARASU

ÖTEKİ METİNLER

Metis Edebiyat

Bilge Karasu
ÖTEKİ
METİNLER

Bilge Karasu (1930-1995) Şişli Terakki Lisesi'nde ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde okudu. Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü'nde, Ankara Radyosu Dış Yayınlar Bölümü'nde çalıştı. 1963-64'te Rockefeller Bursu'yla Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde bulundu. 1974'te Hacettepe Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaya başladı. İlk yazısı 1950'de, ilk öyküsü de 1952'de *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*'nde yayımlanan Bilge Karasu, 1963 yılında D. H. Lawrence'ın *The Man Who Died (Ölen Adam)* kitabının çevirisiyle Türk Dil Kurumu Çeviri Ödülü'nü, 1971'de *Uzun Sürmüş Bir Günün Akşamı* kitabıyla Sait Faik Hikâye Armağanı'nı, 1991'de *Gece* kitabı ile Pegasus Ödülü'nü ve 1994'te *Ne Kitapsız Ne Kedisiz*'le Sedat Simavi Vakfı Edebiyat Ödülü'nü aldı.

BİLGE KARASU • BÜTÜN YAPITLARI

- TROYA'DA ÖLÜM VARDI**, 1963, Üçüncü Basım: 1995
UZUN SÜRMÜŞ BİR GÜNÜN AKŞAMI, 1970, Altıncı Basım: 1999
GÖÇMÜŞ KEDİLER BAĞÇESİ, 1979, Beşinci Basım: 1999
KISMET BÜFESİ, 1982, Üçüncü Basım: 1996
GECE, 1985, Dördüncü Basım: 1995
KILAVUZ, 1990, Dördüncü Basım: 1999
NE KİTAPSIZ NE KEDİSİZ, Denemeler, 1994, Üçüncü Basım: 1995
NARLA İNCİRE GAZEL, 1995, İkinci Basım: 1995
ALTI AY BİR GÜZ, İlk Basım: Eylül 1996
LAĞIMLARANASI YA DA BEYOĞLU, İlk Basım: Temmuz 1999
ÖTEKİ METİNLER, İlk Basım: Ekim 1999

İçindekiler

SUNUŞ: ÖTEKİ METİNLER'E BAKIŞ
Fusun Akatlı 7

•

Özgürlük 9

I.

"ÖTEKİ" ÜZERİNE ÇEŞİTLEMELER

Acı Çeken Gövde 15

Azınlık - Azınlıklar

Bir Çözümleme Denemesi 22

"Öteki" Metni Tanımak 41

Yazın Ne Ölçüde Tanıtıcı Olabilir 47

"Türkçeleştirme" ya da

"Bugünün Diline Aktarma" Üzerine

Kopuk Düşünceler 53

"Güç" Yazarlar Üzerine Yazılmayan Yazı 65

II.

GÜNLÜK GİBİ

Özel Günlük 75

'92 Günlüğünden 95

Yol 100

Son Günlükler (1994) 111

Ayna/Sıla (Nodar) 128

Bendeki Adalet Cimcoz 135

ÖTEKİ METİNLER'E BAKIŞ

Bilge Karasu'nun yayıma hazır hale getiremeden ardında bıraktığı yazılı kalıtı üzerinde yaptığım çalışmaların ürünü iki kitap oldu. İlkinde: *Lağımlaranası ya da Beyoğlu*'nda, yazarın kurmaca/anlatı kapsamında düşünülebilecek yazılarını bir araya getirdim.

Öteki Metinler ise, düşünsel/kuramsal ağırlıklı denemeleri, metinleri, bunlarla birlikte okunabilecek notları ve Karasu'nun günlüklerinden seçmeleri kapsıyor. Bu ikinci kitapta, kendiliğinden, "öteki" kavramı ağırlık kazandı. Bilge Karasu'nun çoğunu yaşarken yayımlamamış olduğu, otuz yıla yayılan düşünce ürünleri, dilden yazıya, yazıdan yaşama uzanan bir perspektifte hep "öteki"yi, "yabancı"yı, "tanıma", "tanınma" ve "tanıtma"yı sorgulamakta.

Öteki Metinler, Ne Kitapsız Ne Kedisiz ile bir arada okunduğunda; düşünsel etkinliğinin merkezine yazı'nın ve yazm'ın sorunlarını yerleştirmiş, yaşama bakışını o odaktan beslemiş bir yazarın satırlarının arasına sinmiş "felsefe"si, tamamıyla olmasa da, anlamlı sayılabilecek bir ölçüde kavranabilecektir.

Yazarın, başkalarının okumasında sakınca görmediği günlüklerinden, bu "felsefe"nin yaşamındaki izlerini sürmeye elverişli olabilecek "günler"i seçerek ve son yirmi ay içinde tuttuğu *Ayna/Sıla* notlarını da, onun "Yama Bohçası" olarak düşündüğü bu bitmemiş, bitmeyecek kitaba ekleyerek bir çeşit "bütünlük" oluşturmaya çalıştım.

Okurlarının Bilge Karasu'yu "tanıması" için kitaplarından biri –herhangi biri– de bir kapı aralar elbet; ama yazdıklarının, yazabildiklerinin tümünü okuyabilmek, o kapıyı ardına kadar açmasa da, kapıları çoğaltacak, ışıkları-gölgeleri çeşitlendirecektir. Bir "imge" kurmak, Karasu'ya göre, her zaman, her durumda ucu açık bir iştir. Ama o, ulaşılabilecek verileri, koşulları elverdiğince, tüketesiye kurcalardı imgelerini. Onun geride bıraktığı yazılarını, aynı şeyi yapmak isteyecek okurlarını düşünerek kitaplaştırdım. Özellikle onlar için. Bilge Karasu "okur" yetiştiren bir eğitimciydi aynı zamanda. Bu "iş"ine öyle dört elle sarılıyordu ki, eğitimcinin yazar Karasu'nun zamanından çalışıyor olmasını bile içine sindiriyordu. *Öteki Metinler* biraz da onun bu "misyon"unu sürdürecektir bir kitap oldu.

Bilge Karasu, vakitsiz ölümüne direnememiş olsa da, kendi söylemine son noktayı kendi koymalıydı. İşte ben bir anlamda bunu gerçekleştirmek istedim. Baktım: Üç nokta koymuş. Ben de o üç noktayı aldım, bu son iki kitaba taşıdım. Artık emanetçi aradan çekiliyor ve yazar, hep olmak istediği yerde: okurla karşı karşıya.

Füsun Akatlı

ÖZGÜRLÜK*

sınırlarla işlenmiş incecik bir oyadır
aşk gibi,
dirim çılığı, ele saygıdır;
yırılmak bilmediği içindir
sık sık yakılması;
tuttuğu yer, onu kullanmaktaki becerimiz kadardır
hep.

LIBERTE

Comme l'amour
Delicat resau des limites,
Jaillissement, respect d'autrui,
La liberte
Souvent brulee, car indechirable,
Sera ce que nous saurons en faire.

* Bilge Karasu'ya UNESCO tarafından ısmarlanan bu şiir, yazar tarafından Türkçe ve Fransızca olarak yazılmıştır. (y.n.)

I

"ÖTEKİ" ÜZERİNE
ÇEŞİTLEMELER

Neredeyse onbeş yıldır beni uğraştıran bir yazı: "Azınlık(lar)" Kavramı Üzerine Bir Çözümleme Denemesi. Kaç kez baştan aldım, bozdum, bıraktım. İstemediğim noktalarda üreyiveriyor, uzuyor, dengesi bozuluyordu. "Tanı/n/t/ma Üzerine" ise üç yıl kadar önce kafamı kurcalamağa başladı; üç ayrı biçim denedim, hiçbirini beğenmedim.

Bu yazıların temel izleğinin "öteki" olduğunu görebilmem için bir vakit geçmesi gerekiyormuş. Yirminci yüzyıl, ondokuzuncu yüzyılın kalıtını yüklenirken, geçmişin yanlışlarını bulup göstermiş, eleştirmiş, "tanıma"yı, tanumanın yollarını yeniden düşünmeğe, irdemeğe çalışmış pek çok insanın konuşup yazdığı bir yüzyıl olmasına olmuştur ama, ne yazık ki, bu son yıllarına varasıya "öteki"ne karşı davranışın en acımasız, en kanlı, en çalğunca örneklerini art arda sergilemekten başka bir şey yapamamış görünüyor. "Gelişen teknoloji", en yararlı görüldüğü alanlarda bile, ötekini ezmenin, ona usa sığmaz acılar vermenin bir başka adı olabiliyor.

Bu yazılarda, anlamağa çalışmaktan başka bir şey yapmıyorum. "Beriki" de, "öteki" de benim, biziz, hepimiziz. "Biz"i anlamağa çalışıyorum. "Biz"i "öteki"nden ayıran durumu anlamağa çalışıyorum. O kadar.

"Acı Çeken Gövde", en yeni yaşantılarımın bana düşündürdüklerinden çıkan bir yazı. "Öteki" kadar "ben/biz" de yepyeni bir kılıkta çıktı karşıma. Belki birkaç okuru ilgilendirir diye ummak isterim.

ACI ÇEKEN GÖVDE

~

Dr. Zafer Öner'e sevgiyle

İnsan neyi betimlemeğe kalkmamış ki ağrıyı da betimlemeğe girişmiş olmasın? Hastalıkların betimine salt hekimlerin işi diye bakmamış yazarlar var. Onlar için hastalığın betimi, kendi başlarından geçen, kendi yaşantılarının bir bölümü olan bir duyum-duygu-algı-kavram bileşimini, karmaşasını söz kalıplarına sokmaktır; kendi sözlerinin, kendi deyişlerinin kalıbına sokmaktır. Öldürücü deyişin gizemini taşıyan ustalıklarıyla hastalığı parafın dolu bir kavanozun içinde saklanan bir vakitlerin canlı dokusu gibi, onu bilmeyenlerin, yaşamayanların ancak seyrine bakıp irkileceği, tiksineceği ya da güçleneceği bir görü haline getirerek hastalıktan öcelerini alırlar bir bakıma. Kendisini öldüren hastalığı bile betimleyen yazarlar bu hastalıktan bir değil, iki bakımdan öcelerini almışlardır: İlk insan an'ının, anlığının, dolayısıyla insanın üstünlüğünü, ölüme bile meydan okuyuşunu tanıtlarlar; önce kendi kendilerine, sonra da yazdıklarını okuyacak olanlara. İkinci utkuları da doğrudan doğruya sözle, sözcükle ilişkilidir: Yazdıkça, okundukça, o hastalığın boynuna sarılacak ip yavaş yavaş sıkılacak, son cümlelerde kanının son damlası da aktıktan sonra Fafnin'in, Siegfried'in karşısında bir oyuncak, kocaman da olsa, ne yapılacağı, nereye atılacağı bilinmese de bir oyuncak halinde kalması gibi, canavarın yere yamyassı yapıştığı görülecektir.

Ya da yazar, hastalığın –ister kendi hastalığı olsun, ister yakından izlediği bir hastalık olsun– karşısında üçüncü bir utku ka-

zanmağa bakacaktır: Hastalığı, daha doğrusu betimini, bir yazısının, bir yapıtının bir parçası haline sokacak, ondan yararlancaktır.

Ama birçok hastalığın bir yanı, bir parçası olan, ya da hastalığın ta kendisi olan ağrılar var.

Hekimlikte, bu ağrıların betimi, neredeyse hiç kimsenin işine yaramayacak kertede öldürülmüş, dondurulmuş basmakalıp sözler, deyimlerle yapılır. Kuşak biçiminde, yüzlerce iğne batar gibi, gönül bulantısıyla birlikte gelen, tokmakla vurulur gibi ağrılardan söz edilir. Bundan önceki cümlede virgüllerle ayırdığım parçaların hepsi bir tek ağrıyı anlatmakta kullanılsa gene iyi. Hiç değilse ağrıların karmaşık nitelikleri bir parça kavranmış olacaktır. Oysa o deyimler belki dört, belki sekiz ayrı hastalığın belirtileri olarak düşünülecek, hangisinin hangi başka belirtilerle bir arada ortaya çıktığına bakılarak bir tanıya varmağa, bir tanıya varmanın yolları öğretilmeğe çalışılacaktır. Hekimlikte bunlar belirli bir dilin bulmaca terimleridir. Terimleri bir araya getirebilen, bulmacayı çözer. Çözümlerin her yerde, herkesin elinde bir, tutarlı olması için de terimlerin en yalın, en ana çizgilerine indirgenmesi şarttır. Dolayısıyla en ölü, en gerçek dışı çizgilerine. Hekim, imgeleme gücünün yanına uğramadığı, sağlamca bir kişiye hastasını bir kediye, bir taşı, bir ağacı anladığından biraz fazla anlayabilecek midir ki?

Aynı ağrıyla, üstelik nedeni iyi bilinen doğum ağrısı gibi bir ağrıyla olağanüstü bir durumda kalmadan karşısına gelen yüzlerce kadından derleyeceği sözlerle, imgelerle, hekim bilgisini biraz daha artırabilir, kitaplara birer ikişer cümle daha eklenebilir. Ne var ki ağrısını anlatmak için alışlagelmiş imgelerin, sözlerin dışında şeyler anlatan kadına –pek olasıdır gibime geliyor– "şair gibi kadın" diyecekler ama doğum ağrısı üzerine yeni bir şey öğrendiklerini düşünmeyeceklerdir çoğu hekimler. Kendi dilleridir onlarca önemli olan. Bu yüzden de onları kim yerebilir?

Ama bir yazarın bir ağrıyı betimlemesi için ne gibi bir sebep düşünebiliriz?

İlkin, kalemini bilemek istediğini düşünelim. Ağrı gibi –

şimdilik öyle söyleyelim– "anlatılması güç" bir şeyi anlatabilmeğe çalışmak istiyor diyelim. Güçlük, el uzluğunu artırmak isteyen her zanaatçı için bir meydan okuma yerine geçer. Güçlüğü yenmeği başaran, yenmese bile yenmeğe çalışmış olan kişi büyüdüğünü duyar. Ama zanaat, bilgi ister, görgü ister. Ağrı iyi bilinen, tanınan, çok duyulmuş, çeşitli yönleriyle öğrenilmiş bir ağrı olmalıdır.

Yazarı tedirgin edecek, eline kalemını alıracak kadar sık duyulan, bilinen bir ağrı, yazarın duyguları dışında bir kalem bileme alıştırmalarına konu olmakla yetinemez. Yazar bir bakıma, ağrının "pençesinde"dir".

Bu imge kimseyi yanıltmasın ama. Ağrıyı duyarken yazmağa kalkışmaz kimse. En yürekli yazar bile ağrının dinmesini, hiç değilse yatışmasını bekler yazıyı aklına getirmek için.

Ağrının özelliklerinden biri de bu olsa gerek: Bütün dikkati, bütün gücü kendi üzerine çekebilmek.

Nasıl bir ağrı düşünüyorum bunları yazarken? Çektiğim birkaç büyük ağrıyı. Yinelenen ağrıları da, yinelenmeyenleri de. Ama bir kez duyduğum büyük bir ağrıyı betimlemeğe kalkacak kadar atılgan değilim,

Sık sık gelip beni üzen, kızdıran bir ağrıyı anlatmağa, betimlemeğe çalışacağım: Yarımca'yı, yarım başağrısı, hemikrania: yarım kafatası ağrısı, migraine adıyla sözü çok geçen ama bilenlerin bildiğini sananlardan az olduğu ağrıyı.

Daha bunları söylerken, yazar olarak değil, hasta olarak davranıyorum.

Ama yazarın duygularını bu işe karıştırmaması olacak şey değil.

O halde yazar, canını sıkan bir ağrıya herkesin –boş yere– dikkatini çekerek kalemını bilemeğe mi kalkıyor?

Bu kadarla kalmak saçmalamak demek olur.

(.....)

İnsan çok dayanıklı bir yaratık. Genellikle öyle. Kimi zaman da bir hiç onu yere serebilir, biliyorum.

İlk soru buradan çıkıyor.

İnsanın dayanıklılığı, duyduğu acı karşısında, hastalığın en kötüsüne bile karşı koymakta –karşı koymak pek bilinçli bir iş olarak görülebilir ya, bilinçsiz bir karşı koyma da düşünülebilir. Hekimden yardım ummak, onmayı beklemek, yakınlarından, genellikle insanlardan yardım beklemek, bir çeşit karşı koymadır diye düşünüyorum– gösterdiği bekinmede ortaya çıkıyor. İnsanların "hastalık" dediği şey de, genellikle, bu "çarşıma, uğraşma" süreci.

Ama dirimin sürdürülmesi ya da yok oluvermesiyle doğrudan doğruya ilişkili birtakım dirimsel bölge, örgen, nokta ya da süreçlerin bozulması, zedelenmesi, kopması gibi olaylar, zaten "makinenin" başına gelen şeylerdir. Öyle durumlarda ölüm çabuk gelir; dayanıklılık diye bir şey düşünülemez de. Böyle durumlarda "hastalık" sözü pek edilmez zaten, "kaza"dan söz açılır daha çok.

İnsanın "hastalık" dediği durumlardan yola çıkmak istiyorum. Yaptığım felsefece bir araştırma değil, bu yüzden "terim"lerden çok duygusal davranışlar ya da davranışlar karşısındaki duygular üzerinde duracağım.

Biyolojik varlık olarak değilse bile "hasta insan" çok dayanıklı. Bunu en iyi bilenler de hekimler.

Hekimler kimler? İşleri, görevleri, işlevleri nedir? Bu soru kolay. Biz hekim olmayanlar için, hekim, hastalandığımızda, yani gündelik işlerimizi yapamaz, ya da güçlüğüle yapar duruma düştüğümüzde, kendimizi "iyi bulmadığımızda, duymadığımızda" gidip danıştığımız, bizi yeniden sağlığa kavuşturmasını beklediğimiz kişi.

* * *

"Her şey içimde olup bitiyor çünkü." Hastalığa –bu sözcüğe yüklediğimiz anlam bir bakıma çok geniş, bir bakıma epey sınırlı– ne kadar söz geçirebileceğimi bilemem. Ama ona karşı koymak –bu da anlamı kolay eriyiveren bir deyim– genişçe ölçüde elimde olabilir.

Acı Çeken Gövdenin gücü, dayanma gücü, direnme ya da karşı koyma gücü, gövdenin sahibi için bile şaşırtıcı olabiliyor.

*

Hastalık karşısında insanların tepkisi – "Şizoid" bölünme: "Ben" kim(im)? Acıları (yaşamadan önce) katlanılmaz bulacak olan kim?

*

Gençken kendisine çok güvendiğimiz, bel bağladığımız sırada, hakkını en iyi biçimde verecek giysileri giydirmeye baktığımız, gerginliğini, esnekliğini gözettiğimiz gövde, yaşlanınca büsbütün koyvermesek de önceleri düzeltmeye, sonra gizlemeye ama gene de korumağa çabaladığımız gövde; her yaşta acı çeken gövdeye dönüşebilir. Bu, apayrı bir niteliktir, bildiğimiz gövdenin yerine bilmediğimiz bir şey gelir oturur. "Kendimiz" diyegeldiğimizi, yeniden, başka türlü tanımağa başlarız.

Herbirimiz, her an acı çeken bir gövdeye dönüşebiliriz, ya da böyle bir gövdenin yardımcısı, bakıcısı, gözlemcisi olabiliriz. Acı çekme durumu, bir yaşam boyu gözönünde tutuldukta, gelip geçici de olabilir, sürekli de olabilir.

Acı çekmek bir gövde için bilinmedik bir şey olmayabilir ama bu durum uzun sürdüğünde bunun üzerinde düşünmeye başlanabilir. Acı çekme, gövde için, daha önceden bildiği bir şey de

olsa, onu sağlıklı durumdan ayıran çok sade, çok yalın bir şey vardır. Sağlam gövde kendinin farkında değildir; acı çeken gövdeyse sürekli olarak kendinin farkındadır. Bu da insana, önceleri, çok yadırgatıcı gelir. Sonraları alışılrsa bile, acı çekmek gövdenin "başkaldırdığı" bir durumdur.

Acı çekme, bir bakıma, paha biçilmez bir bilgi edinme yoludur. Elbette "böyle bilgi eksik olsun!" diyebiliriz; ama yaşama ilişkin herhangi bir konuda bu tutum biraz tuhaftır gene de.

Dışarıdan bakan için, acı çeken bir gövdenin yakınlığı birçok sorun yaratır. Bunlardan ilki, düpedüz bir kabul etme sorunudur. Daha doğrusu, sevdiği bir insanın, yakınının, çok yakınının, örneğin onulmaz bir hastalığa yakalanmış olduğuna inanmak istemektir; inanmaya razı olmamaktır. Kabul etmek, elbette, hastalığın varlığını reddetmek biçimine girse bile, bu tutum sürdürülemez. Hastalığın varlığını kabul etmekle de iş bitmez. Asıl güç olan bu yeni durumun gereğini düşünebilmek, kendi davranışlarını, kendi yaşayışını ona göre ayarlamaktır. Alışılması en güç işlerden biri... Alışageldiğimiz her türlü ilişki/davranışın kökten değişmesi gerekebilir. Oysa uzun süre hastayla değil, sağlıklı kişiyle ilişkinizi, davranışınızı farkına bile varmadan sürdürmeğe çalıştığınızın farkına varırsınız zamanla. Vardığınızda da gereken değişiklikleri hemen yapmağı başaramazsınız. Hasta artık bağımsız yaşayışından çıkmış, çeşitli biçimlerde sizi de kendine bağımlı kılarak, size bağımlı hale gelmiş olur Böyle bir yükü yüklenmek insana kolay gelmez elbet. Tabii bu yüke sizin nasıl baktığınız çok önemli bir belirleyicidir. Ama yük yük olmaktan çıkmaz. Bağımsızlığını yitirmek hastaya da çok ağır gelir. Ama pek çok hasta yakını bunun farkına bile varmaz.

Hastaysa, hem acı çeken gövdesinin yarattığı yeni durumla kendini (belki de yaşamının başlangıçlarında olduğu gibi) tanımağa –yeniden tanımağa– çalışmaktadır; hem de çevresiyle ilişkilerini yeniden düzenlemek zorundadır.

Kendini tanımak dediğim, değişik düzeylerde, değişik kerte-lerde de olsa, güç bir iş. Gövde, kendini daha önce hiç duyulma-mış biçimlerde duyurmakta, hiç girilmemiş bir ağaçlığın köşesi-nin bucağının araştırılmasını, tanınmasını gerektirmektedir.

Bir de bu gövdenin hekimlerle ilişkilerde yarattığı çok deği-şik bir durum vardır ki, bunu biraz daha sonra ele almak isterim.

Yayıma hazırlayanın notu: Bitirilmeden kalmış bir yazı. "Acı Çeken Gövde" başlığı altında yazmayı düşündüklerine bir çeşit giriş olarak düşün-müştü. "Acı Çeken Gövde", son hastalığının sürecindeki kısa "iyilik" dönem-lerinde onun kafasını adamakıllı işgal eder olmuştu. Bazı parçalar yazabildi ancak. Düşündüğü, tasarladığı yazıyı kotarmaya vakti ve hali olmadı.

AZINLIK - AZINLIKLAR

Bir Çözümleme Denemesi¹

~

Nermi Uygur'a

1. "Azınlık", ancak, bir "Çoğunluk" ile *bir arada* ele alındıkta anlam taşır. "Azınlık", bir adlandırıl/madır.²

2. Azınlık ile Çoğunluğun bu nitelikleri, ancak, bir *ölçüt*'ten dolayı varolabilir; bu ölçütün çizdiği *sınır* içerisinde kalındıkça bu niteliklerden söz edilebilir.

3. Ancak bu sınır içerisinde, bu ölçüt gereği, bir arada ele alınca varolabilecek Azınlık ile Çoğunluk, sayılara dayalı *görünse* de, ancak, sayının bir güç/baskı düzeneğinin işlemesine yol açması durumlarında *sözü edilir* bir karşıtlık haline gelir.

4. Bu düzeneğin işlemesi, Azınlık ile Çoğunluğun dörtlü imge dizgelerinin etkileşimiyle sıkı sıkıya ilişkilidir.

1. Şimdiden belirtmekte yarar var: Bu yazıda söylediğim her şey, baştan düşünülebilir. Benimkinden başka bir düşünüyapısal çerçeve içerisinde, bu çözümleme bambaşka bir kılığa girebilir. Böyle çözümlemelerin *bile*, yere, çağa bağlı olarak değişebilecek temellere oturduğu düşüncesine alışmamız gerektiğini düşünüyorum.

2. Kendini örtük olarak adlandırmakta olan bir çoğunluğun belirtik olarak adlandırdığı bir öbektir.

I

Bu kesinlemeleri irdelemeğe çalışalım.

1.1. Azınlık ile Çoğunluk, biri birilerinin değillemeleridir. Belirtik ya da örtük olarak dile getirilen bir bütünüün parçalarıdır.³

Bir önerinin oya sunulduğu bir toplantıda oyverenler bir bütünü; bu oyların karar gücü taşıyacak sayısını vermiş olanlar bir çoğunluğu oluşturur; bu çoğunluğun dışında kalan oyverenler (karşı-oy verenler, çekimserler) kendi aralarında da bir azınlık-çoğunluk bölüntüsü gösterse bile, azınlık adını alır.⁴

3. /Azınlık/, çoğunluk için, bir düzdeğişmece değeri taşır: Hem onunla birlikte oluşturduğu bütünlük içerisindeki parça niteliğiyle, hem azınlığın her üyesini – hiçbir bireysel özellik tanımayan toptancılığından ötürü– tek bir bütüne sokan niteliğiyle...

4. Azınlık da, çoğunluk da, durmaksızın ürer, sürer, durmaksızın da kılık (ya da, özne) değiştirebilir.

Aynı birey, çeşitli çoğunluklarla çeşitli azınlıkların üyesi olabilir. Aynı anda, ya da, aynı aynı zamanlarda...

Belli bir "niteleyici" adı taşıyan bir topluluk (ya da o topluluğun bir parçası) bir yerde çoğunluğu oluşturabilirken başka bir (ya da birer) yerde azınlık(lar) oluşturabilir. Bireyler de, topluluklar da, "yabancı" diye nitelenebilirler: Örneğin, bir "yabancı" ülkede ("yurtdışı"nda) bir birey de yabancıdır, böyle bireylerden oluşan bir topluluk da... Ama böyle bir topluluk, içinde yaşadığı ülkenin –şu ya da bu biçimde– insanı olma kararını verirse (bu "karar", o ülkeye de verilebilir), "yabancı" olmaktan çıkıp "azınlık" durumuna geçecektir. Buna karşılık, o topluluğun üyesi olmayan, gene de onun (aynı) "niteleyici" adını taşıyan birey ya da topluluklar orada "yabancı" olarak kalacaktır.

Birey, siyasal bakımdan hem "yabancı" hem "azınlık üyesi" olamaz. Buna karşılık, "yabancı" olduğu bir ülkede "siyasal" olmayan birçok azınlığın en doğal, en tartışmasız üyesi olabilir. Belki de en çok görülebilecek durum, bireyin pek çeşitli çoğunlukların azınlığı, ya da, yabancı, buna karşılık çeşitli azınlıkların "üyesi" olması durumu olur. (Mantıksal bir nedenden söz edilebilir mi bu durumda?)

Buna karşılık, siyasal birimin bu azınlık/çoğunluk bölüntüsünde önemli bir yer tutmakla birlikte her durumu açıklayabilmekten de çok uzak durduğu, sanırım şimdiden ileri sürülebilir.

Azınlık, yabancı olmayan bir "başka" bir "aykırı"dır. Siyasal birim açısından "sınır-dışı" edil(e)meyecek bir topluluktur. Ama ona "yabancı"lık yüklen(ebil)diği zaman sınır-dışı da edilebilir. Biraz sonra sözünü edeceğimiz "ölçüt", burada özel biçimde işlemektedir. Az ileride bundan yine söz edeceğiz.

- 1.1.1. Çoğunluğun kararı, Azınlığın istemediğidir. Azınlığın verdiği oylar, çoğunluğun istemediğine verilmiştir.
- 1.1.2. Azınlığın kendi içinde bölüntü gösteriyor olması, Azınlık ya da Çoğunluk diye adlandırmanın *toptancılığını*, ayrıntı üzerinde durmazlığını gösterir. Verdiğimiz örnekte ya da herhangi bir seçimde, azınlıktakilerin, değişik tutumları *değişik* oy verme biçimleriyle dile getirmelerine karşılık, çoğunluğun karşısında, "eninde sonunda" azınlık olması, bunu doğrular; çoğunluktakilerin *aynı* oyu verdikleri halde, birçok kez, neden, niye, niçin öyle oy verdiklerini açıklamak istemeleri de bunu doğrular.
- 1.1.2.1. Azınlıktakiler de, çoğunluktakiler de, kendilerini bölmüş olan eylemin (burada, oy verme eyleminin) ikideğerliliği karşısında ayırtılardan söz ederek özellikler, öznellikler, bireysellikler koyuyorlarsa ortaya, bu toptancılıktan tedirgin olduklarını *da*, onu kabul ettiklerini *de* göstermektedirler.
- 1.2. Bu toptancılık, Azınlık ile Çoğunluğun birbirilerinin değıllmeleri olmaları durumunun vazgeçilmez bir niteliğı olarak ortaya çıkar. Dikkat edilecek nokta, iki değerden her birinin ancak ötekini değılleyerek anlam taşıyabileceğidir. Ayrıntılar, yani iki kesimden her birinin içinde belirebilecek ayrılıklar, karşı kesim açısından ancak ikincil, güdümün belirlenmesinde *kullanılabilecek* bir önem taşır. Her kesimin ötekine bir bütün olarak bakması, kendi bütünlüğünün de bir inancasını ortaya koyması demektir. Ama bu iki bütün, ancak bir arada oluşturulan daha büyük bir bütünün çelişen parçalarıdır.

*

- 2.1. Çünkü büyük bütünün bu ikiye bölünüşü, bir ölçütün getirdiğı ikideğerliliğe dayalıdır. *Şöyle* olan, düşünen, inanan eyleyenlerle, *böyle* olan, düşünen, inanan eyleyenler arasındaki ayırım, "şöyle"nin karşısındaki "böyle"nin ancak "şöyle olmayan (düşünmeyen, inanmayan, eylemeyen)" anlamını taşıyor olmasıyla anlam kazanır.⁵

2.1.1. Siyasal ya da dinsel inançlar söz konusu olduğunda ortaya çıkabilecek azınlık/çoğunluk bölüntüsünde, örneğin, ölçüt, tek başına, "siyasal inanç" ya da "dinsel inanç" mıdır? Bu soruyu deşmedikçe ölçüt konusunda bir şey söylememiz pek güç olur.

Derinin rengi, tek başına, ölçüt müdür?

Bir ulusal öbeğin adını taşıyor olmak, tek başına, ölçüt müdür?⁶

5. Ölçüt gereği "bizden olan/bizden olmayan" biçiminde ortaya çıkan bölüntü, ölçüt alanı dışında görülmez; ya da, ölçüt gereği ortaya çıkan bölüntü pek çok alanda kendini gösterir ama gene de, temel bir alanda, ortadan kalkar: Azınlık da, çoğunluk da, örneğin, "yasalar karşısında eşittir"; yani, belli bir siyasal birimin uyrukları söz konusudur, yasalar çoğunlukça kabul edilip "ayırım"ı pek çok alanda sürdürse, azınlığa karşı çeşitli baskılar yasalassa da, –yani haklar açısından büyük eşitsizlikler yaratılsa da– en azından ödevler, yükümler açısından "eşitlik" gözetilir.

"Yabancı", o birimin uyruğu değildir. Aykırılığı zaten o "yabancı" niteliğinin bir parçasıdır. Uzun yıllar da otursa o ülkede, yabancı kalır; bir başka siyasal birimin bir parçası, uyruğu niteliğini sürdürdükçe yasalara uyması beklenir ama azınlığa yol açan "ölçüt" ona işlemez.

Durum kuramsal olarak budur. Ancak bu yabancı, ölçütün uygulanabileceği bir kişi olarak görülme *istenirse*, yabancılığı göz önünde tutulur ya da tutulmaz, ama azınlığa karşı uygulanan yaptırımlar ona da –bir biçimde– uygulanır. Siyasal açıdan bulunan gerekçe, diplomatik ilişkileri zedeler görünse bile (en azından zamanla) bunalmı tavsar, tavsatılır. "Kışkırtma" iki yanın da başarıyla kullanacağı "büyülü" sözlerden biridir.

Buna karşılık, azınlık üyesi bir kişinin ya da bir öbek insanın, yıllarla oluşturulmuş kalıcı birtakım "kurallarının çiğnenmesi" durumunda, siyasal birim "oyunun bozulduğuna" karar verebilir, o kişi ya da öbeğe karşı önlem almakla yetinmez, o azınlığın tümüne karşı önlem uygulamaya girişir.

Gerekçe, ödevler, yükümler karşısındaki "eşitliğin" bozulmuş olmasıdır. Artık tanımadıkları, tanımak istemedikleri ileri sürülen yasalar gereğince bu insanlar o yasaların, dolayısıyla siyasal birimin dışına çıkarılır. Ama başka bir siyasal birimin yasaları da kendilerini korumadığı için bu insanlar "ortalık yerde" kalabilirler. Ne azınlıktırlar artık, ne de yabancı; ya da hem yabancı hem azınlıktırlar: Usa sığmaz bir durumdur bu ama bu durumda kalmış olanlar dışında, durumun usa sığmazlığı kimseyi şaşırtmaz. Çeşitli "sığınma" biçimlerine yol açılır, ya da, açılmaz!

Dünyanın (şu anda) pek çok yerinde, yukarıdan beri sözünü ettiğim durumlara örnek olacak olguları, herkes kolaylıkla bulur sanırım.

Azınlığın "başka"lığı ile yabancıların "başka"lığı, bu noktada, bize pek önemli bir ayırım olarak görünüyor. Bütün söylediklerimiz bu ayırımın ne kadar kaypak olabileceğini ya da kaypak hale getirileceğini göstermeğe yaramış olsa da...

6. "Elbette değil!" diyesi geliyor insanın... Ölçütler oynaktır, belirsizdir; her ölçütün, ardından sürüklediği çok karmaşık tepkiler vardır. Tamam... Ama kimi öl-

2.1.1.1. Bu ayrımların ölçüt olmasının gerekli koşullarından biri, bireyler söz konusu olsa bile, bunların birey olarak değil, bir öbeğin üyesi olarak görülmesi (görülebilmesi, gösterilmesi, gösterilebilmesi)...⁷

2.1.1.2. Ölçüt, bu durumda, iki *topluluk* arasında bir ayrım göze-

çüt "elle tutulur, gözle görülür" türdendir, kimiye ancak yazılı ya da sözlü olarak dile getirilmesi halinde "varlık" kazanır. Kimi zaman da ölçüt uydurulur, bir kuru olarak atılır ortaya. Bu ayrımlar önem taşıyabilir, irdelememizi daha da inceltirsek. Ancak, daha önemlisi, sanırım şu: Hiçbir ölçüt—tek bir sözcük ya da niteleme kalıbı olarak ortaya konduğu zaman bile (ya da, konduğu halde)—yalın değildir, karşıklığı içinde taşıyan bir anlam "salkımı"dır; başat gibi görünen anlam, düzanlam, pek çok yanamlamla çevrilidir, bu anlamlar da, durmaksızın, birbirine "bulaşır", birbirini etkiler. Ayrım ölçütü olarak ortaya atılan niteliğin, bu ölçütle ilişkisiz, hattâ, bu ölçütle "çelişiklik" taşıdığı görülmesi gereken başka bir ölçüt açısından "güçlükler yarat/tığı/acağı", "aklı başında" görünen insanların duraksaksaksızın—herhalde düşünmeksizin de...— söyleyebilecekleri şeylerdendir.

En yalın ölçüt bile kolaylıkla karmaşıklaşır, *kullanılmak istendiği için* kullanılan, siyasal inandırıcılığı hiç mi hiç kalmayabilen bir siyasa âleti haline gelebilir. İşin kötüsü ölçütler karmaşıklaştıkça baskıya, kıyaya daha da elverişli olur.

Ölçütle varedilen ulamlardan birine kendini katmak, ölçütü kabul etmektir, o ölçütle yaratılan ayrımı kabul etmektir. Oysa "ölçütü" kabul etmediğini (insanların bu ölçüte dayanılarak "ayrı" görülmelerini "saçma" bulduğunu) söyleyen pek çok kişi, sırası geldiğinde bu ayrımı "doğanın gereği" imiş gibi görür, kabul eder, gösterir. Ölçüt, "nesnel" bir niteliği göstermekte değildir, aldanmayalım; ölçüt, seçilmiş bir *ayrımın* ölçütüdür.

7. Bizim açımızdan "soğuk" bir örnek vermeğe çalışıyorum:

Venedik *şehri*'ni düşünüyorum; şehir dışını, bölgeyi gözönüne hiç almaksızın... Gezenlerin ortalığı "bastığı" bir günü düşünelim... Sayıca, Venedikliler, o gün, azınlıkta kalabilir kolaylıkla!... Ama "ev sahibi" niteliklerinde herhangi bir değişme olmaz. "Yabancılar" bir öbek olarak da görünebilir, "Japon", "Alman", "Türk", "Amerikalı" olarak bölümlenebilir de. Bir Türk, "1 Türk"tür ama o anda Venedik'te bulunmakta olan Türkler'den biri olarak düşünülürse, sayıca azınlık oluşturan bir öbeğe bağlanır. Bu "yabancılar"ın hepsi *yabancı*'dır. Venedikliler bunların karşısında kendilerini "ev sahibi" diye görür, azınlık ya da çoğunluk terimleri içerisinde düşünmezler. Ama Venedikliler arasında, gezmenin çok geldiği mevsimde Venedik'e çalışmağa gelmiş (başka bölgelerden gelmiş) insanlar olabilir. Bunlar "İtalyan"dır ya da "değildir". İtalyan olanlar, Venedik bölgesinden gelmişse "yerli"dir, İtalya'nın ortasından, güneyinden gelmişse "biraz" yabancıdır. "Yerli"ler Venedik'te kalırsa, şehirde kalmışlardır; ötekiler kalır da Venedik yerlisinin "iş"ine ortak olursa zamanla "Venedikli"leşebilirler. Ama bir mahallede birkaç otel birden işletmeğe başarlarsa "Falanca-yerliler" olurlar. Duygu ortaklıklar, yeni bir bütünlüğün içindeki ayrımı yaratırlarsa, bir "Falancalılar azınlığı"na da dönüşüverirler. Artık bir karşıklık söz konusudur.

tilebilmesini sağlamalıdır; ayrıca iki topluluktan *her birinin*, ötekini *başka* olduğunu söyleyebilmesini sağlamalıdır. *Başka*, yani, "ben neysem, öyle olmayan"...

Bu "duygu"nun katılması, ölçütün bütünleyici öğelerinden birini oluşturur. Anlatmak istediğim durumu en iyi özetleyen deyimlerden birkaçı, "o (falanca vb.) bizden değil... Onlardan..." kalıbına girer.

2.2. Bu ayırımın yapılması bir ölçütün ortaya konmuş olmasını gerektirir. Söz konusu ölçütün geçerli sayılan birtakım kural-lara uyup uymadığı, "kabul edilir" olup olmadığı üzerinde şu anda durmak gereksiz. Ölçütün konması da, ossaat, ölçüt alanının sınırını belirler.

2.2.1. Ölçütün yalınlığı, bu sınırın açık seçik olmasını sağlar. Ölçüt karmaşıklaştıkça sınır da belirsizleşecektir.

2.2.2. Sınır, ölçütün hangi alan içerisinde işleyeceğini ortaya ko-yarken, ölçütün oluşturucu öğelerinden birinin daha açığa çı-kacağı alanı belirler. Ölçütün burada söz ettiğimiz öğesi, eşit-sizliktir; ölçütün uygulandığı alanda ortaya çıkan bölüntünün "eşit olmayan" iki yan yaratması, eşit-sizlik yaratması...

Bu noktada, Azınlık ile Çoğunluk, bir bütünün eşit *olamaya-cak* (görülemez, sayılamayacak) iki parçasıdır artık.⁸

2.2.3. Bu eşitsizlik, örtük ya da belirtik, pek çok biçimde görülecek, yaşanacak, yaşatılacaktır. Tedirginliklere, yanıklara, uzlaşmalara yol açacaktır... Yalnız, bütün bunlar, anlamaya varamayan, birbirine yabancı olduğunu duyan iki "taraf"ın,

8. Önceki notlar da göz önünde tutulursa kolaylıkla anlaşılabilir birkaç şey ortaya konabilir: Gerek azınlık gerek çoğunluk, "Biz haklıyız", "doğru (doğal) olan, bizim yaptığımız (düşündüğümüz, inandığımız)," dediği halde (dediği için) karşı yanın da böyle "sanması"na şaşar. Oysa, bu şaşmaya şaşmak gerekir! Belli ki "çerçeve" içerisinde doğmak (davranmak, eylemek) bir yana "üstünlük bağışlar", karşı yanın alınma ise "yazık (aşığılanmışlık, suçluluk)" yazar. Oysa birçok durumda, bu tutum karşılıklı olarak benimsenmiştir. Birçok başka durumda ise bir yan, ötekine, kendi görüşünü benimsetir. İki öbek arasındaki gerginlik, bu durumlara göre, çok değişik biçimlerde kendini gösterir. Bu geniş anlamıyla yöneticiler (devlet yönetiminden başlayarak "patron"a dek, yönetimden sorumlu olan, yönetimin bir parçası olan, yönetimde görevli herkes) yönettikleri karşısında her zaman bir azınlık oluştururlar. İktidar...

anlaşmaktan vazgeçip ilişkilerini kesmeleri, biribirleriyle artık hiçbir alacakları-verecekleri kalmaması, ya da açıkça, kıyasıya savaşa girişmeleri türünden gelişmelere yol açmaz ille de... Aynı bütünün parçaları olmaktan vazgeçmeğe karar vermedikleri sürece, aynı bütünün iki parçası olarak (durumun incelikleri, ayrıntıları ne olursa olsun, sürtüşmenin hep *iki* taraf arasında ortaya çıktığını düşünerek "aynı bütünün iki parçası" diyoruz) bu iki kesimi birbirine bağlayan birçok şey vardır. İlişkinin bütünüyle koparıldığı belki çok az görülür. O zaman da durum, zaten değişmiştir. Açık çatışma, kıya, daha sık görülebilir; ama, gene tuhaf bir şey olur, çoğu zaman geçici, unutulması gerekli görülen, unutulmasına çalışılan, utancı bile duyulabilen (utanılır bir şey olarak görülen) bir "geçmiş olay"a dönüşür bu durum, geçen yıllarla... Besbelli, ortaklıklar, görüldüğünden, ya da sanıldığından çoktur. Paylaşılan, bağlanılan, belki de vazgeçilemeyen "ortaklık"lar...

2.2.4. Böyle bir ortaklık varsa, iki olasılık düşünülebilir.

İlki, ölçütün çizdiği sınırnın, çok önemli bir ayırım oluşturmakla birlikte, iki kesimin biraradalığında, bir arada yaşayışında, gene de "sınırlı" kalan bir alanı ayırdığı, bu alanın dışında kalan yerin küçüksenmez bir anlam taşıdığıdır.

İkincisi ise, bu alanın dışında, örtük de olsa, bir "biraradalık sözleşmesi"nin varolmasıdır.

2.2.4.1. Öyle bir sözleşme, ölçütün çizdiği sınır dışında "eşitsizlik" değil, tersine, "eşitlik" üzerine kurulu olacaktır. Gerçi, bu eşitlikte çoğunluğun "biraz (ya da, çok) daha eşit" olduğu yollu acı nüktelere yol açılabilir. Bu "eşitlik eşitsizliği" az daha ileride bizi düşündürecek. Bu noktada, önemli olan, iki yanın da, birleştirici bir düzlemde anlaşılıyor, anlaşabiliyor olması...

2.2.4.2. İlk olasılık, daha çok, duygusal bir tutum, ikincisi ise, karşılıklı çıkarların ağır bastığı bir tutum olarak görülebilir. Bu iki olasılığın birbirinden seçilemeyecek biçimde kaynaşabileceği, bir "anlaşma" (örtük, dile getirilmesi kimsenin usunun ucundan bile geçmeyen, dünyanın "en doğal" durumuy-

muş gibi kabul edilen, sürüp giden bir anlaşma) içerisinde eriyip gidebileceği durumlar da düşünülebilir.

2.2.5. Bölüntü çizgisinin iki yanında birbirilerinin değillemesi olarak ortaya çıkan, birbirilerinden "başka", "biz neyse onlar öyle değil" olarak ortaya çıkan bu iki kesim, bir yandan, aşılmaz görünen, dirimsel görünen, çok önemli bir "başka"lığı karşılıklı olarak yaşıyor, bir yandan da, bu "başka"lığın ötesinde, iyi kötü, *işleyen* bir ortaklığı gerçekleştiriyor.

Tarihin değişik dönemlerinde, değişik çerçeveleri içerisinde gördüğümüz, görebileceğimiz Azınlık/Çoğunluk bölüntülerinin, o dönemlerde nasıl *yaşanmış* olabileceğini kestirmek pek güçtür.

2.2.5.1. Benimsenebilecek bir kuramsal tutum, bu bölüntünün, çağımızda ("çağımız" hangisi olursa olsun), ya da, çağımıza yakın olduğu, birtakım verilere, belgelere ulaşabildiğimiz için, "anlayabildiğimizi" varsaydığımız çağlarda, nasıl yaşandığına, yaşanmış olduğuna bakmaktır.

Bu yolda, yanılmak çok kolay olsa gerek. "Bakış"ın ne kadar çarpıtıcı olabileceğinin farkındaysak iyi de, değilsek, yanılgıları art arda dizeyiz işten değil.

2.2.5.2. Ama, daha önemli olan, bu bölüntüden *ne zaman, hangi durumlarda*, söz edildiğine dikkat etmektir. Kim kimin başkası, ya da, "yabancı"dır? Bu başkalık ne zaman anımsanıyor, yaşanıyor, kayda geçiyor?

2.2.5.3. "Aşılmaz başkalık" ile "ortaklık" *denge*sinin (bu denge- nin, içinde yer aldığı çerçeveyi nasıl, yani nite, tasarlayabiliriz?) bozulması ile bölüntünün "tarihte" sözü edilir hale gelmesi arasında bir bağıntı var mı?

Belli, bilinir bir örneğe başvurmaktansa, uygulanabilirliği çokça, gülümsetici bir örnek düşünelim: Dünyayı görmek, dünyadaki işlerini görmek için gözleriyle yetinenler çoğunluğu karşısında gözleriyle yetinemeyenler azınlığından söz edelim. Gerçi gözleriyle yetinemeyenler, hemen hemen tümüyle, gözleriyle yetiniyor olmanın "bilgisini", bir zamanlar, edinmişlerdir. (Ama bu bilgiyi neredeyse edinmemiş bir

"azınlık"tan da söz edebiliriz arada...) Buna karşılık, yetinenler, yetinemeyenleri "anlamakta" güçlük çekebilir. "Az temel" bir başkalık olmasa gerek gözleriyle yetinenler ile yetinemeyenler arasındaki... İmdi, *durup dururken*, "protez" kullananlar azınlığından, kullanmayanlar çoğunluğundan kim söz eder?

Diyelim ki belli bir topluluk içerisinde "protez" kullanımının kullanılmaması, ya da *nasıl* bir protez kullanılabileceği (kullanılmayacağı) konusunda bir yasa, bir genelge, bir kural yürürlüğe girdi; çoğunluk (ya da azınlık) herhangi bir yoldan karşı kesimi sıkıştırmağa, yermeğe, gözden düşürmeğe başladı... İşte o zaman, "kesimlerden birinin *karşısında* öteki" durumu ortaya çıkar, söz konusu olur, tartışılır.

2.2.5.3.1. Bu örneği bir de şu amaçla kullanmak istiyorum: İYetinmek, İprotez, "soğuk" sözcükler *değildir*. Bunları kullananın iki kesimden hangisinde olduğunu kestirmenize (şu anda, bu yazıyı okumakta olana sesleniyorum) yarayacak bir ipucu karşısında mısınız? Gözü sapasağlam biri iseniz, gözlük takan bir arkadaşınızla, gözlük takan biri iseniz herhangi bir görme güçlüğü olmayan bir arkadaşınızla, bu "ipucu" sorusunu tartışın. Anlaşamayabilirsiniz. (İSapasağlam, İherhangi bir görme güçlüğü olmayan, İgözlük takanl sözcükleri, ya da, deyimleri de, "soğuk" değildir ki!) Bu "yansız" sözcükler bile "yansız" değildir; iki yanın aynı sözcükler karşısında duygusal tutumu aynı değildir. Bu da, "sanıldığından" çok daha derin tepkilere yol açar.

2.2.5.4. Dengenin bozulmasından ne zaman söz edebiliriz? Sanırım, "sayılar" yetmediğinde...

*

3.1. A kesimi, B kesiminden bir kişi fazla; demek ki çoğunluk niteliği A kesiminde...

Ama iş, çoğu zaman bu kadar düzayak değil. Çünkü, "durup dururken" sayımlara kalkışılmaz, her şeyden önce.

İşe başından başlamış olmak için, "sayımı gerektiren bir durumun" oluşmasını (ya da oluştuğunun düşünülmesini) ilk adım olarak görelim.

Böyle bir durum da, genellikle, bir gücün, bir yetkenin, bir (ya da birçok) soruna yol açmasıyla ortaya çıkar.

[Eskiçağda, Ortaçağda, bir imparatorluk ordusunun bir ülkeyi "açması", bir azınlık yetkesi kurulması demek olurdu işin başında; zamanla kurumlarını yerleştiren, çoğu zaman bunları (daha iyi/uygun/işler/düzeltici oldukları ölçüde) benimseten, yerleştiren, çekildiği zaman bile, bir ölçüde, kalıcı olmalarına yol açabilen bir yetke... O sıralarda, o ülkede zaten varolabilecek birtakım "yabancı" ya da azınlık öbekleri, yeni kurumlaşma içerisinde kendilerine seçtikleri yerle "azınlık" durumuna geçmiş midirler? Bu soruyu yanıtlayabilecek durumda değilim.

Ancak, imparatorluğa katılmış bir ülkenin halkı "azınlık" değildir.

Meğer ki yerleştirilip yaygınlaştırılan bir kurumun *içerisinde*, yani oluşturulan bir ortaklık içerisinde, "...olan/olmayan", "...yapan/yapmayan" bölüntüsü ortaya çıka, bu bölüntü de birtakım sorunlara yol açar...]

3.1.1. Bu sorunlar, sayısı çok olanın kabul ettiği ya da etmediği ile, sayısı az olanın kabul ettiği ya da etmediğinin ayrılığı ölçüsünde büyüyecektir.

Ama bunun söylenmesi bile, sayılar açısından, tuhaf bir durumu açığa çıkarır.

a) Sayısı çok olanın, "isteğini", sayısı az olana kabul ettirmesi, bize pek doğal görünüyor; öyle görünmesinin nasıl bir düşünüyapısal temele dayandığını düşünmeyiz bile; oysa, düşünmemiz gerekir.

b) Sayısı az olanın, isteğini, sayısı çok olana, şöyle ya da böyle kabul ettirmesi hali (tarihte de, günlük yaşamda da buna ne kadar sık rastladığımızı, gerçekten düşünmüş müydür?) a)'daki durumun taban tabana karşıtıdır. Peki, niye bu *da* bize doğal görünür?

"İsteğini kabul ettirme"nin içinde zaten varolan "güç"ten ötürü. Öyle olsa gerek...

İmdi, bu güç, kendini çok değişik biçimlerde gösterebilir, çok değişik biçimlerde işleyebilir. Gücün kabul edilmesindeki doğallık da sayısız etmenin etkileşimiyle ister bireysel ister toplumsal yaşamın çok çeşitli düzeylerinde oluşturduğu "edinti"lerle açıklanmağa çalışılabilir.

3.1.1.1. Ama güç, bizi ilgilendiren alanda, baskı biçimine girse de girmese de, ya da, girecekse, girmeden önce, bölüntüyü istemek biçiminde işler.

Bölüntünün istenmesi de, hangi yandan gelirse gelsin, öte yanın da bunu istemesine yol açar.

Bundan sonra da güç, baskı yoluyla gerçekleştirilecek birtakım değişiklikler istediği ölçüde, bu değişikliği istemeyenlerin karşı gücüyle karşılaşır. Varolan durumu sürdürerek karşı koyma, ya da baskıya karşı çıkma biçimlerine bürünen bir karşı güçtür bu. Duruma göre, katlanır, yani sabreder, yani savaşmak için "bir uygun vakit" bekler, ya da çeşitli yollardan savaşmağa başlar, ölçütün uygulanmasıyla birlikte "yabancıymış gibi görülmeğe başlanan" taraf.

3.1.1.2. Yabancıymış gibi oluvermek, yeterince tuhaf bir durum. Ama bu tür bir yabancılığın kuşaklar boyu sürebilmesi bütünü tuhaf. Sayılar durmadan değişebilir, bölüntünün herhangi bir anlamı kalmayacak ölçüde artabilir ya da eksilebilir. Koşullar, ölçütü tarihsel, toplumsal açılardan, daha birçok başka bakımdan, anlamsızlaştırabilir. Oysa böyle durumların birçoğunda bölüntü sürer gider; azınlık da, çoğunluk da, neredeyse kurmacalaşan bu niteliklerini, bekinerek sürdürürler.

3.1.1.3. İki yanın da tutumları artık pek derinlere kök salmış, kuşaklar boyu "biz-bizimkiler/onlar" ayırımı, donup kalmış bir

"durum" içerisinde sürdürölüp gitmektedir. Dünyanın değişmiş olması bu "pekişmiş başkalığı" ölçüt alanı dışında ortadan da kaldırırsa, ölçüt alanı içerisinde her şey sanki dünyanın, yaşamın dışında, ayrılığı sürdürmektedir.

3.1.2. Ayrılığın sürmesi, haklar konusunda da garip bir durumu ardı sıra sürükler. Bir yan kendinde hak-tanıma, hak-verme yetkesi görür; öbür yan hak-isteme hakkını...

3.1.2.1. "Dışyabancı" ile yapılabilecek bir pazarlığa benzemeyen bir durum... "İçyabancı" karşısında bu hak-tanıma, hak-verme işi, gücün yanı sıra kayırma, kollama, gönül yüceliği, hoşgörü gibi, karşı taraf için küçültücülüğü, yaralayıcılığı gitgide artan bir dizi renge bürünür. Bu "hak kaynağı" kendini yüceltmekle kalmamakta, kayrasını dağıttıklarından gönül borcu, iç yükümü duymalarını beklemektedir. Bunu kendilerine de söylemektedir. Zaten herkese tanınmış hakları, onlar "gerçekte" bu hakları kullanamazlarmış gibi, onlara *da* tanımaktadır. Ya da, onlardan, kendilerini belli edecek, "biz"den ayırt edecek bir kılık benimsemelerini, bir im taşımalarını, belli bir yerde eğleşmelerini ister, bu isteğın çığnenmemesini yaptırırma bağlar. Bunlar da, nedense, hak-tanıma olarak görülür. Kimi zaman, "içyabancı"nın, istemek şöyle dursun, önerilse geri çevireceği birtakım şeyleri yapmak, kendisine hak olarak tanınır. Buna karşılık, toplumsal düzenek içerisinde "yararlı" görülen bir özelliği varsa bu "içyabancı"nın, bu özelliğini geliştirmesi "hoşgörü" ile karşılanmakla kalmaz, gönül yüceliğimiz'in bir kanıtı olarak "dışyabancı"lara gösterilir.

3.1.2.2. Karşı tarafın tepkisi de, yukarıda sayılanlara bağlı olarak, ya da kalmayarak, büyük bir çeşitlilik gösterebilir. Temel tutum hak istemek ise de, bu istekler, verilenler doğrultusunda bir artırma, verilmeyenleri isteme, istenmesi akla bile gelmeyecek olanları –kimi zaman bir "pazarlık" konusu bile saymaksızın– vazgeçilmez koşul diye ilerisürme biçimlerine girebilir. Haklar değil, yükümler istenebilir. Bölüntü kabul edildiği sürece bu tür istekler ilerisürülebilirken bölüntünün

reddi, ölçütün reddi durumlarında *artık* bir şey istenmez. "Herkesin" yaptığı yapılır. Ölçütün bir tarafça reddedilmesi, öbür tarafın bu reddi kabul etmesi anlamına gelmese de o (öbür) tarafın bu konuda yaptırıcı gücünün sona erdiği anlamına gelir.

3.1.2.3. Bu noktada şiddet dönemi başlayabilir. O güne dek çoğunluk, kendinde bir "saldırma hakkı", bir "adaleti yürütme" hakkı görmüş, tek yanlı, hiç değilse hemen hemen tek yanlı, bir şiddet göstermiş olabilir. Çoğunluk, çoğu zaman (genel olarak) bu şiddeti örtük tutmağa dikkat edebilir, öyle tutmağı yeğleyebilir. Tek tek kişilerin kendilerinde gördükleri kişisel bir "saldırma hakkı" ya da kişisel bir "adaleti sağlama (yerine getirme) hakkı" açık şiddete dönüşse de (bu bireysel eylemlere, sırasında, küçük toplulukların giriştiği öbekselsel eylemler de katılabilir) çoğunluk, üyelerinden biri ya da birkaçının bu yaptığını, en azından "resmen", kınamağa yatkındır. Meğer ki çoğunluk olarak, bu eylemleri kışkırtıya, ya da, özendirme, yürekendirme... Açık şiddet genelleştiği zaman, çoğunluğun, şu ya da bu biçimde "üstünde" olan güçler, baskısını duyurmağa, yani duruma el atmağa başlar; azınlık da –değişik ölçülerde de olsa– şiddete başvurabilir. Bu noktaya gelindikten sonra "savaşma" başlarsa, bilinegelmiş azınlık/çoğunluk bölünüsünden söz etmek, artık, anlamsız olacaktır belki de...

Ne var ki bütün bu söylediklerimizi, "azınlık" ile "çoğunluk" sözcüklerinin yerini değiştirerek de okumamız, hiç yadırgamadan okumamız, olanaklıdır.

3.1.2.4. Şiddet, bölüntüyü ortadan kaldırır, bölünmeye yol açarsa, ortaklık kalkmıştır. Er geç, iki ayrı topluluk ortaya çıkar, "öteki"nden ayrılmış olarak her biri kendini yeniler (yeniden kurar/bağımsızlaşır). Yeniden bir araya gelmeleri, tarihsel gelişmelerin bir sonucu olarak, düşünülemeyecek bir şey değildir ama ayrı topluluklar olarak zamanla bir dostluk geliştirmeleri, daha olası gibi görünür.

Şu ya da bu ölçüde savaşma, bölünmeye yol açmadan durabilir, yepyeni bir sözleşmeye varılabilir. Hak-tanımaya/

hak-isteme örüntüleri, ölçütleri değişir, sayıca azınlık-çoğunluk oranı değişirse de bakıştaki değişme, zamanla yerleşir, kök salar. Güç-baskı düzeneği işlemez olabilir, gün gelir, ölçüt de unutulur gider.

3.2. Şiddet, güç-baskı düzeneğinin işleyişinin biçimlerinden *biri*dir.

Bir başka biçimi de tarihsel-toplumsal çerçeve-nedenlerin "yazgı" kılığına girmesidir.

3.2.1. Çoğunluk/Azınlık durumunun, yani sayının, sayıların, göz önünde bulundurulmadığı bir durum düşünelim. Örneğin, kadın sayısının erkek sayısından "anlam" taşımayacak ölçüde artık ya da eksik olduğu bir toplumda kadının "eşitsizlik" durumunda olması, şu ya da bu ölçüde baskı altında tutulması, "kadınlar"a bir azınlık "imiş gibi" davranılması, *sayı* ile ilişkili bir şey değil. Erkekler de, kadınlar da, buna bir "yazgı" gözüyle bakıyorlardır; erkek doğmuş olmak birtakım üstünlükleri yanı sıra getirmektedir; kadın "yerini bilmek" zorunludur.

"Yerini bilmek" bize bir ipucu verebilir.

3.2.2. Birinin "yerini bilmesi"ni, dolayısıyla sizin "tam"lığınıza olduğu kadar kendi "eksik"liğini bilmesini, kabul etmesini istiyorsanız iki şeyi "kanıtlanmış" saymanız gerekir: Belli bir ölçüt uyarınca (bu ölçütü *siz* yaratıyorsunuz ama bunu, her zaman, her yerde, herkesin bilip kabul ettiği bir şey olarak gösteriyorsunuz) karşınızdakinden üstün olduğunuzu; bu üstünlüğünüzün de, doğal olarak, hakkı (doğruyu, "doğal" olanı, yetkeyi) tekelinize bıraktığını...

Böyle bir durumun sonuçları olarak da, karşınızdakini, isterseniz "yaşatmayabileceğinizi", ama ona "katlanmak", onu "sinenizde tutmak" yücegönüllülüğünüzü göstereceğinizi, onun da bu "sadaka"ya razı olmaktan başka yolu kalmadığını söyleyebilmeniz, onu, ayrıca, buna inandırmanız gerekir. Kısa erimde, güç kullanabilirsiniz bunu sağlamak üzere. Uzun erimde ise başvuracağınız yol, bir çeşit "eğitim" olacaktır.

Böyle bir erk (güç) ilişkisi, bir yöneten/yönetilen, buyur-

gan/uyruk ilişkisi, bireylerarası ilişkilerde, kişilikler arasında çeşitli etmenlerin etkileşimiyle ortaya çıkar, belli "rol"lerin benimsenmesiyle olanaklı hale gelir. Burada sayının söz konusu edildiği görülmez.

3.2.3. Böyle bir ilişkiyi topluluklar arasında düşündüğümüzde, sayının anlam taşımadığı gene ortaya çıkabilir. Çünkü "azınlık/çoğunluk" diye nitelenebilecek (yani, sayılar gözönünde tutulacak olursa öyle nitelenebilecek) bir bölüntünün görüldüğü topluluklararası erk (güç) ilişkilerinde erki taşıyanın azınlık olduğunu, pek çok durumda görebiliriz. Buna bakarak erk (güç) ilişkileri kümesi içinde, sayının önem taşıyabileceği, dolayısıyla azınlık ya da çoğunluktan söz edilebileceği durumların bir alt küme oluşturduğu söylenebilir. Bu alt kümeyi de, erki elinde bulunduranın "azınlık" ya da "çoğunluk" olmasına bakarak, iki alt-alt kümenin oluşturduğunu söyleyebilir miyiz? En azından söylenebilecek, bu alt kümenin içinde o iki alt-alt kümenin *yer aldığı*dır.

3.2.4. İnsanlar, günlük yaşayışlarında, hangi alt-alt kümede olduklarını merak etmezler. Belki de şöyle demeli: Bu alt-alt kümelerin birinden ötekine geçmenin kolaylığının farkına varmadıkça, erk (güç) ilişkisinin erki taşıyan ucunda kaldıklarını sandıkça, merak etmezler.

3.2.4.1. Her şeyden önce şunu söylemek yerinde olur: Kişi, bu alt-alt kümelerin birinden ötekine geçerek yaşar. Günlük yaşamında bile bu "kümeden kümeye" geçişi sürdürür durur. Ne var ki, alışılmış günlük düzen içerisinde buna kimse dikkat etmez olur. Çeşitli astlıklar-üstlükler, yaşamın alışılmış kesimleridir. Ta ki düzenden, alışlagelmişlikten çıkıla, kabul edilegelmiş sınırlar aşıla... O zaman sızlanılır/eleştiri karşısında kalınır.

3.2.4.1.1. Günlük yaşamda bu kadar kolay aşılın sınırlara karşılık, siyasal yaşamın, coğrafyanın, en geniş anlamıyla hukukun belirlediği sınırların aşılması belki biraz –ya da, çok– daha güçtür. Ama bu çok daha belli, durdurucu ya da denetim altında tutulan sınırlar da çeşitli biçimlerde aşılr. Sınırın bir

yanında çoğunluk üyesi olan kişi, öte yanında kendini bir başka çoğunluğun azınlığı olarak bulabilir. Terside de olur. Bu "sayısal" çoğunluk/azınlık ilişkisi, kimi yerde gerçek bir çoğunluk/azınlık ilişkisine dönüşebilir. "Yabancı" konumu, kimi durumda, hele aradan bir sürenin geçmesiyle, "azınlık" konumuna dönüşebileceği gibi, "tarih"in, bugünkü sınırlara uymayan "dağıtım"ndan ötürü çeşitli yerlerde kalmış, bir – ya da birkaç– sınır aşmakla "çoğunluk" durumuna geçebilecek "azınlıklar"ın bu niteliğinin dayandığı ölçütün çağlarla değiştiği de bilinmektedir.

3.2.4.2. İnsanlar "yazgım bu!" dedikleri zaman bile "yazgı"nın fazla acımasız oluşu karşısında sızlanırlar, haksızlığa uğradıklarını düşünürler. Aşılılmış sınırlar içerisinde kaldıkça günlük yaşamın ta kendi olan durum, o sınır aşıldığında, birden, farkına varılan, batan bir şey olur. Üzerinde durulan, düşünülen bir şey haline gelir. İşte "düşünme" de karışınca durumun olduğu gibi kalması/kabul edilmesi olanaksızlaşır. Durum, birçok bakımdan, usdışıdır çünkü.

3.2.4.3. Hukuksal açıdan eşitlik içinde olan kişilerin, içerisinde buldukları belirli bir çerçeveden ötürü (astlık-üstlük ayrımı, gerçi her örgütlenmenin temelinde yatar. Toplumsal yaşam da iç içe girmiş sayısız örgütün içinden geçer. Bu oyunun kuralıdır ama her kural "zorlanabilir" ya da "kötüye" kullanılabilir.) gönüllü olarak kabul ettikleri, bir ölçüde de geçici olan durumları bir yana bırakmak gerekir. Astlar üst, üstler emekli olur. Geçici "yazgı"ları (hiç değilse, görünür bir uzaklıkta değişebileceği umulan, beklenen "yazgı"ları) bir yana bırakalım.

Bunu söylemek de, bizi değişmez, değişmeyecek gibi görünen durumlara geri götürecektir.

3.3. "Yazgı"yı değişik yerlerden görmeğe çalışalım.

Bu "yazgı", zaman içinde, yeni yaşama süresi içinde "başımıza gelen"i, "alınımıza yazılmış"la, "baştan yazılmış"la açıkladığımız yazgıya da benzemiyor, yapageldiklerimizin, edegeldiklerimizin oluşturduğu, günün birinde, ölümümüzle

birlikte biricikliği ortaya çıkan, kapanmış, bütünlenmiş yazgıya da benzemiyor.

Doğduğu anda taşımakta olduğu ya da sonraları edinebileceği *kimi* özelliğın (herkes, doğduğu anda, biyolojinin, tarihin, toplumun, iktisadın alanına giren, girebilecek, birtakım özellikler taşır. Herkesin de bildiği bir şeydir bu...), *kimi* insan için, *başkalarınca* kararlaştırılan bir "yazgı"nın çerçevesini, sınırını çizmesinden, bu çerçeveyi, sınırın "hapsedici" kılmasından söz ediyoruz.

İnsanların derisinin renginde, gövdesinin "yapı"sında, belli bir yerde doğarak şu ya da bu dili konuşan, şu ya da bu inanca bağlı bir topluluğun üyesi olmasında, herhangi bir özellik yok. Herkesin düpedüz yazgısının düpedüz bir parçası bu!

Kimi özelliğimiz yaşamımızın sonuna dek hemen hemen hiç değişmeyecek, kimi özelliğimiz birtakım koşulların etkisiyle, az ya da çok, birtakım değişikliklere uğrayacaktır.

Aykın olan, kimi insanın değişir ya da değişmez özelliklerinin, *başkalarınca*, değişemez bir aykırılığın temelini oluşturduğuna karar verilmesidir. Çünkü bu "kimi insan", aykırıdır, yabancıdır, yani "*bizim gibi*" değildir. "Benim gibi" olunmaması, şaşılacak bir şey değildir, alışılmış bir şeydir hattâ... Ama "*bizim gibi değil*", ardından birçok şeyi sürükler getirir. "Bizim gibi" diye düşünmek, karşıdakine yüklenen "yazgı"nın dışında kalmaktır, çünkü "biz", bir değeri imlerken "yabancı" o değeri taşımamağa yargılıdır. "Biz"in gücü bir çoğulluğa "aidiyet"indendir. Karşıdaki, tek başına da dursa, bir başka topluluğun adamı olduğu için tedirgin edicidir; "eksik"liği, sırasında, ürkütücü bile olur, dolayısıyla düşman sayılması kolaylaşır. "Hem zaten, bana sorarsanız, o da öyle olmaktan memnun değil, o da öyle olmak istemiyor ama..." Yazgı işte! "Yabancı"ımız, bu yazgıya nasıl karşı gelebilir? Kimi zaman, kimi yerde, bu yazgıya karşı gelmenin bir yolu vardır. Hem de kolay bir yol: Aykırılığı, ölçüt düzeyinde ortadan kaldırmak. Yani, ölçütün çizdiği sınırın o yanından kal-

kıp bu yanına geçmek. Herkesin istediği bu olduktan sonra!... Ne var, böyle bir şey yapılırsa bile, yapanın ne düşünerek bunu yaptığını anlamak, "çoğunluk" üyesi için hiç de kolay olmayabilir. Başka güçlüklerden değil, bakış açısının iki yanda aynı olamayacağından ötürü...

Bu süreci, sanırım, yeterince irdeledim. Ama okurun dikkatini şu noktaya çekmek isterim: *Bir* yandan söz ettim, *karşıdaki* dedim; *lazınlıklı* ya da *çoğunluklu* sözcüklerini, (tırnak dışında) kullanmadım. Çoğunluk için "normal" kendi yapıtıdır. Dolayısıyla azınlıkta şu ya da bu biçimde bir sapma görür. Azınlık için "normal", çoğunluğunki değil, kendininkidir. Çoğunluğunkini bir sapma olarak görmese bile (sınırlı durumlar dışında) kendininkini bir sapma olarak görmesi de beklenemez. Olsa olsa, çoğunluk başkadır.

Süreç, azınlık ile çoğunluğun her birinde *aynı*. Bir durumda bir yanın, başka bir durumda karşı yanın "olumsuz" bir tutuma girme işini başlatması, değişik süreçlere yol açmıyor.

Değişik durumlara bakıldığında, daha ilginç şeyler de görebiliyoruz. Kendini çoğunlukta gören bir azınlığın, kendinden çok daha kalabalık bir azınlığa, çoğunluk adına, ama çoğunluğun desteğini hiç görmeden (en azından açıkça görmeden), hattâ çoğunluğun (kendini bir parçası olarak gördüğü çoğunluğun) tepkisine yol açarak o azınlığa saldırması...

Dikkati çeken şey, iki yanın da kendilerini (günün birinde) katı tutumlar içinde buldukları...

Neden? Daha doğrusu, bu katı tutumun sürüp gitmesi neden? Bu soruyu irdelemeğe girişmeden önce, gerçek bölüntünün nerede görüldüğü üzerinde biraz daha durmak gerekiyor.

- 3.3.1.** İster azınlık, ister çoğunluk, bir yanın öteki karşısındaki davranışı değişmiyorsa, değişikliğin neye bağlı olduğunu düşünmemiz gerekir. Değişikliği yaratan, baskı uygulayan bir yanla bu baskının uygulanmasını –şu ya da bu ölçüde– kabul eden bir yanın ortaya çıkışı.

Buna karşı söylenebilecek şey ise, *genellikle*, bu baskıyı

uygulayanın çoğunluk olduğudur. Bir ölçüde doğru: Çünkü baskı uygulayan azınlıklar ya kendilerini daha az belli eder, göze batmaları –birtakım alışılmışlıklar yüzünden– daha güçtür, ya da, şiddetle kınanırlar. Kınanmaları, durumda bir çarpıklık görüldüğünün, tutumlarının kabul edilmezliği karşısındaki öfkenin geniş ölçüde paylaşıldığının belirtisidir.

O azınlığın içinde "biz" diye konuşanlar, dışarıda kendilerini ya çoğunlukla özdeşleştirmeğe kalkarlar ya da "biz"liklerini, en azından, gizlemeğe çalışırlar. "Dalkavuk", "satılmış" nitelmelemleri, "biz"liği dışarıda da dile getiren, kimi zaman bu "biz"liği gözdağı olarak kullanmak isteyenlere karşı duyulan kızgınlığı dile getirir. Çoğunlukla özdeşleşme çabası ise, bir bakıma, ayrılığı ortadan kaldırma çabası olarak görülebilir: Çoğunluğun, azınlığı "kendinden/kendinden yana" görmesi istenmektedir. Daha da ileri gidildiği görülür: "Bizi sizden ayırmış gibi göstermek isteyenler haindir," denir. Beklenen, çoğunluğun ayrılığı, bölüntüyü unutmamasıdır.

Buna karşılık çoğunluğun baskısında bir çarpıklık görülmesi pek güçtür. Dolayısıyla, kınanması için gerçekten çok göze batan şeyler taşıyor olması, her türlü (kabul edilmiş, edilegelmiş) sınırı aşması gerekir. Çoğunluğun baskısı neredeyse "doğal" görünüyor olmasaydı bu durumun açıklanması güç olurdu. Bu baskı o kadar doğal görünebilir ki çoğunluğun azınlığa yakıştırdığı "yazgı"yı azınlık da "yazgısı" olarak görüp kabul eder. Kabul ettiği, kendini, çoğunluğun gözüyle görmektir. Kendi "biz"liğini unutmasa bile, unutmaması için her türlü neden varolsa bile, kendini çoğunluğun gözüyle görmesi beklenmektedir kendisinden; yani kendini kendi "ayrılığı" içerisinde değil, çoğunluk açısından aykırılığı içerisinde görmesi, bu aykırılığın yarattığı "ikinci sınıf"lığı benimsemesidir beklenen...

"ÖTEKİ" METNİ TANIMAK

~

Yabancı bir yazarı nasıl tanırız? Yabancı bir yazarı tanıdığımızı ne zaman söyleyebiliriz? Bilmek ile tanımak hangi durumlarda apayrı anlam taşır? Tanımak ile beğenmek arasında niye bir bağlantı görmek isteriz?

Beni düşündüren sorunu, bu soruların, bunlara benzeyen başka soruların oluşturduğu bir alanda ortaya koymak gerekiyor. "Ötekini nasıl tanırız?" pek elverişli bir başlık olur ama, belirli ipuçlarından yola çıkarak daha dar (çok daha dar) bir bölgede gezinmeyi tasarlıyorum.

Apaçık gibi görünen bir kesinlemeden yola çıkacağım:

"Hiçbir yazın, başka dillere çevrilsin diye oluşturulmamıştır."

Gene de biliyoruz ki her yazında, er geç, bir (birkaç, birçok) başka dile çevrilmiş metinler vardır. Yani, bu metinler, başka bir dil konuşup yazarlarca "ilginç" bulunmuş, kaynak dili bilenlerce okunmakla kalmamış, çevrilmiştir.

Bu noktada daha, sorun karmaşıklaşıyor: Yabancı bir yazarın bir metnini "okumak" (tanımak) ya onu kendi dilinde okuyarak, ya da kendi dilimize çevrilmiş biçimiyle okuyarak gerçekleşir. İki yolu ayrı ayrı ele alıp düşünmemiz gerekir.

Bu söylediklerim, her şeyden önce, dille ilişkili görünüyor... Öyle ya, her yazın, belli bir dilin, evren üzerine, yaşam üzerine, kendi üzerine ortaya koyduğu en görkemli yapıdır. (Dil dışındaki

görekemli yapılar çevrilmez; ya yerinde görülür, toplandıkları derlendikleri özel yerlerde görülür, ya değişik yollardan dinlenir... Kültürle ilişkili sözlere sıra gelince konuşulur bunlar, konuşulabilir. Şimdi, çevrilebilen dil alanında kalıyorum.)

En kolay görünen uçtan başlayacağım; çeviri okuyarak yabancı bir yazarı tanıyan, tanımağa çalışan okuru düşüneceğim: Bir tanınan-bir tanıyanlı durum. (Yazar, burada metnin bir başka adı durumundadır, unutmayalım.) Tanımak isteyen, tanıyan, bir Türk okuru: At; tanınan da İngilizce yazmış, çağdaş bir İngiliz yazarı: Bi. İster istemez birini daha katmak zorundayız bu ilişkiye: Çeviriyi yapmış olan Türk (olmayabilir de; ama şimdi işi karıştırmayalım): Çt'yi...

Bi, yazar olarak a) belli bir geleneğin içindedir, b) büyük bir olasılıkla bu metinden başka şeyler de yazmıştır. ("Gelenek" sözcüğünü, o dilde, o güne dek yazılmış olanların tümünün oluşturacağı varsayımsal bir etki kaynağı anlamında kullanıyorum. Bu etki kaynağına yazarın ne ölçüde uyduğu ya da karşı çıktığı önemli değil; her durumda bu geleneğin içindedir, bu geleneğin oluşturucularından biridir.)

c) (b'ye dayanarak) Hem varolan durumda bir değişiklik (ister değiştirme, ister pekiştirme yolunda) yaratmaktadır; hem, kendi yazdıklarının oluşturduğu durumu değiştirmektedir, söz konusu olan metniyle.

At, okur olarak, okuma konusundaki –yazara oranla belki daha belirgin– seçimleriyle kendine a) bir okumalar-varlığı kurmuştur; okumalarını bu çerçeve içerisinde anlamlandırmaktadır, b) gene bu çerçeve içerisinde kendine kurduğu, yakıştırdığı, benimsediği bir okuma yöntemi/biçimi geliştirmiş, "yazın", "yapıt", "önem", "değer" üzerine birtakım "kararlar"a varmıştır, c) okuduğu her metnin varolan "durum"u az ya da çok değiştirdiğinin farkındadır.

Çt ise, At'ye oranla, ondan önce davranan biridir, her şeyden önce; üstelik hem okurdur, hem yazardır, okurun karşısına çıkmış haliyle.

(Elbette yazar da okurdur; okur da bir ölçüde "yazar" olabi-

lir. Yazarı, yalnız yazarlığını düşünerek, okuru da yalnız okurluğunu düşünerek ele almaya çalışıyorum. Ama Çt, bu iki niteliği bir araya getiriyor.)

Her (ya da bir) yazardan, okurdan, çevirmenden de söz edemem. Olsa olsa, işini "iyice" yapan üç kurmaca kişi koyuyorum ortaya.

Çevirmenin okurdan önce davranıyor olması şu anlamı taşıyor: Okurun bilmediği bir dili/bir metni ondan önce okumuş (çevirmiş). Dolayısıyla da, okurun, kendi dilinde, birçok işleminden geçmiş (ikinci bir okumanın getirebileceği kimi "kolaylığı" sağlayan) bir metin okuması olanağı doğuyor. Bir "ilk yorumlama", "ilk anlamlandırma" yapılmış. Daha az yadırganacak, daha "bildik" kalıplar taşıyan bir metin karşısında At...

İmdi soruları şöyle sorabiliriz: At, ne tanıyacaktır? Hangi ölçü içerisinde neleri tanıdığına karar verebilecektir? Bu "tanıma", tanınanın herhangi bir iletim kaygısıyla ne ölçüde çakışabilir?

At, elbette, tanıdığı ya da tanımadığı bir yazarın tanımadığı bir metni ile tanışacaktır. Bir adım daha geriye götürelim işi: Tanımadığı bir yazarın tanımadığı bir metni ile tanışacaktır. Ne-leri tanıyacaktır bu metinde? Çözümlememizi çok hızlandırmak üzere, kabaca, şunları söyleyebiliriz: Önce, daha önceki okumalarının sağladığı edintileri; başka türlü söylendikte, bildiklerini...

At'yi çok "iyi" bir okur olarak düşünüyorum ama At, aynı zamanda "düz" bir okurdur. Okudukları üzerine düşündüklerini eşi dostuyla tartışır ama bu düşünceleri başkalarına iletmeği iş edinmiş değildir; yazar, eleştirmen, yazın tarihçisi, çevirmen, danışman, öğretmen değildir.

At, "bildik öge"lerden sonra, bir noktada, yadırgayacağı öğelerle karşılaşmağa başlayacaktır. Okumasını sürdürürken, bir yandan yadırgatıcı öğelerden bir bölüğünün bildiklere katıldığını görecektir, bir yandan da bu öğelerin hangi "metin (ya da) okuma düzeyi" ile ilişkili olduğunu sezmeğe başlayacaktır. Okuması bittiğinde, Bi artık biraz tanıdığı biridir. Bildikleri açısından At, Bi'yi, bir bölümlenme işlemiyle, bir öbeğe (alt, alt-alt öbeğe) sokmağa bakacaktır. Ancak başkalarına benzemeyen özelliklerini

hesaba katabilmesi için bir şey daha yapması gerekebilir: Bi'nin bir (birkaç) başka metnini okumak... O zaman, bu benzemezliklerin, Bi'nin metinleri içerisinde, bir sürekliliği (Bi'nin yazısının bir özelliği) olup olmadığına karar vermeğe çalışabilir. Ya Bi'nin, yazar olarak, birtakım özellikleri karşısındadır, ya da, ilk metindeki özellikler yalnız o metne ilişkindir.

("Öge" ya da "özellik" dediklerimizi, her düzeyde karşımıza çıkabilecek şeyler olarak düşünelim. Bunlar bir yazının, bir kültürün, bir kişinin, bir tek metnin, ya da pek çok yazının [bildiğimiz ölçüde], anlatının, türün öğeleri ya da özellikleridir.)

At için bütün bunlar pek fazla irdelenmemiş, tartılıp ölçülmemiş kalabilir. Aynı yazının çerçevesine girecek, aynı çağa yerleştirebilecek bir başka metinle karşılaştığında, At, Bi'den edindiklerini de kullanabilecektir.

Anlaşılabacağı üzere At'nin, İngiliz yazınından, İngiliz yazınının özelliklerinden söz edebilmesi, bu özellikleri (İngiliz yazınında bulunduğu, başka bir yazında daha az gördüğü, ya da hiç rastlamadığı bu özellikleri) önce seçmesi, sonra arayıp bularak seçtiklerini gerçeklemesi için, bu yazına giren birçok metni, birçok yazarı okuması gerektiği kadar, bu yazın üzerine, hem bu yazın içerisinde, hem dışında yazılmış birçok başka metni de –şu ya da bu ölçüde– okuması gerekecektir. At, bu çaba sonunda, gene "düz" okur olarak, İngiliz yazını (az/çok) tanıyan bir kişi olacaktır. Ancak iş bir başka yazını tanımağa geldiğinde bu bilgisi ona yarar sağlayacaktır ama köstek de olacaktır; hiç değilse bir ölçüde, hiç değilse bir süre...

Ne ki, işler o kıvama gelmeden çok önce, At birçok başka sırnın simgesi haline gelen biriyle karşı karşıya kaldığının farkına varacaktır.

Çt'nin "iyi" bir çevirmen olarak düşünülmesi gerekir. Yoksa çevirinin sayısız sorunu ile uğraşacak halimiz yok burada. Ancak, At'nin karşısındaki durumuyla seçici'dir. Dolayısıyla At, onun seçtiğini okuyacaktır. (Çt'nin seçimi ile işin bitmeyeceğini, bir çevirinin yayımlanması da gerektiğini unutmayacağız; yayımlanması, tanıtılması vb. vb.) Bir okurun, yalnız bir çevirme-

nin çevirdiğini (çevirdiklerini) okuyacağını da düşünmüyoruz elbet. Bu satırların okuru, lütfen, boşlukları doldurun. Soruna dönelim: Çevrilen metinlerin sayısı, bir değil yüz okuru da ömür boyu doyuracak sayıda olsun, seçimi başkalarının yaptığı, seçeneğin "sınırlı" olduğu yadsınamaz.

(Okur, öğreni kaynaklarına dayanarak, merak ettiği metinler arasında kendi seçimini yapar. Ama bu seçtiklerinin çevirilerini bulup bulamaması sorunu her zaman karşısına dikilecektir.)

Engel, "dil bilmemek" midir? Genişçe bir ölçüde. Ama çok dil bilir de olsak, bu dillerin herbirinde bilmediğimiz dillerden yapılmış çevirilere de ulaşırsak çok çeşitli, değişik nedenlere dayalı "süzme" (seçme) düzenlerinden ötürü, isteyip ulaşamadığımız metinler hep kalacaktır. "Dil bilmemek", kılığın açısından, sanılabileceği ölçüde sınırlayıcı değildir.

Sınır, her okur için, vardır. Aynı ayrı yerlerde, ayrı ayrı nedenlerden ötürü...

En başa dönelim: Bir yazarı tanımakla bir yazın tanınır mı? Hayır! Birkaç yazar okursak? Yanıt, gene, "Hayır!" Yabancı bir yazın konusunda uzmanlık zaten, şimdi-burada söz konusu etmeyeceğimiz bir şey... Yoksa sorunu başka açıdan mı ele almalı?

Galiba.

Ama bu işe girişmeden, öbür iki sorunun da bizi hangi güçlüklerle karşı karşıya getireceğine bakalım.

At, yeni bir şeyler "tanıdığına", ancak, bildikleri ile karşılaşarak, bildiklerine dayanarak, karar verebilir. Başka okurlara, "yazan" okurlara bakarak, bu "tanındıklarını" sınımağı deneyebilir.

Ama "tanınan"ın iletmek istedikleriyle (istiyor olabilecekleriyle) çakışacak bir tanımadan söz etmesi, At için, düpedüz olanaksızdır. Gerek kuramsal, gerek kılığın, pek çok nedenden ötürü...

*

Yabancı bir sanatçıyı tanımanın, nasıl bir sanatçı olduğuna karar verebilmenin daha kolay gibi görüldüğü bir alan var. Görsel sanatlar, işitsel sanatlar alanında, (gerçi bu bölümlenin çok güç yapılabileceğini, neresinden tutulursa tutulsun başka bir yerinden fire vereceğini çok iyi biliyorum. Gene de, kabaca, böyle bir bölümlenme bir şeyler iletebilecektir diye düşünüyorum.) sözün olsa olsa ikincil önem taşıyabileceği alanlarda, uluslararası kurallara dayalı (kültürler arasındaki sınırları her zaman aşamasa bile) bir dilden söz edilebilir. Sanatçıyı kişi olarak tanıyabilirsiniz de bu durumlarda; ama, en azından, sözün aracılığını gereksemeksizin...

YAZIN NE ÖLÇÜDE TANITICI OLABİLİR?

~

Daha baştan söylenmiş bir şey vardı: Bu ödül, İngilizceye az (arada bir) çevrilen dillerde yazılmış bir kitaba veriliyordu, kitabın çevrilip yayımlanmasından sonra da yazar Amerika Birleşik Devletlerine çağrılıyor, yazın/sanat çevrelerine tanıtılıyordu... Yazar açısından, kıvanç verici bir durum söz konusuydu. Temsil etmek, tanıtmak önemli bir şeydi. Ama bunun üzerinde düşünmek de gerekiyordu.

Hep biliyoruz, propaganda bakanlıklarından tanıtım bakanlıklarına, birçok (belki de "pek çok" demeli) devletin coğrafyasını, tarihini, kültürünü tanıtacak örgütleri vardır.

Gitgide küçüldüğü ileri sürülen bir dünyada tanımak, kendini tanıtmak, tanınmak izlekleri çerçevesinde yürütülen etkinlikler var. Bu etkinlikleri, artan bir komşuluk duygusu içerisinde, "öteki"ne yöneltilmiş sayabiliriz: Ötekini tanımak, kendimizi ötekine tanıtmak.

Bunun ancak karşılıklı olarak yürütülmesi halinde anlam taşıyabilecek bir iş olduğunu söylemek, besbelli, gereksiz. Kişilerarası ilişkilerde olduğu gibi kültürlerarası ilişkilerde de, tekyanlılık, kimsenin kabul etmeğe yanaşacağı şey değildir.

Dünyanın küçülüp küçülmediğini bir yana bırakalım şimdi. Bir yerlerde ne olup bittiğini haber almak, öğrenmek, başka iştir; birbirinin işine burnunu sokmak da bambaşka bir iş. Biribirini

kültürü yolu ile etkilemek ise, bizi hemen pek dikenli sorunlarla karşı karşıya bırakır.

Ama alanı çok daraltarak, "biribirinin yazını tanımak nasıl bir şeydir?" diye sorabiliriz. "Yazın ne ölçüde tanıtıcı olabilir?" sorusunun orasını burasını deşebiliriz. Eşe eşe bir şeyler bulabiliriz. Hoş sözlerin boşlukları dolduğu ölçüde, yaygın birtakım görüşlerin anlamı araştırıldığı ölçüde, düşünmek de kolaylaşır.

Gelgelelim, dille ilişkili bir sorundan söz etmiyor gibi davranacağım. Düşünmeğe çalıştığımızı şöyle bir soruyla dile getirmeği deneyeceğim: "Yabancı" dediğimiz bir yazın, başkaları – yani o yazının yaratıcıları– üzerine neler öğretebilir bize?

Ama soruyu sorar sormaz, başka sorulara öncelik tanımamız gerektiğini anlıyoruz. Örneğin, uzmanı değilsek, olmak için uğraşmıyorsak, yabancı bir yazın üzerine bilgimiz ne olabilir? Bir kültür üzerine, tarihsel boyutu hesaba katarak bir toplum üzerine, yazını yoluyla edinilebilecek bilgi, öğreni, ne olabilir? Bir soru daha, hem de en çetininden: Yazın deyince ne anlarız ki?

Arka arkaya dizdiğim bu üç soru, örtük biçimde de olsa, uğraştığımız konuda karşılaşacağımız güçlükleri gösteriyor.

1. Bir tanıyan var, bir de tanınan. Ancak tanıyan, unutmayalım, herhangi bir okurdur, bir okurlar topluluğudur. Bu okur, ya da okurlar öbeği birtakım ortak nitelikler taşıyabilir ama bu nitelikleri kestirmek, betimlemek, hele hele, değişmez saymak, olanak dışıdır.

Buna karşılık tanınan, belli metinlerdir. (Bunu söylerken de okumanın sorunlarını hiç hesaba katmıyor gibi davranıyorum.) Ama belli okurlarla belli metinlerin karşı karşıya geleceği bir "çalışma varsayımı" bile olamaz. Durumu "herhangi bir okur/ herhangi bir metin" olarak düşündükten sonra, belli okur öbeklerinin eğitim, ilgi, moda gibi belirleyici nedenlerle belli metinlere yönelebileceğini düşünebiliriz.

2. Kendi yazınımız söz konusu olduğunda kolaylıkla tuzağa düşüyorsak, yabancı bir yazın karşısında aynı tuzağa düşmemiz ne kadar daha kolaydır! Sözü ettiğim tuzak, olup bitenlerin "gerçekliği" yansıttığını sanmaktır. Tabii, "iyi okur bu tuzağa

düşmez," demek kolaydır. Ama bir başka kültürün, bir başka dilin yazını bize neler öğretmiştir diye düşünmeği denersek bu alanda karşılaşacağımız sorunların ne kadar karmaşık olacağını anlamak çok kolaylaşır. "Okuma sorunları" ile "çeviri sorunları" adını verebileceğimiz, ama öyle adlandırdığımızda aklımıza gelebilecek olanlardan bambaşka sorunlardır bunlar.

3. "Yazın deyince ne anlarız?" sorusunu ilk elde bir engel olmaktan çıkarmağa çalışalım. Yazın okuru olarak her birimiz, yazının sınırları, tuttuğu yer, işlevi, önemi açısından, kendi yazın anlayışımızı kendimiz kurarız; ya da, yetişimimiz, okul öğrenciliğimiz sırasında bize verilmiş olan tanımlayıcı düşünceleri, şu ya da bu biçimde, benimsemekle yetiniriz. İyi bir okur olmağı başarabildiğimiz ölçüde yazın üzerine düşündüklerimiz, yazından anladığımız, kişisel olacaktır.

Yalnız, gözden kaçmamalı, her iki durumda, yazın, bizim için, okuduklarımızın, dolayısıyla da, okumadıklarımızın belirlediği bir alandır. Her okuduğumuz, okumadığımız bir başka metnin yerini alır; isterseniz şöyle de düşünebiliriz: Bir kitabı okumak, başka bir kitabı okumamaktır. Seçim olarak da, vakit yatırımı olarak da... Yazın deyince anladığımız da bu sınır içerisinde oluşur. Bunları söylerken iyi kitap/kötü kitap karşıtlıklarını düşünmüyorum. İyi kitabın kokusu değişik değildir. İyi kitabı da, kötü kitabı da size başka bir kitap öğretecektir. Bu yolda fazla yürümeyelim. Ama "yazın deyince anladığımız"ın bir başka yanı var: Okuduklarımızın belirlediği bir anlayış okuyacaklarımızı bağlayamaz. Okuduğumuz her yeni kitap, edindiğimiz ölçütleri sınıyacak bir yeni yaşantıdır. "Öyle değildir, olamaz" diyorsak, belli bir anlamda okumaktan vazgeçmişiz de haberimiz yok demektir.

İmdi; "okuduklarımızın belirlediği anlayış"tan söz etmek de fazla bir şey söylemek değildir. Belirleme düzeyleri çok değişik-tir, iç içe çerçeveler halinde ele alınmağı gerektirir. Her okunan çünkü, belli bilgi, beceri, kültür etmeni çerçeveleri içerisinde okunur.

Biz gene tanıma sorununa dönelim. Az önce söylediklerimizle orada da karşılaşacağız.

Bizimki dışında bir yazını tanımamız nasıl olabilir? Ya o "yabancı" dili biliriz, özgün metni okuruz; ya da o dilden yapılan çevirileri okuruz. Hepimizin bildiği bir şey bu.

Burada okurun, ya da çevirmenin o yabancı dili, kültürü ne kadar bildiği, kendi dilini ne kadar bildiği üzerinde hiç durmayacağız. Bu alanda da durum "çok iyi" diye nitelenebilecek olsun.

Tanınacak olan nedir, kim, ya da kimlerdir?

Yazın alanı, binlerce yıldan bu yana, ötekini tanımanın pek gözde bir aracı gibi görünmüştür. Ama kuramsal olarak salt tek yanlı bir tanıma çabası söz konusu olsa bile, tanımanın iki yanı ilişkiye sokan bir iş olduğunu unutamayız: Bir tanıyan var, bir de tanınan. Karşılıklı tanışma, taraflardan her birinin hem tanıyan hem tanınan olmasını gerektireceğinden iş büsbütün karmaşıklaşacaktır. Biz, şimdilik, tek yandan bakmakla yetinelim.

Yazının, kendisini üreten kültürü yansıttığı çok söylenmiştir. Öyle olsun. Ama bu yansıtmanın metnin değişik düzeylerinde nasıl görüldüğü, biri birinden ne kadar değişik biçimlerde ortaya çıktığı kolay kolay çözülebilecek bir sorun değildir. Hele bu "yansıtma" işinin tek tek okurlarca nasıl yorumlandığı, bu yorumlar içerisinde kiminin birçok okurun onayını –yıllar içerisinde– aldığı, kimininse başkalarınca paylaşılmadığı gözönünde tutulursa işler büsbütün karmaşıklaşır. En yeni, en ince çözümleme yöntemleri bulguların yorumlanması işini gene incelemeciye bırakır; yani, tek bir okurun yorumudur bu gene.

İşin asıl karmaşıklaştığı yer ise, tanıyan ile tanınanın karşı karşıya geldikleri nokta; yani bir yanın tanımak isteğini duyarak, öteki yanın da tanınmak isteğini duyarak karşılaştığı nokta. Bu noktaya dek rastlantılardan söz edebirdik. Bu noktada artık rastlantılardan değil, eldeki (ya da kullanılabilir) verilerden söz ederiz.

Tanınmak istemek, bir yazar için de, bir devlet yönetimi için de doğal bir istek sayılabilir. Bir değeri olduğuna inanan kişi de, bir kültürün siyaset düzlemindeki temsilcisi de, başkasının, baş-

kalarının bu değeri tanımasını ister. İster, çünkü karşıdakine kendi de değer vermektedir. Kendi de onu tanıdığına inanmakta, bu tanıma işinde bir karşılıklılık olmasını istemektedir. Nasıl tanınmak ister? Sorusu saçma gibi görünebilir. Nasıl mı? Kendi değerini nasıl görüyor, nasıl kuruyorsa, öyle elbet!

Oysa durum bu kadar sade suya değildir. Çünkü karşıdakinin sizi, sizin kendinizi gördüğünüz gibi görmesini beklemekte bir yanlıgı var.

Bu yanılığının imgeler düzeyinde ele alınışına girişmeden önce, çok gündelik verilere dayanarak ortaya konmasına çalıştım.

Yazın yapıtı –bir daha söylüyorum şimdi–dünyaya, yaşama, dilin içinden bakmağa bir çağrıdır. Her pencere gibi de, belli bir açıdan, belli bir biçimde bakmağı önermektedir. Öneriler de, bildiğiniz gibi, kabul edilebilir, reddedilebilir.

İmdi, her öneri, elbet, bir (birkaç, birçok) okurun beğenisine sesleneceği umularak ortaya konur. İlle kurularak da değil; kimi durumda bilinerek ortaya konur diyebiliriz. Ama bu noktada çok önemli bir güçlkle de karşılaşırız. Bilmek, bunu daha önce dediğimiz, gözlemlediğimiz için bilmek, önerinin fazla bir yenilik, başkalık, yadırgatıcılık taşımadığını da bilmektir. Arayan, sanatının olanaklarını geliştirmeğe çalışan sanatçı, başkalarının (ya da kendinin) daha önce yaptığı ile yetinmeği amaç bilmeyen yazar için bilmek, neredeyse söz konusu değildir. Böyle yazarlar, olsa olsa, umar. Öneriden söz edilecek yer de burasıdır zaten.

Ama bu türlü bir öneri söz konusuysa, yazar, yalnız okunmağı değil, eleştirilmeği, irdelenmeği de, olsa olsa umabilir. Eleştirilmek, irdelenmek, bir önerinin kabul görmesi olasılığını artırır çünkü.

Peki, eleştirilmek, irdelenmek, tanınmak mıdır? Önce, tanıtılmaktır; önceleri, tanıtılmaktır. Daha yaygın bir tanınma daha sonra, belki çok daha sonra gelecektir.

Kendini kendi dilinde okuyanlara seslenen bir adamın tanınması, görüldüğü gibi, kendiliğinden olan bir iş değil. Onu kendi dilinde okuyanlar çok değişik, çok çeşitli ölçütlere vurarak beğ-

necekler ya da beğenmeyeceklerdir, dahası, onu "tanıyabildikleri" bir çerçeve içerisinde görecektir, ya da, yadırgayacaklardır. Ama (burası ele aldığımız konu açısından çok önemli sayılmalıdır) okudukları metni tek bir metin, yazarını da, öbür yazarlardan ayrı, tek bir yazar olarak görecektir. Ölçütleri de, ne kadar değişik olursa olsun, iki düzeyde belirecektir: O ülkede, o dilin yazını içerisinde, ya da, bilindiği, tanındığı ölçüde, "dünya" yazını içerisinde. Tabii bu "dünya yazını" çerçevesi pek belirsiz bir çerçeve olur, unutmayalım.

Kendi kültürümüzle ilişkili işlerde dikkat etmediğimiz, hesaba –bilinçli olarak– katmayacağımız bir önemli özellik, bize yabancı bir yazının yapıtlarına baktığımızda kendini hemen belli eder. Ötekini tanımak dediğim işte her zaman gözlemleyebileceğimiz bir şeydir bu.

Daha önce de söylemiştim. Uzmanca okumalar dışındaki okumalarda yabancı göz, yapıtın kendi kültürünü yansıtıcılığını, temsil ediciliğini hem araması gereken, ya da aramaması beklenen yerde arar; hem her yapıtı, her yazarı, aldatıcı bir temsilcilikle yükler. O metnin, o yazarın önemi ya da önemsizliği, hele ilk tanışma sıralarında, gözönünde tutulan bir şey olmaz; yani, o metin, o yazar teklifi içinde değil, bilinmeyen bir bütünün temsilcisi olarak görülür.

"TÜRKÇELEŞTİRME" YA DA "BUGÜNÜN DİLİNE AKTARMA" ÜZERİNE KOPUK DÜŞÜNCELER

~

1. Şöyle bir çağrışım düşünelim:

"Yürüyorum; ayaklarım sızlıyor, sırtım, belim ağrıyor, bacaklarım gövdemi taşımakta güçlük çekiyor; yürümekte güçlük çekiyorum; *ils ont quelque difficulté à marcher*, Claude Lévy-Strauss, *Anthropologie Structurale*, Oedipe; Oidipus, *us* değil, *os*, Oidipos, Şişayak; Latince, *us*, Hadrianus Antinous mu derdi, Antinoos mu? Bithinia'lı; Bitinyalı; bit'in yal'ı, hayvan yiyeceği, kim?, köpek yiyeceği; bitin (senin bitin, yakanda geziyor, otobüste önümde duran adama söyleyemediğim; söyleyememiştim, derisi pek kolay kızaracak bir adamdı) bitin yalı, Boğaziçi; ninemin rumca tekerlemesi, yolun açık olsun demeğe getirirdi, ardından eklerdi, götün yalı gibi bir şey kuruyorum şimdi o sözlerden yola çıkarak, o zaman da kurarmışım ki yerlerde yuvarlanır, gülmekten tıkanırdım; yolun açık olsun, yürü, yürürken ayaklarım sızlıyor..."

1.1. Şimdi, kolaylıkla, "bu çağrışımın kişisel niteliği üzerinde durmak gerekmez," diyebiliriz. Gel gelelim, bu satırları okumuş olanların herhangi bir noktadan, belki de birçok noktadan, yola çıkarak kurmuş olabilecekleri çağrışım zincirlerinden ben ne çıkarabilirim (tabii, bu çağrışımalarını başkalarına iletmeğe üzere yazarlarsa...)?

Ne ki, çağrışım söz kalıplarına girip iletilebilir *gibi* bir biçime gelince, herhangi bir iletişimin gereklerine de az çok uymağa başlar. Art arda sıraladıklarım, herkesin aynı noktadan yola çıkarsa ille de sıralayacağı şeyler değildir. Haydi, bağlar kişisel olsun. Ama tek tek söylediklerimi anlamak, o bağı şu ya da bu bilgiye yaslanarak ortaya çıkarmak isteyen yapacağı, her şeyden önce, bilmediği noktaları anlamağa çalışmak olur sanırım. Bağ sonradan, yapay bir yoldan giderek kurabilmek için. İmdi, anlamak üzere, bu adam sözlüğe bakabilir, kendi görgüsüne, başkalarının bilgisine dayanabilir, kitaplara başvurabilir. Kendisini bu zahmetten kurtaracak şey ne olabilir ki? Çıkmalar, herhalde; dipnotları, açıklamalar falan...

1.2. Kişisel bir çerçeve içerisinde kaldığı için anlaşılması güç bir çağrışım üzerine söylediklerim, geçmiş bir çağın diliyle, ama yalnız dili değil, değerleri, kültür "kod"ları, düşüncesi, duyarlılığıyla yazıldığı için toplumsal boyutlarda bir "kişisel" çerçeve içerisinde kalan, kaldığı için de anlaşılması güçleşen bir metnin bugünün insanlarıncı anlaşılabilmesini, okunmasını sağlamak üzere yapılabilecek şeyler arasında akla ilk gelen gene çıkmalar, dipnotlar, açıklamalar olmaz mı?

2. Halit Ziya Uşaklıgil'in (yüzyılın başında basılmış olan kitabın üzerindeki ada bakılırsa bunu bile düzeltmek zorunda kalacak, Uşşakîzade Halit Ziya Bey demek zorunda kalacağız) 75 yıl kadar önce yayımlanan "Solgun Demet" adlı kitabını eski yazılı metninden okuyorum.

Bu kitabı, bugün yirmi yaşlarında olan birine okutmanın yolu nedir?

Bu soruya çoktan karşılık verilmiş görünüyor.

Eski yazı yeni yazıya çevrilecek, metin "Türkçeleştirilecek" ya da, "bugünün diline aktarılacak".

İşler öyle düzayak mı ki?

2.1. Her şeyden önce, şunu belirtmem gerek: Bu konunun kapsamına girebilecek sayısız metin içerisinde yalnız yazın alanına giren metinler üzerinde durmak istiyorum. Bu alanı da daraltıp yalnız yapıntı yazınının son yüz yıllık ürünlerini göz önünde tutacağım. Bu alan daraltmasıyla kalmayıp, yapılabilecek, yapılması gerekebilecek işlerin en genel ilkelerini araştırmakla yetineceğim. Yapılmış işlerden örnek göstermeyeceğim; kişilerin daha az ya da daha çok değerli sayılabilecek çalışmaları, başarıları ya da başarısızlıkları, beni şu anda ilgilendirmeyecek.

3. Halit Ziya Uşaklıgil örneği üzerine düşünmeğe başlayalım.

Her şeyden önce eski yazının yeni yazıya çevrilmesi var. Kolay diyeceksiniz. Bir yazım birliği (diyelim, TDK'nun Yazım Kılavuzuna, ya da o kılavuzun kurallarına uymamakla birlikte *tutarlı kalan* birtakım başka kurallara dayanarak) sağlandıktan sonra bu iş gerçekleştirilir biter. ("Bilhassa, bittabi, yirmi, fener" gibi sözcüklerin yaratabileceği yazım sorunları da, elbet, "etmek, ayna, türlü" gibi sözcüklerin yazılmasını sağlayan "saymaca"lığa uyacaktır.)

Bundan sonra ortaya çıkabilecek sorun, adların (yerli-yabancı) doğru yazılmasıdır. Bu iş için çeşitli canlı ya da cansız kaynaklara başvurmak gerekebilir. (Bir kentin, bir şehrin adı haritada bulunabilir ama bir semtin, bir nesnenin eski adını, o çağın –diyelim– ünlü bir hekiminin adını "bilenlerden" sorup öğrenmek zorunda kalabilirsiniz.) (Bir ayrıç daha açalım: Ünlü hekim dedim de oradan geleyim. Halit Ziya'nın sözünü ettiğim kitabında böyle bir ünlü hekim yok. Gene son günlerde okuduğum bir başka kitapta var. Halit Ziya'dan yola çıkalım deyişim, ortada somut bir örnek düşünebilmek içindi. Ama yazı boyunca başka kitapların düşündürdüklerinden, başka kitapların getirdiği sorunlardan da söz edeceğim elbet.) Doğru okumanın, doğru yazmanın bir başka güçlük yarattığı alan da, çağın söyleyiş özelliğinden ötürü bugün güç okunan ya da "bilmedikçe" okunamayan sözcük-

lerin, bir aralık kullanılmış sonra bırakılmış, unutulmuş sözcüklerin yarattığı alandır. O çağın dilinde, o çağın yazı dilinde oldukça yaygın sayılabilse de, her zaman rastlanmadığı için duraksatabilecek sözcükleri de bu alana sokmak gerekir sanırım.

Kısaca dendidikte, eski yazıyı sökebilmek yetmez; çağın en aydın, en bilgili okurunun, o yazarın dilini en iyi okuyabilen bir okurun okuyabileceği gibi okumak gerekir; ancak öyle yapılıncaya, eski yazıdan yeni yazıya aktarmanın bir değeri olur. Son yüz yılın sınırları içerisinde kalarak konuştuğumuz göre de, "bilenler, kaynaklar" çoğu durumda daha ölmemiş, yitmemiştir.

Burada bir im koyalım, başka sorunlara geçelim.

3.1. Bu "Türkçeleştirme" işinin, bu "bugünün diline aktarma" işinin temelinde neler yatıyor?

Şöyle bir şey mi? "Yazarlar birtakım şeyler anlatmış, söylemiş. Bunları çağlarının –artık anlaşılmaz olmuş– dilinde anlatıp söylemişler. Ee, bugünün genci bu dili bilmediğine göre yapılacak şey o eski dilin yerine yeni dili koymak..."

(Bizde, nedense, geçen yılların hesabı pek baştan savma yapılır. Bir genç öykücü yıllar yılı genç kalır. Ustalar sanki yirmi yıl, otuz yıl yüzleri kırışmadan bir yerde kalakalırlar. Eski dili bilmeyen yalnız gençlerdir. Gazetelerde çıkan eski zaman fotoğrafları bile nedense hep elli altmış yıl öncesinin fotoğraflarıdır; oysa, bu elli altmış yıla en azından bir yirmi yıl daha eklenmiştir çoğu zaman. Hoş, Türkiye'de genç yaştaki insanların son yıllarda patlama halinde artışı bu hesap yanlışlarını çoktan düzeltmeğe başladı. Ama farkına varılması için, anlaşılana, bir süre daha geçmesi gerekecek.) Dönelim "eski dilin yerine yeni dili koymak" sorununa...

Burada dikkat edilmesi gereken önemli iki nokta var: Eski dilin yerine yeni dili koyma işinin hangi düzeyde yürütüldüğü; buna bağlı olarak da, "yeni dil", ya da "bugünün dili" ile iletilen şeyin ne olduğu...

Bu iki nokta üzerinde gereğince durmadıkça ileriye geçemeyiz.

3.1.1. Önce ilk soruyu ele alalım.

Yeni dil, eski dilin yerini, sözcük düzeyinde kalarak mı alıyor? Bununla yetiniliyorsa, işin en ilkel düzeyde tutulmakta olduğunu söylememiz gerekir.

"Bu günden sonra vukuat bir cereyan (-ı) serî ile teâkub itdi." yerine "Bu günden sonra olaylar hızlı bir akım ile biribirini izledi," demenin gülünçlüğü ortada. "Öylesini zaten kimse (ya da, kendini bilenler) yapmıyor," denebilir. Eh, diyelim ki öyle. Gene de, ortaya çıkan şey şu: Sözcük düzeyinde kalmamaz. Peki, bunun bilincinde olunduğu söylenebilir mi? Bu da bir başka sorun olarak çıkıyor karşımıza. Geçelim. Konuşmakta olduğumuz noktaya dönelim.

Bir tamlamayı açıp Türkçeye çevirdik. Bir sözcüğü bugünün (neyse o...) Türkçesine aktardık. Yeter mi?

Önce, bugünün Türkçesi, bugünün dili dediğimiz şey, büyük bir sorun. Yeni yeni ortaya atılmış sözcüklerin "tutmuş" olup olmadığı aylarca, yıllarca tartışılacaktır; sorun biraz ötede gibime geliyor. Bugünün dili, benim, senin, onun, tek tek kişiler olarak konuşmalarımızda kullandığımız ya da kullanmaktan kaçındığımız sözcükler değildir. Bugünün dili, bugün *Türkçe düşünüp yazarların kullandığı yazı dilidir.*

Türkçe düşünmek deyimi, ileride, karşımıza yeniden çıkacak. Bu ilk kullanılışı, dallanıp budaklanmadan kalsın şimdilik.

Bir de *yazı dili* diyorum; çünkü söz konusu olan, yazılı bir metindir. Yazılı bir metinde görülen konuşma dili de yazı dilinin konuşma dilini bir yorumlama biçimidir. Unutulmaya.

3.1.2. Peki, bu "bugünün diliyle" aktarılan şey ne? Yalnız bir olaylar dizisi, bir olaylar zinciri mi?

Pek çok yazında –belki de dünyanın her dilinin yazınında öyledir ya, bilemem– rastlanan, bilinegelen, gözlenegele bir

görüngüyü anımsatalım: Birtakım ortak "konular" vardır; Leylâ ile Mecnun, Tahir ile Zühre, Elektra, Antigone gibi. Başka başka ozanlar, yazarlar, bunları bir daha, bir daha "işler".

İmdi, okul kitaplarında, falan mesnevînin, filan oyunun "özet", "konusu" başlıkları altında verilen metinler olsun, "falan öyküsü", "filanın masalı", "feşmekânın serüvenleri" başlığıyla yayımlanan metinler olsun, başlı başına (iyi ya da kötü) birer metindir, o konunun birer yenedökümüdür. Ama ilerigelen ozanlar, yazarlar elinden çıkmış metinleri düşünelim. Bunları "yeni dile, bugünün diline" sözcük düzeyinde kalarak aktarınca ipe sapa gelmez birtakım lâkırdıların ancak yarı yarıya örtebildiği, bilinegelen bir olaylar dokusu mu kalacak elimizde? Yazarların olaylar zincirinde yapmış olabilecekleri ufak tefek değişiklikler dışında çırılçıplak bir iskelet mi?

Yüzyıllardan beri bir yazarın ortaklaşa bir konuyu ele almasıyla ortaya çıkmış yeni yapıtlar var. Biz bunları bir fiske-de soyup ana çatıya götürmekle mi yetinecek, kendimizi büyük bir iş yapmış mı sayacağız? Bu soruya "hayır" diye, heyecandan titreyen bir sesle karşılık vermek, pek kolay.

Mesnevîler, Antigone'ler, son yüz yılın yapıtları arasına pek girmediğine göre bunları neye karıştırdım bu yazıya? Pek belirgin bir örnek vermek için... Aktarılanın "nasıl bir dil" kullanılırsa kullanılsın, *aktarılabilecek* bir nesne olduğunu sanıyorsak, bu işler yürümez pek...

3.2. Gelip dayanacağımız kardeş sorun da şu, sanıyorum:

Bugünün diline aktarma işi ne için, kimler için yapılacak?

Bu soruyu yanıtlamak da pek kolay gözüküyor ilk bakışta: "O çağın dilini bilmeyenlere kültürümüzün geçmişiyle bağ kurmak olanağını sağlamak." Pek iyi, pek güzel...

Türkiye'de dil, 80-90 yıldır pek hızlı bir değişme sürecine girdi. Bu değişmeyi şu ya da bu yönde zorlayanlar oldu.

Aşırı zorlamalar, tepkilerini yarattı... Ne zaman dilden açılırsa, söylenen, söylenegelen sözlerdir bunlar. Biliyoruz, bildiğimizi sanıyoruz; tutkulu, duygusal tartışmalara –fırtınalı bir denize dalar gibi– dalıyoruz; ama bu tartışmalarda, değişme sürecinin seçtiğimiz belirli bir dönemde kapanıp kalıyor, gerisini, sonrasını, düşünmek istemiyoruz sanki. Bilmem, belki de bana öyle geliyordur, yanılmaktayındır...

Ama dilin değişmesi konusunda görüşlerimiz, dileklerimiz ne olursa olsun, olguya bakmamız gerekir. O çağın dilini bilmeyenler, anlamayanlar *var* (Demine de buna değindim; bunların pek büyük bir çoğunluk oluşturduğunu, varalım unuttuk şimdilik). Demek ki dil, değişiklik geçirmiş. Gençler, genç kuşaklar (ikisi aynı şeymiş gibi rahatça yan yana getiriliyor bu iki deyim) eski dili bilmiyor. (Gene ayrıca: Bu gençler, genç kuşaklar içinde, bir azınlık da olsa, bu dili okullarda okumuş, hiç değilse bu dilde yazılmış metinler üzerinde çalışmış olanlar var. Onlar bu eski metinleri daha kolay okuyabiliyor mu? Bu alanda uzmanlaşmadıkça en meraklısı bile oflayıp puflamadan bir eski metni rahatça okuyabiliyor mu?) Geçelim.

Dil değişti de, yaşam değişmedi mi? Dili bilmeyen gençler, genç kuşaklar, eski yaşamı biliyor mu?

Yaşamın değişmesi olgusu, açıklamalar, çıkmalar, dipnotları dışında da etkisini gösterse gerek bu "metin yenileme" işinde... Anlamı değişen sözcüklerin yanı sıra diyemi değişen "ileticiler" var. ("İleticiler" diyorum, tanımlı tartışmalı ya da değişken birtakım terimler kullanmaktan kaçındığım için... Bu sözcüğü kullanırken, belli bir kültür çerçevesi, belli bir yaşam biçimi içerisinde, kestirmeden giderek birçok "şey" iletebilen sözcükleri ya da sözcük dizilerini, benzetmeleri, anıştırmaları, deyimleri, imgeleri, simgelerini düşünüyorum.)

3.3. Bir başka nokta da, tutarlığın sağlanması.

Tutarlık, pek ilkel bir düzeyde, 3. sayfada "vukuat" kar-

şılığı "olaylar" denmişse 13. sayfada, aynı sözcüğün karşılığı olarak gene "olaylar" demek gibi görünebilir, ya da, düşünülebilir.

Bence, epey tartışılacak bir şey, bu "tutarlık" ... Bir yerde "vukuat", bir yerde de "olaylar" demek tutarsız gözüken bir davranıştır. Ancak "vukuat var"daki "vukuat"ın karşılığını "olaylar" diye düşünmek yukarıda değindiğimiz sorunun alanına girer. Peki, bir yerde "olaylar", bir başka yerde, "olup bitenler" demek ille de tutarsızlık mıdır?

Evet, tartışılacak bir konu; örnekler üzerinde tartışılacak bir konu. Ne ki, tutarlı olmak istiyorsak, yazarın belli biçimlerde söylediği belli şeyleri, gene belli biçimlerde aktarmak zorunluğundan sıyrılamayacağımızı –genel bir düzeyde kalarak– söylemek zorundayız.

4. Şimdi, baştan beri söylediklerimizi ayıklayalım:

a) Yapmak istediğimiz, ortaya bir "tarih" koymaksa, "tarih"i duyurmaksa, okura "belge"leri vermemiz gerekir. Bu durumda "belge"ler üzerinde oynamak, "zihniyeti değiştirme" çabalarına girişmek, ya da, "değişmiş bir zihniyet açısından" bakarak metnin orasına burasına ilişmek yersiz bir iş olur.

Bu "belge"nin çıkmalı, açıklamalı, dipnotlu, önsözlü, sonsözlü bir özel baskısı yapılır. Böyle bir baskıyı alıp okuyanlar az olacaktır herhalde; fiyatından ötürü, oylumundan ötürü, okunmasa bile (ya da, okunmadığı için) bir yük gibi adamın elini dolduracak "dolgu"sundan ötürü... Buna karşılık yazın meraklıları, bir kitabı "kendi dilinde" (gerekirse açıklayıcı başka birtakım kaynaklara başvurarak) okuma meraklıları –sanıldığı denli de azrak yaratıklar değildir öyleleri– bu baskıyı alır, keyfince okur.

b) Eski yazının yeni yazıya, eski dilin yeni dile, eski deyişin yeni deyişe, Türkçe olmayan düşüncenin Türkçe düşünceye çevrilmesi söz konusuysa; eski okurun okuduğunu yeni okura da okutmak söz konusuysa; yeni okurun başka bir

çağda, başka türlü düşünen, konuşan, yazan, başka türlü yaşayan bir kişi olduğu düşünülüyorsa, o zaman yapılacak şey, bütün sakıncalarını göze alarak, *çeviridir*. Çevirinin, enine boyuna bütün yan anlamları, bütün ilkeleri, kuralları, çeşitleri göz önünde tutularak...

5. İmdi, çeviri üzerinde düşünmeğe başlayalım.

Çeviri deyince ilk düşündüğümüz, *yabancı* dediğimiz bir dilden kendi dilimize, ya da kendi dilimizden *yabancı* dediğimiz bir başka dile yapılan çeviridir.

Ama bir dilin değişik çağları için de çeviri söz konusu olmaz mı? Çeviri gerekçesi olarak, dilin dizgesinin değişmiş olması yeter sanırım. Gene de, bu işin özellikleri varsa nedir, diye sormalıyız.

Çevirinin metne bağlılığı sorunu çoğu zaman şöyle dile getirilir: "Özgür" çeviri mi, "sadık" çeviri mi? Sanırım, bu ikilem, "düzme sorun"lara verilebilecek en iyi örneklerdendir. Çeviri metne bağlı kaldıkça değer taşıyabilir. Metne bağlılığın çarpık bir biçimde anlaşılması, daha doğrusu, çoğu zaman dillerden birinin ya da ikisinin yeterince bilinmemesi bu düzme sorunu yaratır. "Çeviri kokan" çeviri nasıl bir nesnedir ki?

Çevirinin gerçek bir dile yapılması, ya da, çeviri dilinin gerçekliği, bir başka sorundur. "Yokça" diye bir dil olabilir mi?

Çevirinin iyiliği ya da kötülüğü, başarılı ya da başarısız oluşu nasıl bir tutumdan ilerigelebilir?

Çeviride neler kurban edilir, neler edilmeyebilir? Aktarılanın niteliği nedir?

Son olarak, çeviride neden, ya da, nelerden vazgeçemeyiz?

İşte, bu sorularla sorunlara biraz yanaşmağa çalışalım.

5.1. Çeviriye, belli bir dilin kalıpları içerisinde dile gelmiş bir düşünce biçiminin başka bir dilin kalıpları içerisinde dile geti-

rilmesi diye bakabilir miyiz?

Bakabiliyorsak, düşüncemizi şöyle sürdürelim: Yabancı dili, başka bir ülkenin, başka bir ulusun dili diye görmeğe alışmışızdır. Kimi zaman da başka bir ülke ile başka bir çağın dili diye... Ama aynı ülkede birden çok dil konuşuluyorsa çeviri yapılabileceği gibi, kendi dilimizin geçmiş bir çağı da çeviri konusu olabilir. Örnekleri var.

Dilin sözcükleri biçimce, yazımca, anlamca değişiklik geçirmiş; sözdizimi, düşünceyi dile getirme biçimleri, çekimler, söz dağarcığı, kültür ya da anlam alanları değişmiş olursa; kısaca, dilin dizgesi adını verebileceğimiz bir yapıda değişiklik olmuşsa, bu çeviri işine girişmek gerekecektir. Ama çeviri konusu olan dil "aynı dil" olduğuna göre, bu işin özellikleri var mıdır? Varsa nedir?

5.1.1. Bir dilden bir başka dile açılmış bir çeviri yolu, bu çevirinin kurallarının da bulunup işlendiğini, işletildiğini düşündürür. Zamanla, çeviriler arttıkça, başlangıçta karşılaşılan güçlükler azalır; birtakım karşılıklar, karşılama biçimleri ortaya çıkar. Gerçi bu kolaylaşma gerek Dil 1 (çeviriye konu olan dil) gerek Dil 2'de (çevirinin dili) görülecek değişikliklerden ötürü, sürüp gitmez; gene de bir "yabancı" dilden yapılan ilk çevirilerin güçlüğü ölçüsünde güçlükler bir daha pek çıkmaz insanın karşısına. Oysa Dil 1 de, Dil 2 de "Türkçe" olunca kuralların bulunması gerekir işe girişince. Bu kuralları bulmak, ilk bakışta sanılabileceği kadar kolay değil galiba. Hele Dil 1 zaman bakımından Dil 2'ye yakın oldukça bu güçlük, sanırım, çoğalır. Kuralları bulup işlemek, çeviricinin karşısına, kaçamak yolları bulunamayacak birtakım sorunlar çıkarır.

Dilin dizgesi değişmiştir ama dilin kendisi, çoğu sesiyle, adıyla, kuşaktan kuşağa aktarılan kimi özellikleriyle aynı dil olarak kalmıştır. Hiçbir şey iletmeyecek, ya da pek büyük yanırlara düşürebilecek ölçüde eskimemiş, değişmemiştir önümüzde duran metnin dili. Yer yer, "böyle bir şeyi babam, dedem söylerdi; ninemin, büyük halamın pek sevdiği bir de-

yimdi bu," diyebiliriz bu dil karşısında. Dikkat edilecek nokta şu: Aynı şeyi bugün de söyleyip yazıyor muyuz? Yoksa, bu eski biçimleri tanımakla, pek yadırgamamakla mı kalıyoruz?

Yalnız tanımakla, ya da pek yadırgamamakla kalıyor, bugün bunları başka türlü söylüyorsak, çeviri yapılacak duruma gelmiş olduğumuzu düşünebiliriz. Göz önünde tuttuğumuz, bizim kuşağımız değil, çocuklarımızın, torunlarımızın oluşturduğu kuşaklar ise...

Tümüyle yabancı bir dil karşısında bunun Türkçesi nasıl söylenir diye düşündüğümüz zaman, bugün yazdığımız Türkçeyi düşünürüz; daha eski bir Türkçeden yapacağımız çeviri için niye böyle düşünmeyelim?

5.1.2. Her iki dilin iyi bilinmesi, çevirinin "sağlığı"nın ana koşulu olsa gerek. Bir dili iyi bilmese de ana dilini iyi bilen bir çevirmenin çok güzel bir çeviri yapabileceği söylenir; buna örnek de gösterilebilir. İmdi, bu kişi, yanlış çevirdiğini bile kabul ettirecek güzellikte bir çeviri yapmışsa, o kişinin çok güzel çeviri yaptığını söyleyebiliriz; sağlıklı bir çeviri yaptığını söylemek ise, bu durumda güç olsa gerek. Metne bağlılığın ana dilde çarpık, çetrefil bir anlatıma yol açabileceği durumlarda özgür davranmanın gerekli hale geldiği yollu savunmalar da bana pek inandırıcı gözüküyor. Metne bağlılığı, böyle bir durumda, şöyle anlarım ben: Metin, onu kendi dilinde okuyan insanlara da çetrefil geliyorsa, bu anlatım yazarın özelliği ise, çevirmenin bundan kaçması, kaçınması ya da ürkmesi saçma bir şey! Tersine, bu özelliği aktarabilmek için kendi dilinde bunun karşılığı olabilecek bir çetrefillik araması zorunludur, derim. Yok, çetrefillik, ya da güç anlaşılabilirlik, metni kendi dilinde okuyanın hiç karşılaşmayacağı çeşitten bir kültür başkalığından doğuyorsa, ayrıntılarda biraz daha özgür davranıp yörelleştirmeye belki, bir ölçüde, gidilebilir ama genel çizgide metnin özelliklerinin bozulmamasına gene çalışmak gerekir.

5.1.2.1. Bütün bu sözler de, iki dilin iyi bilindiği varsayımına gelir dayanır. Büyük bir yazı ustası, yanlışını bile kabul ettirebilecek ölçüde güzel bir çeviri ortaya koyan usta, biraz daha çaba gösterse de o yanlış yapmasa, bize metni olduğu gibi aktarsa iyi olmaz mı? Diyeceğim, güzel çeviri yapabilmekte olmak, bize metni istediğimiz gibi eğip bükmemekte, çarpıtıp değiştirmekte haklı olabileceğimizi düşündürmemeli. Böyle bir ustalığa da zamanla varılır, bütün ustalıklar gibi.

Sözcükler düzeyinde kalan bir çeviri "çeviri kokmaz", kötü bir çeviridir; Türkçeden Türkçeye yapılacak çeviri için de aynı şey söylenebilecektir, o halde.

"GÜÇ" YAZARLAR ÜZERİNE YAZILMAYAN YAZI

~

Bir süre önce Mustafa Şerif Onaran'la konuşurken "güç" yazarlar üzerinde durmak gerektiğini, "güç" olduğu söylenen yazarların bu "güç"lüğünü anlamağa, anlatmağa çalışmağa hazırlandığımı söyleyecek oldum. "Bunu Türk Dili'ne yaz," dedi. M.Ş.O. bir şey dedi mi, akan sular durur. 22 yıldır kurmaca dışında yazı yazmamıştım hemen hemen. Denemeğe değerdi. Nasıl bir yazı olacaktı bu? Nasıl yazılacaktı?

Türlü şeyler vardı söylenebilecek. Yazar olarak da, okur olarak da, yıllardır üzerinde kafa yorduğum şeyler... Metin de, okuma da, son yıllarda kuramsal birçok yazıya, kitaba konu olmuştu... Düşündüklerimi bir dizi önerme halinde ortaya koymak, bunları –gereklikçe– açıklamak vardı, örneğin. Bir "güç" yazı daha mı konmalıydı ortaya? Çok daha uzun yazılarda söylenmiş olan ya da söylenmiş olabilecek kimi şeyi tutup bu kez kısaca bir yazı haline getirmek pek mi marifet sayılırdı? Hayır. Bu karışık düşüncelerden çıkan birkaç düzayak sonuç vardı: Yazı uzayıp gitmemeliydi; gerekirse bir dizi yazı öngörülmemeliydi. Daha önce de söylenmiş, bilinen şeyler söylememeliydi; kimi şeyin bir daha bir daha söylenmesinin de yararı olabilirdi. Bir şey daha vardı: Yazının "güç"lüğü konusunda bir şey... O da söylenmeyiversin şimdilik...

Bu yazı konuşulurken M.Ş.O. ne güzel tasarımılamağa başlamıştı yazacaklarımı! "Herhalde şöyle bir şey söyleyerek girişirsin

sen..." demiş, ardını da tasarladığı üzere getirmişti. Gülümsedim. "Pek öyle olmayacak Mustafa," dedim, "öyle olmayacak, epey başka şeyler yazacağım sanırım."

Öyle de oldu. "Güç"lük okur için söz konusu. İşe okurdan başladım.

Şimdi, Mustafa Şerif Onaran'ın tasarımından söz etmekle girişeyim yazıya.

Ortada "'Güç' Yazarlar" diye bir başlık taslağı vardı. Daha yazılmamış, kâğıda geçmemiş bir başlık.

O anda "okur" niteliğini taşıyan bir yazar, bu başlığın altında neler olabileceğini düşünmeğe çalışıyor, söylüyordu. Bundan doğal bir şey olmasa gerek. Birçok okur için bu "oyun" bir haz kaynağı da olabilir: Bir başlığın altına neler getirilebilmiş olacağını kestirmeğe çalışmak, okuduğunda onu bulabilmek ya da, bulamayıp hiç düşünmediği bir şeylerle karşılaşmak. Elbette başlığın bilerek ya da bilmeyerek (beceriksizlik olasılığını da katıyoruz bu araya) aldatici olması durumunu şimdilik düşünmüyoruz... Okurla uğraşmağa karar verdik.

İmdi, buraya şöyle bir önerme kondurabilirim:

"Okur, istediğini okur."

Hoppalaaa! Gene de, saçmaladığımı, eskilerin deyimiyle bir "bedahet"i yeni bir şeymiş gibi göstermeğe kalktığımı düşünmekte pek ıvecen davranmayın, ey bu yazıyı okuyanlar!

Bundan yirmi beş yıl kadar önce "Yazar-Okurun Defteri" diye bir başlık altında yazdığım yazılarda, yazar da olan bir okur, okuduklarından yola çıkarak bir şeyler yazardı. Şimdi, yazarın başka bir iş yapmasını istiyorum. "Okur"a baksın, gördüklerini dile getirmeğe çalışsın, diyorum. Okura bakarken (kendi de okur olduğuna göre) kendine baksın, çevresine baksın. Ama okurun durumunu saptamağa çalışsın her şeyden önce.

"Okur' elbette istediğini okur," denecektir. Niye öyle?

Okuru bir alıcı, bir tüketici olarak görebiliriz. Dolayısıyla, kendisine sunulan mallar arasında şu ya da bu nedenlerden (tanıtıcı yazılar, eleştiri yazıları, işittikleri vb.) ötürü ilgisini çekeceğini sandığı, düşündüğü mala yönelir, onu seçer. Bu böyle kabul

edilirse, üretimin de tek tek okurların gereksinimi ya da isteği doğrultusunda yapılmadığı da kabul edilmiş olur. Üretim okura birtakım seçenekler sunmaktadır. Seçenek, yanı sıra sıralamalar da getirir. Biraz sonra bu noktadan bir yerlere gidebileceğimizi sanıyorum.

Okurun bir tüketici olarak görülmesi de, görülmemesi de, "okuma" adını verdiğimiz etkinliğin ne çeşit bir şey olduğu konusundaki temel düşüncelerimize bağlıdır. Elbette, "tüketici" derken neler düşündüğümüze de...

Salah Birsel, "İlginç Bir Salyangoz" başlıklı denemesinde (*Paf ve Puf*, Ada Yayınları, İstanbul, 1987) "Yaşamın boyunca binlerce ton kitap devirmedinse hiçbir şey okumamış sayılırsın. Aralık aralık, yasak savmak, bir toplulukta utançlı duruma düşmemek ya da geceleri uykuyu egavlamak için fıstıklanan kitaplar okuma sınırı içine girmez," diyor (s. 113). "Okuma" şudur, şu değildir. Ama binlerce ton kitap da devirseniz, yasak savmak için de okusanız, kitap tüketicisi olursunuz. Yılda yüz, iki yüz kitap ya da iki kitap, bir kitap alan/okuyan/tarayan ya da sıyıran biri. Alarak bir türlü tüketici olursunuz, okuyarak bir başka türlü. Okurken de nasıl okuduğunuz önemlidir ama gene tüketicisinizdir.

Aynı denemede, yaşamı boyunca sınırlı ("pek sınırlı" da denebilir duruma göre) sayıda kitabı bir daha bir daha okuyanlardan da söz ediliyor. Biraz sonra üzerinde gene duracağımız böylesi okurların tüketiciliği başka bir düzeyde görülmelidir diyeceğim: Metin tüketimi düzeyinde. En ilginç tüketim de o düzeyde olsa gerek. Çok kitap tüketmek, metin düzeyinde de aynı tüketiciliğin sürdürüldüğü anlamına gelmez. Bu da bizi iyi okur-kötü okur sorununa götürür. Buna da aşağıda değinmeğe çalışacağız.

Okurun istediği, her okura göre değişecektir. Okurun ne isteyebileceğini bilmemiz olanaksız. Ama her okurun bir istediği olduğunu düşünmekte sakınca bulunmasa gerek.

Ancak, "istediğini okumak" bir anlam daha taşıyabilir:

Bu kez okuru bir seçici olarak göreceğiz. Kendisine seçtiği (bu seçimi etkileyebilmiş her şeyi, her etmeni bir yana bırakarak yazıyoruz bunu) metin, bir bakıma bitmiş, kapanmış, tek bir yeri

değişmeyecek bir bütündür (değişik baskıları, sayısı az ya da çok olabilecek dizgi yanlışlarını göz önünde tutmayacağız) ama okurun okuması, küçük ya da büyük ölçüde seçici olacaktır. Yani okuma süreci, okurun özneliği ("öznel" olarak düşünülebilecek her veriyi, koşulu, durumu bu sözcüğe sığdırarak öyle diyoruz) doğrultusunda bir seçme süreci olacaktır. Olağan dışı okur, olsa olsa, bu seçme sürecini değişik düzeylerde, birçok düzeyde yürütebilecek, metni, daha sıradan bir okura oranla daha geniş bir kavrama gücüyle "kuşatacak"tır; ancak böyle bir okur göz önünde tutulduğu zaman bu okurun, başkalarının okumalarının ürünü olan başka "yorum"ları da bileceği, bilebileceği düşünülmelidir. Ne ki, bu noktada kimi açıklama gerekli hale geliyor.

Okurun durumu budur, diyoruz. Kuramsal bir okur, varsayımsal ya da gücül bir okurdur sözünü ettiğimiz. Oysa metinler belli verilerdir. İmdi, bu belli verilerin değişik çağlarda değişik okurlarca değişik yorumlara konu olması kabul edilecek midir? Doğru yorum-yanlış yorum kavgası bir kıyıya itilecek midir? Elbette, metnin bir yorumu her açıdan, her noktada destekleyebilmesi koşulu baştan kabul edilmektedir.

Yorum derken düşündüğümüz, metne gelişigüzel geçirilmiş rasgele bir kılıf değildir; "uzun sözün kisası, yazar bu kitabında (yazısında, yapıtında) ne demek istemiş?" sorusunun yanıtı hiç değildir. Metnin örusü boyunca baştan sona yürütülen bir anlama-metne vurma-ilerleme-anlama-metne vurma vb. işleminin ürünüdür. Her metnin böyle bir işlemi gerektirmeyeceğini söylemek, bu çerçeve içerisinde, yanlış olur; olsa olsa bu işlemin farkına vardırmanın, bu işlemin farkına varılmasına yol açmayan metinler ile bu işlemin kaygısını taşıtan metinlerden söz edilebilir. O da, tek tek okurlara göre...

Tek tek okurlara göre, çünkü kolay ya da güç metin (güç yazar değil; yazarın "güç"lüğü metnin güçlüğü ile karıştırılveren bir şey!) ancak belli, tek tek okurlar için vardır.

Buraya çifte bir dipnot düşelim:

1. Pek çok sayıdaki yetişmiş, ustalaşmış okur bir yazarın çoğu metnini ya da her yazdığını "güç" buluyorsa, "güç" bir yazar

karşısında bulunduğumuzu düşünebiliriz. Ama o zaman da bu güçlüğün neden ileri geldiğini anlayıp ortaya koymamız, koyabilmemiz gerekir. Yazar bu "güç"lüğünden ötürü övülebilir de, yerilebilir de. Her güçlük aynı türden değildir.

2. "Güç" yazı ille de iyi ya da kötü yazı değildir. Temelsiz birçok kavga bu noktada kopar oysa...

Şimdi gene yazımıza dönelim, okurun seçiciliğini, okurun "istediğini okuduğu" savımızın ikinci bir anlamının açıklaması olarak gösterelim. Bundan yola çıkarak da "okur, bildiğini okur" diyeceğim. "Bildiğini okuma"nın da iki anlamını düşünerek. ("Okur"a haksızlık ettiğim düşünülüyorsa, herkesten önce kendime, eşime dostuma haksızlık ediyorum demektir. Öyle biline!)

Bildiğini okur; genellikle kendi yorumunun "doğru"luğunu başkalarınınkinin "yanlış"lığına karşı savunacak, kendininkini büyük güçlükler çıkardıktan sonra "düzeltme"ği kabul edecektir, o da, ederse... Hamlılığından, görgüsüzlüğünden, diretkenliğinden de değil; öznel koşullarının kendisini götürdüğü bir yorumdur söz konusu olan.

Bildiğini okur; çünkü seçiciliği onu bu doğrultuda yürütmüştür: Bildiklerini okumuştur metinde. Bilmediklerini –yani bilmediğini bilmediklerini– metinde bulması ya da seçmesi herhalde söz konusu olamaz. Olsa olsa kendisini tedirgin eden "bir şeyler"e rastlamıştır, birtakım "kopukluk"lara rastlamıştır kısacası; birtakım "yok"ların boşluğu hışıldamıştır bir karanlıklarda...

Okuru bir de kullanıcı olarak görmemiz gerekir. "Yasak savmak, bir toplulukta utançlı duruma düşmemek, ya da geceleri uykuyu egavlamak için fıstıklanan kitaplar" Salah Birsal'e göre de, bana göre de "okuma sınırı içine girmez" ama bu tür okur o kitapları da pek güzel "kullanmaktadır". Yani bir işine "yarar kılmaktadır". Bu çeşit bir kullanıcılıktan çok ötede, bir araştırma, inceleme, irdeleme çalışması için "kullanılan" kaynakları, metinleri görürüz. Bundan da ötede bir kullanıcılık biçimi var: Bir metnin üretim için kullanılması.

Salah Birsal, sözünü ettiğimiz yazısında, İngiliz ozan Cole-

ridge'in şöyle dediğini yazıyor: "Bir yapıtı öylesine okumalı ve özümlemeli ki, insan bir daha ona dönmeye gerek duymasın. Dahası, kitabın yazarını bilisiz sayacak bir duruma gelsin" (s. 116).

Bu, ünlü, büyük bir-iki düşünürün bölüm başlıklarına bakıp bölümlerde neler yazılı olabileceğini kestirme oyunundan pek başka bir şey.

"Özümlemek", benim de seve seve kullanacağım bir sözcük. Okuma işini yemek yeme işine çok benzetmişimdir. Okur, özümlemler, kullanamadığınızı atarsınız kabacası. Özümlediğinizi de, bir yaşam boyu taşıyacağınızı sansanız bile bir süre sonra (haydi, kimi meraklı okuru çok fazla üzmemiş olmak için "bütünüyle" demeyeyim de) hemen hemen tüketirsiniz. Özümlediğiniz için, sizin bir kırıntınız, bir parçacığınız olduğu için yaşayarak kullanır, tüketirsiniz. Çoğu zaman tüketilmediği, dokunulmadan taşındığı sanılan metin öğeleri, günün birinde metinle karşılaştırılacak olsa, yılların o öğeleri içinizde ne değişikliklere uğratmış olduğunu görmek, en azından şaşırtıcı oluyor.

(Kimbilir, belki bu dediklerim yalnız bende olan aksaklıklardır. Başka okurlar adına konuşmak istemem. Kendimde, yakınlarımda sık gözlemleyebildiğim bir şey bu söylediğim.)

Evet, "özümlemeli"ye katılıyorum. Ama seçiciliğin, bireysel birikimlerin, okumaların art arda gelişindeki sıranın getirdiği özellik durumu içerisinde bir özümleme olsa gerek bu sözünü ettiğimiziz.

Ama ardından gelen "[öylesine...] ki insan bir daha ona dönmeye gerek duymasın" sözleri düşündürücü.

Yaşam kısa, okunacak şey çok. (Coleridge'in çağında öyle idiyse, bugün her yandan üzerimize yağın, sel gibi "okunacak"lar karşısında ne diyelim?) "Bir kitaba bir daha dönecek vakit bulamayız. Tüketelim gitsin" mi demek istemiş Coleridge? Kitapların, yapıtların bir kez (ama işler sıkı tutulursa) okunmakla tüketilebileceğine mi inanmış? "Sanmıyorum," diyesim geliyor ya, bilemem. Ama belki de gerçekçi davranmak istemiştir. "Bir daha okuma, o yapıta bir daha dönme umutlarıyla yaşasak bile bir 'yeniden okuma' yerine bir 'yeni okuma' daha ilginç görünecektir, bir daha okumak istediğiniz o kitaba sıra hiç gelmeyecektir," de-

mek istiyordu diye de düşünebiliriz. Hele "Dahası" var, "kitabın yazarını bilisiz sayacak duruma gelsin..." Burada iş değişiyor. Yazarı bilisiz sayabilmek için önümüzdeki yapıtı öylesine soğurmuş olmalıyız ki, üzerine kendi yapılarımızı öylesine kurabilmiş, yani onu kullanıp kendimiz yaratmış, bir başka elden gelecek her türlü düzeltmeyi yapabilmiş olmalıyız ki onun üzerinde, yazar – olanlar elbette yazara olacaktır, ister istemez, elbette, elbette!– "geride", " bilisiz sayılabilecek bir durumda" kalsın. Haydi şimdi de yazarın hakkını yemeyelim: Okura o yaratıcılık fırsatını veren, okura o büyük adımı attıran yazardır ne de olsa.

Birsel'in denemesini kullanmağı sürdürüyorum. (Bu yaptığıma "yağmalamak" denebilecek neredeyse): Birsel, Hamsun'dan söz ederken Henry Miller'ın şu sözlerini aktarıyor: "Hamsun gibi yazmayı çok isterdim. Şimdilerde de, bıkmadan, yeniden yeniden okuduğum bir-iki yazardan biridir o" (s. 117).

Bu sözlerde ele alınabilecek üç dört ayrı konu var gibime geliyor.

"Hamsun gibi yazmayı çok isterdim..." Galiba birçok yazar, kendi özelliklerinin (ya da öznelliklerinin, kendi yazılarının, kendi deyişlerinin), bütünüyle, ustalığına ulaştıkları dönemlerde de (hoş, belki de öyle bir yere ulaştıkları için, başkalarının söyleyemeyeceğı, söylemekten çekineceğı bir şeyi çekinmeden söylüyorlar) saygı duydukları, kendilerine belki ancak kendilerinin...

Yayıma hazırlayanın notu: Bu yazı, yayımlanacak hale getirilmek üzere yeniden ele alındığında, üzerinde uzun uzun konuşmuş, araya girebilecek/sokulabilecek yeni örnekler düşünmüş, bir dizi yazının ilki olmasına karar verdikten sonra, bu haliyle kalsın demiştik. Yine de BK yazının yukarıdaki kadarını bana verdi. Kendisinde kalan son birkaç sayfayı daha sonra konuşacaktık. Öylece kaldı. Bu dediğim, 1992 kış aylarından birinde benim Ankara seferlerimden birinde olmuştu. Yukarıdaki sayfaları da ben ona iade etmemişim. Böyle eksik –hem de satır ortasında kesilmiş– bir yazı olarak bende kalmış. Oldukça eskiden yazılmış bir yazı olmasına rağmen, derslerinde olsun, sohbetlerinde olsun, üzerinde çok durduğu –zaten onun için, yazıyı bulup yeniden ısıtmağa kalktığı– bir konuya ilişkin önemli bir belge sayarak bu kitaba girmesini istedim.

II

GÜNLÜK GİBİ

ÖZEL GÜNLÜK

~

"Durant ce dernier siècle, des milliards d'animaux ont été sacrifiés à la science devenue déesse, et de déesse idole sanguinaire, comme il arrive presque fatalement aux dieux. Lentement étranglés, étouffés, aveuglés, brûlés, ouverts vivants, leur mort fait apparaître innocent le sacrificateur antique, tout comme nos abattoirs, où les bêtes suspendues vivantes facilitent aux tueurs le travail à la chaîne, rendent relativement propre le maillet des hécatombes et les victimes couronnées de fleurs. Quant aux sacrifices humains que les Grecs reléguaient au temps des légendes, ils ont été commis de nos jours un peu partout au nom de la patrie, de la race ou de la classe par des milliers d'hommes sur des millions d'hommes."

M. Yourcenar, *Souvenirs spioux*, NRF 1974, s. 213*

"Et pourrais-je attendre, pour tenter certaines chances, que s'étende la tolérance humaine? Je crèverais centenaire avant d'avoir vécu. Mieux vaut compter avec la stupidité, la bassesse des hommes, quand on veut obtenir ce qu'il est superflu d'espérer de leur intelligence ou de leur coeur."

T. Duvert, *Journal d'un innocent*, Minuit 1973, s. 44-45**

* Şu son yüzyılda, bir tanrı haline gelen, sonunda tüm tanrılar gibi kanlı bir ilaha dönüşen bilime milyarlarca hayvan kurban edildi. Yavaş yavaş boğazlandı bu hayvanlar, boğuldular, gözleri çıkarıldı, yakıldılar, canlı canlı karnları yarıldı. Onların ölümü eski çağların kurban rahibini, katiller zincirleme çalışabilsinler diye hayvanların canlı canlı kancalara asıldığı şu mezbahaları bile masum kılıyor; insan kıyımlarında kullanılan güzleri, çiçeklerle taçlandırılmış ölüleri olduklarından temiz gösteriyor. Eski Yunanlıların çok eskide kalmış zamanlara atfettikleri insan kurban etme törenlerine gelirsek, yaşadığı-

10/1/77

Bir çeşit eşcinsel günlüğü tutmağa kalkışmanın ne gereği vardı? Birçok sorun, birçok soru, yalnız benim değil, benim gibi pek çok insanın kafasını kurcalıyor. Üstelik bu "pek çokları" arasında, açıktan açığa eşcinsel olduğunu söylemeyen, ya da olmadığını – çeşitli düzey ya da kertelerde kanıtlar getirerek– söyleyen, ilan eden, sezdiren, belirten kimseler var.

Derdim, herhalde, öylelerinin düşünmesine yardım etmek değil. Önce bizlerin açık düşünebilmemiz gerektiğine inanıyorum. Korkular, baskılar, başkaldırmalar, tepisel gibi görünen, açıklanması oldukça güç görünen birtakım davranışlar arasında geçirilen bir yaşamda birçoğumuz için düşünecek vakit de kalmıyor, güç de.

Ukalâlık etmek istemiyorum. Bu yazdıklarımı da, ara ara, eşe dosta gösterecek, kendileriyle tartışıp vardığımız önemli sonuçları gene yazıya aktaracağım. Günün birinde, ortaya, yayımlanacak bir şey çıkıp çıkmayacağını şimdiden kestiremem. Bunları yayımlayıp yayımlamayacağımı, daha doğrusu, yayımlamak için gereken yürekliliği bulup bulamayacağımı bilemem. Günü gelince (gelirse) anlarız.

*

mız çağda vatan, ırk ya da sınıf adına, milyonlarca insan tarafından milyonlarca insana karşı, neredeyse her yerde uygulandı bu kurban etmeler (*Aziz Hattarına*; çev. Kaya Şahin).

** Kimi şeylere girişmek için insanların hoşgörüsünün gelişmesini mi bekleseydim? Öyle yapsaydım, yüz yaşına gelip hiçbir şey yaşamamış olarak ölecektim. İnsanların akıllarından ya da yüreklerinden beklemenin beyhude olacağı bir şeyi elde etmek için onların aptallıklarına, bayağılıklarına güvenmek daha iyi (*Bir Masumun Güncesi*; çev. Kaya Şahin).

Benden önce başkalarının, çok açık, çok inandırıcı biçimlerde dile getirmiş oldukları birtakım şeyleri yinelemeğe kalkmak gereksiz. Durumunu, konumunu biraz olsun merak edenlerin daha önce –yabancı dil biliyorlarsa– okumuş olabilecekleri şeylerin özeti de gereksiz. (Yabancı dil bilmemek, bu alanda bile, hiç değilse düşünce yönünden, bir eksiklik yaratabiliyor. Buna karşılık, bilenlerin niye şu ya da bu metni çevirmediikleri sorulabilir. Yaşamın sorunlarına çeviriden hız alarak çözüm aramak gülünç olmaz mı?)

Yazdıklarımla uyanabilecek, daha önce merak etmedikleri, ya da duymadıkları birtakım sorunlara ilgi duyabilecek birileri, her zaman geriye doğru gidebilir, yazılı kaynaklardan edinebilecekleri bilgilerin eksikliğini giderebilir.

Zaman zaman çok sade suya lâkırdılar edersem, ya da eder gibi olursam, temelin, temel birtakım karar ya da düşüncelerin önemini hatırlatmak için yapacağım bunu. Çok ileri, hiç söylenmemiş şeyler "patlatmak" savında da hiç değilim. Ama bir yükümlülüğü yerine getirmek zorunda olduğumu duyuyorum. Böyle bir duygunun ne denli aldaticı, gönül pohpohlayıcı, kendini beğenmişliğe götürücü olduğunu hiç unutmadan...

*

Bir erkeğin erkeklere bakması, bakmaktan hoşlanması, onlarla sevişmek istemesi, bütün yaşamını bu özek çevresinde kurmak istemesi, kurmuş olması ne demektir?

Her şeyden önce, ayrı bir dil konuşması.

Hem de "digince" diye "özel" bir dil kullanması anlamında değil. (Oturup bu "dil" üzerine elden geldiğince "bilimsel yöntem"e uyan bir yazı, bir inceleme hazırlamağa kararlıyım. Bunu geç yapmalı.)

Dünyayı kendilerine de, başkalarına da anlaşılır kılmak üzere

konuştukları dili, sürekli olarak, bir başka dizgeye göre ayarlamak zorunda kalan insanlardır eşcinseller; bu ayarlama, getirdiği sıkıntının yanı sıra, "beni anlayanlar" ile "beni anlayamazlar" arasındaki bölüntünün verdiği bir "bizler" duygusunun da kaynağı oluyor sanıyorum. Bu "biz"lik her zaman yüreklendirici değildi ama yerinde de o yüreklendirme işini yerine getiriyor.

Kemal'le dün tanıştım.

14/1/77

Kemal'le konuşuyorduk. Her zamanki soru:

"Evli misiniz, bekâr mısınız?"

Yanıtladıktan sonra ben de sordum ona aynı soruyu. Dışarıda, küpelerle (tek küpeler) birlikte sıkça görülen burmalı halkaya kaymıştı gözüm. "Evli misin yoksa?"

"Değilim abi; evlenmeği de düşünmüyorum hiç. Yaşamak istiyorum."

"Yaşamak" sözcüğü, işte bu ayrı dilin temel sözcüklerinden.

Herkes "yaşamak" ister. Ama bunun anlamı o anda öyle başkaydı ki.

Kendini gizlemek için konuşulan ayrı bir dilin sözünü etmiyorum. Geçen gün de yazdım. Konuşulan günlük, ortaklaşa dilin pek çok sözcüğü, öylesine değişik duygu yükleri taşır hale geliyor ki...

Bu ayrı dil, korkuyla, yalnızlıkla, doymamışlıkla, başkaldırma ile yüklüdür. Değişik anlamlarla kullanılmıyor sözcükler. Ama duygu yükleri onları değişik anlamlar ile hale getiriyor.

Bir "gizdil" değil, iki katlı bir dil konuşur eşcinseller.

Baskıya başkaldırmanın hazzını tatmak için baskının kabul edildiği, neredeyse, iki yüzyıl önce yazılmış... Baskıya başkaldırmayı bir yana bırakalım. Baskının altında ezilenler, kendine başkaldırıp parçalananlar, ya da gizlice başkaldırdığını kendi dışında herkesten gizli tutmağa kalkıp beceremeyenler çoğunlukta. Ama baskıyı, çeşitli kılıklara giren baskıyı, kimi zaman bizim bile farkına varmadığımız, dolayısıyla ona başkaldırmağı aklımızın kö-

şesinden bile geçiremeyeceğimiz baskıyı iyi tanımak zorundayız.

Sizin güzel bulduğunuza başını bile çevirip bakmayan bir arkadaşınız sizi dürter, "şuna bak, ne güzel, değil mi?" diyerek evetlemenizi bekliyorsa, baktığı kızın ya da kadının güzelliğine siz hangi gözle, kimin gözüyle bakarsınız? Kendi gözünüzle de güzel buluyorsanız, baskıyı bir kaçamakla karşılamış olursunuz: "Güzel"de anlaşmanız "güzel"e aynı anlamları vermenizi gerektirmez, aynı duygularla "güzel" demiş olmanızı gerektirmez. Ama kendi gözünüzle güzel görmediğinize, arkadaşınızı uyandırmamak için, onun gözünü kullanırmışçasına "güzel" diyorsanız, baskıya boyun eğmiş, kendinizi küçültmüş, yalana başvurmuşsunuzdur. Yalan, hile, size bir üstünlük de verir elbet; her yalanın, her hilenin verdiği türden bir üstünlük. Ama bu üstünlük sizi yatacak bir şey değil ki!

16/1/77

Kemal bütün bir geçmişin içinden, bir geçmişin öyküsü içinden geçerek gelip bir sarmaşık oldu, sardı beni. Sevmesini bilecek, başaracak mıyız? Aradığı, benim gibi biri olsa gerek. Benim aradığımsa ondan öte biri olmayabilir.

*

Kimi sevişme doyurucudur, insan o insanla daha birçok haz kaynağı, birçok başka oyun bulup çıkarabileceğini duyar. Yapılanın başarılı, doyurucu olduğu ölçüde doyuruculuklara götüreceği düşünülür. Sonra, nedense –"nedense" demeli mi?– o ilişki oracıkta kalıverir, bitiverir. Belki çok sonraları, biri gerçekten haz duyarken ötekinin ancak hazzın yalancığıtanımı oynadığı anlaşılacaktır.

(...)

Kapı sert sert çalındı. Uzun bir kararsızlıktan sonra pencereye gidip bekledim. İ. idi. Aşağıdan bir daha baktı. Çekildim ca-

mın köşesinden. Görüp görmediğini bilmiyorum. Görse de kapıda dakikalarca durup zili çalmanın ne denli yersiz bir davranış olduğunu anlar mı? Bu çocuğun adı "direnen" olmalıydı. Ne olursa olsun, ne pahasına olursa olsun, direnen. Belki de iyi bir şey. Yenilgi bilmeyecek, bozgun bilmeyecek. Kemal'i daha bu ilk günde kırmış olabilirim.

1/2/77

Moravia, *L'Espresso*'nun 9 Kasım 1975 günlü sayısında şöyle demişti: "Ma ché cosa aveva in mente?" başlıklı yazıda, Pasolini'nin ölümünden hemen sonra...

"Ora Pasolini aveva scoperto molto presto che la ragione non serve ma va servita. E che soltanto le contraddizioni permettono l'affermazione della personalità. Ragionare è anonimo; contraddirsi, personale."*

13/2/77

Baskı dediğimizi iyice anlamak zorundayız.

Anadolu Beylikleri çağını düşünelim.

1/4/77

Bir buçuk aylık bir "felç" dönemi. Sonra anlatılabilir.

Anadolu Beylikleri çağına döneyim:

Karmakarışık, düzensiz bir görünüm. Biribirini bastıran küçük hükümdarlar, birleşen topraklar, daha güçlü adamların

13/4/77

Kimimizin –çoğumuzun demeli– kaygısı, toplumsal diye nitelenebilecek bir yönde özsaygısını, gerçekte, saygınlık duygusunun

* "Pasolini aklın hizmet etmediğini, akla hizmet edildiğini çabucak keşfetmişti. Ve de yalnızca çelişkilerin kişiliğin doğrulanmasını sağladığını. Akıl yürütmek anonimdir; çelişkiye düşmekse kişisel" (çev. Nesrin Kasap).

eksik olmadığı bir özsaygısını, korumaktır. Birtakım şeyler yapılagelir ama yapılmamalı, birtakım yerlere gidilebilir ama gidilmemelidir. Bunları yapmaktan, oralara gitmekten kendilerini alamadıkları halde, ardından –ya da daha "içindeyken"– utanç benzeri bir sıkıntı duymağa başlar, bir düşmüşlük, bir küçülmüşlük iğrentisine kapılır bu kimseler.

Pek az durumda, bu duygularını, bu iğrentilerini haklı gösterecek nesnel bir temel vardır. İlişki kurdukları kimselerin, ya da, çevredeki kimselerin, en anlayışsız, en hödükçe yargıları, sözleri, davranışları, zaten tedirgin olan gönüllerini aşırı ölçüde karıştırır, kendilerini kendi gözlerinde çamurlara bular. Biribirinin dilinden, dünyasından, kültüründen, değerlerinden anlamayan kimselerin karşı karşıya geldikleri zaman azınlıkta olanın çoğunlukta olan karşısında ezilmeden durabilmesi için gereken "kendine inanç", bizim dünyamızda pek yaygın bir nitelik değildir. Ama ezilmeyi kabul etmek, ezilmeye hazır olmak da benim kabul etmek istemediğim bir şey.

Ne ki, çoğu zaman, çevrenin hödüklüğü, gerçek bir baskısı olmadan da bu kimseler "toplumsal yerleri" bakımından kendilerine yakıştıramadıkları bir işi yaparken –yapmaktan, aramaktan (yani en doğal bir gereksinimlerini gidermekten, karşılamaktan başka bir şey olmadığı için) kendilerini alamadıkları halde– kendi özimgelerini bozmanın tedirginliğini çok doğal, herkesçe (herkes demek, elbette, bizim gibi herkes demektir) anlaşılması gereken bir şey diye görürler.

Kimi zaman ben de –diyelim, belli bir "mekân"a gitmek söz konusu olunca– bu küçülme duygusuna kapılıyım. Çözümlemeğe çalıştığım zaman da şu sonuca varırım: Oralarda bize hödükçe davranıldığı söylenemez, ya da, hödükçe davranışların bize yöneltilmiş bir kırıntısı yoktur. Ama herkese gösterilmesi gereken, örneğin, bir iş yerinin, bir tecim evinin, müşterisine göstermesi beklenen (en az ölçüde de olsa) saygının, alışveriş ilişkisinin tozu tozanı da yoktur. Kısaca, bize değil, herkese –bu arada bize– hayvanmışız gibi davranılmaktadır. Bu çeşit bir davranışı bir baskı diye görüyorsak, aldırış etmemekle karşılığını veririz. Ötesi de

olur, çıkışıdır. Ama herhangi bir mal almak ya da hizmet gördürmek için adımımızı atmayacağımız bir yere, bize başka yerde bulmakta güçlük çekeceğimiz bir şeyi sağlayabiliyor (ne ölçüde? o da ayrı konu ya) diye gitmek elbet küçültücü olur. Kendimize kıızıyorsak, haklıyızdır kızmakta.

Ne ki, küçültücü olan başka bir şey var; benim için, sayısı daha az olan bir öbek insan için... O da şu: Gerçek bir ilişki yerine bir "kaime"sini, bir yalancısını seçmek, kabul etmek. Benimsediğimiz ölçütlerin "altına düşmek", gövdeler dünyamızın değerlerini düşürmeğe katlanmak, gövde balımızı sulandırmak...

15/4/77

Yaşamımızı şu ya da bu "değer" üzerine kurmuş olabiliriz. Yaşamımızın dokunulmaz bellediğimiz birtakım çekirdekleri olur. Başka yerde, başka durumlarda

17/4/77

Ağrısız geçen bir gün, bir şeylere, bir şeye *karşı* kazanılmış bir gün.

Sevişmesiz, değişmesiz geçen her gün, bir şeylerden eksilere giderek giden, harcanan, yaşanmamış bir gün.

Yazı yazmadan geçen bir günse, ancak, o gün boyunca bir şeyler *yaşanmışsa*, yaşama bağışlanabilir. Yoksa onun da ağırlığı biner ölümsek omuzlara. "Bir şeyler" in adını vermek, adını koymak, kolay değil.

BİR, bugün çok hasta, çok da üzüntülüydü. Bir gece öncesini nasıl geçirmişse geçirmiş, o küçülme duygusu geri gelip boğmuş onu. İçki. İçmemek için alınan ilaç.

Bir de ilaçlarla kendimize yazık ediyoruz. Büsbütün.

Bu acı, sıradan bir acı olsa, önemsiz görülürdü. Oysa canına kıyma isteğinin küçücük küçücük girişim örnekleridir bunlar. Bereket, küçücük.

21/6/77

Günlerin art arda devriliverişindeki usa sığmaz hız: Kimi açıdan, yaşanan günlerdeki korkunç boşluklar, doyumsuzluklar, delikler... Kimi açıdansa kütlük, doluluk, sıklık, yoğunluk.

Sabah sabah, niteleyiciler dizmek de ne oluyor böyle?

Onüç-ondört (ondört-onbeş mi? Pek sanmıyorum) yaşlarındaydım. Bu sabah saçımı tararken aynanın içinden çıkageldi o imge. Tuhaf.

Büyükada iskelesinde vapur bekliyordum. Bülent N. yanımda, beni yolcu ediyor. İskelenin girişindeki kitapçıya girip çıktık. Onüç bile değil, oniki yaşlarında olsam gerek. İskelenin solunda kalan gazinonun ucuna dek yürüdük, korkuluğa dayanıp denize bakmağa başladık. Akşam saati. Deniz çırpıntılıca. Esen yel incecik bir serpinti yağdırıyor üzerimize. Solda, merdivenlerden denize atlayan, çıkıp gene atlayan birkaç çocuk var. İkişi çırılçıplak. Nedense, bizden küçük olduklarını düşünüyorum. Bülent hiçbir şeyin farkında değil gibi, ben dikilip duruyorum diye o da duruyor sanki. Ben, merdivenin suyun neredeyse altında kalan sahanlığında arkası bize dönük duran çıplak çocuğa bakıyorum. Başka arkadaşlarla konuştuğumuz "ayıp" konuları Bülent'le hiç konuşmadık. Yaşıtız ama onu bu konularda biraz "cahil" bulurum. Kendi hiçbir zaman böyle konular açmadı. Ben de, nedense, kendisiyle böyle şeyler konuşulmayacağına karar verdim. Kendi ne derdi acaba bu sözlerime?

Boğazım düğümleniyor. Gözümü ayıramıyorum. Oğlan dönüyor sonra bize doğru, yukarı bakıyor, bizi görüyor. Çükünü eline alıp sallıyor, "ne bakıyorsun?" diye bağıyor, "âşık mısın?" Suyadalıyor sonra.

Bülent'le bakışıyoruz. "Terbiyesiz," der gibi oluyoruz gözlerimizle. Ne de olsa, iyi terbiye görmüş, iyi aile çocuklarıyız biz. Değil mi ya?

Bülent benden saf. Galiba. "Ne demek istedi?" diye soruyor. "Bilmiyorum. Anlayamadım."

Gerçekten de anlayamadım. Sonraları anlayacaktım, anladım

ğımı sezer gibi olacaktım. Uzaklaştık, iskeleye girdik. Boğazımdaki düğüm, karnımdaki gerginlik neden sonra geçti.

Otuzbeş yıl geriden böyle anılar bir sabah traş olurken geliyor. Tabii, çoğu zaman bu "günlük"le ilişkili düşünceler, anılardır bu sabah esintileri.

Oysa aylardır, "Mirza"yı yazmak istiyordum buraya.

30/6/77

Eşcinsel "olunmaz". Olunmuyor. Uyanıldığı zaman eşcinsel olunmuştur.

Akşamdan sabaha saçı ağaranların öyküsü sık sık anlatılırdı eskiden. Kitaplarda, odalarda, günlerin ardı sıra sürüklenen anılarda. Şimdilerde pek rastlanmıyor olsa gerek böyle olaylara.

O saçı ağaran kimseler, saçlarının ağarışını görmez, seyretmez, izlemezdi herhalde. Saçlar ağarırdı ya, tel tel, milim milim, ağardığının, ağarmış olduğunun farkına varılıverirdi sabah, gün ağaranda, aynaya bakıldıkta; birilerinin gözü ansızın kamaştıkta.

Eşcinsel olduğunun da farkına varılıverir bir gün. Oluşumun değil, olduğunun. Ama sanatta, bilgide, siyasa da nasıl her yeni gelen, her acemi, eğitilirse, eğitilmek gerekirse, eşcinsellikte de yenilerin, acemilerin eğitilmesi söz konusudur.

"Kötü" arkadaşlar arasına düşüldüğü için "yoldan çıkılmaz". Kaza ile "alışkanlığı" edinilecek şey değildir eşcinsellik. Çok şey karıştırılır birbirine bu alanda. Ne olduğunu en az bilen –kabul eden, gören, duyan– adam bile "kaza"ya uğramış değildir; kendine açıklayamadığı –ama pek çok kimsenin çok iyi anlayabildiği– bir çekime uyar kendisini "alıştıracak" olanlara yanaşırken. Bu "alıştırıcı"lar, gerçekte, o ham yemişi eğitmekten başka bir şey yapmazlar. Her yolun yordamı, öğrenme konusudur.

1/7/77

Eğitimi başarısız olmuş, eğitilemeden kalmış, kendisini eğitecek birini bulamamışlar, ya canlarına kıyar ya da hastanelerin, cezavahanelerinin en uzun süreli konukları olurlar. O kadar.

11/8/77

Yazılacak bir yığın konu, bir buçuk aydır, küçük küçük kâğıtlara kaydedilmiş.

Biri şu: 14 Temmuz gecesi, Rumelihisarı. İngilizler "War Music"te Akhilleus'a Rupert ... diye bir oyuncu çıkarmışlar. Patroklos'a ağlayan, uyuyan, cebe kuşanan bir Akhilleus... Oyuncuların çıplaklığı, herkesi bir ölçüde etkilemiş olabilir. Olsa gerek (denebilir sanırım. Bilerek yapılmış bir şey nasıl olsa). Ama bizler için daha da etkileyici olduğu kesin.

Rupert ... çok güzeldi. İyi oyuncu. Ama güzelliği başkaları için oyunculuğundan ayrı tutulması gereken, ayrı tutulmadığı zaman da gereksiz bir karıştırmaya yol açmış gibi karşılanan bir şeydi; çeşitli konuşmalardan öyle olduğunu anladım. Dile getiriliş biçimi: "Ne kadar *da* güzel (yakışıklı) (üstelik!)..."

Bizim için çok önemli bir sınır çizilir o noktada. Adamın oyunculuğu ayrı, güzelliği ayrı değil. Benim gördüğüm, çok güzel bir yaratığın çok güzel oynadığıydı. Sesiyle, devinimiyle, gövdesiyle, yüzüyle, saldığı erosallıkla beni sarsan bir delikanlı. Anlatılması güç (yazdıkça farkına varıyorum) bir bütünlüktü benim için Rupert Başkalarından ayrı gördüğüm, ayrı olarak algıladığım bir bütünlük olsa gerekti. Elbet, başkalarının neyi, nasıl duyduğunu bilemem. Tek yola çıkış noktası, bir dilsel yapı: "... *da* güzel!"

Kadınlar açısından ne denebilir, bilemem. Olsa olsa sarsıcı bir güzelliğin eylem içinde olmasında onlarla ortak bir yanımız olabilir. Ondan sonrası ise, bu güzelliğin erkek olması ise, işi değiştiriyor.

Gerçekte, erkek olduğumuz için bizlerle "ötekiler" arasındaki her ayrım, her sınır, ancak "biz"lerle "öbür erkekler" arasında çizilebiliyor. Onların gördükleri ile benim gördüğüm, ayrı Akhilleus'lar ya da Rupert ...'ler idi.

Bunu iyi anlatamadığımı biliyorum. Bir daha denemeli.

*

Gene o günlerde "gevişini getirdiğim" bir başka konu da, davranışlarımızın temelindeki gizlenme güdüsü, alışkısı; ya da, gizlenmeye dayalı temel davranışımız.

"Eğitim" olsun, "görgü" olsun bizi buna getiriyor. Sürekli olarak "ne olduğunu göstermeme" kaygısı güdüyor bizi. Dolayısıyla, gördüğümüzün altında başkalığı, gerçekliği aramağa, öyle bir başkalık, bir "başka" gerçeklik bulunabileceğini düşünmeğe pek yatkındır.

Hiç değilse kendi adıma söylüyorum bunu: İnsanın sözünün yalan olabileceği, doğru olmayabileceği, aklıma gelse bile güç gelir. Söylenene inanmağa, yalan söylenmeyeceğini, söylemenin herkesçe gereksiz görüleceğini düşünmeğe her zaman hazırım. Dolayısıyla insanların sözlerinde, davranışlarında art niyetler bulunabileceğini ancak orta yaşa vardıktan sonra "öğrendim", böyle bir şeye artık "şaşmaz" oldum. Ama "görünüşün ardındaki başkalık, gerçeklik" derken salt bir alandan, eşcinsellik alanından söz ediyordum. Bu alanda açık konuşanlar –gerçekten açık konuşup konuşmadıkları da çabuk belli olur; "ben eşcinselim" derken yalan söyleyen hem çok azdır, hem de böylesinin, gerçekten "yutturması" kolay değildir– beni biraz şaşırtabilir. Belki de gizleme işine o kadar çok alıştığımдан... Elbette, bilinçli gizleyicilerle bilinçsiz gizleyiciler arasında ayırım yapmak gerek. Bilinçsizleri, eşcinselliğe en çirkin biçimde saldıranlar arasında da var, eşcinselden yararlanıp sonra türlü biçimlerde "kazık" atanlar arasında da, sokakta kendilerine baktığımızda şaşıranlar ya da sinirlenenler arasında da.

Bilinçli gizleyici, bilinçsizlerin yukarıdakine benzer davranışlarını gösterdiği zaman, genellikle, gizini "çaktığınız" için size kızıyordu, sizin gibi bir "alıktan" gizleyemediği için kimi şeyi, ardından, kendine kızıyordu.

*

Güven duymağa başlayan bir gizleyiciye biraz fırsat verin, biraz kolaylık gösterin. Çoğu değilse bile epeyce bir bölümü, çekingen çekingen de olsa, ötmeğe başlayacaktır.

21/12/77

Geçen bunca ayın getirdiğini (mut, umut, yaşanabilirlik duygusu) yazmak isterim ama yaşamakla yetinmenin de karşı konmaz bir çekiciliği var.

Bu deftere uzunca bir süre ara verdiğimde üzüntü duyarım. Uzunca bir aradan sonra yeniden yazmağa oturduğumda biriktirdiğim "yazılacaklar" arasından bir seçme yapma gerekir. Oysa baştan beri, "seçmeler yaparak araları doldurmayacağım" diye verdiğim bir karar var. O günü yazacağım; o gün yazabileceğimi yazacağım. İster aralardan, ister o günden gelsin, o günün yazısı olarak yazacağım yazacağımı.

İki gece önce BİR, birkaç yıl öncesine dayanan bir öykü anlattı: Yalnız kadınların geldiği bir dükkânın sahibi bir arkadaşım, günün birinde müşterileriyle konuşurken benden söz açılmış. O dükkânda müşteriler uzun süreler kalırlar, bu süreleri doldurmak için okumaktan çok çene yarıstırırlar; benden söz edilen konuşmada da arkadaşım beni uzun uzun övmüş, ardından da "kara şemsiyesi, kara paltosuyla ... parkında, ... parkında ava çıkmayaydı keşke..." yollu bir şeyler söylemiş. Benim "böyle" olmama nedeni üzüldüğünü belirtmiş.

Düşünüyorum da, on yıl önce böyle bir şey anlatılsaydı nasıl allak bullak olur, nasıl üzüldüm! Şimdi, bu çirkinlik karşısında acı acı gülmekten başka pek bir şey yapmağı düşünemiyorum.

Kendisinin bu sözlerine yanıt da gelmiş hanımlardan birinden: "Onu bu kılığıyla böyle bir yerde görmüş olan kişinin orada ne işi vardı?" diye... Buna karşılık ne demiş eski arkadaşım, bilmiyorum.

Kara şemsiyemle, kara paltomla ava çıktığımı ben pek anım-

sayamıyorum ya, bu kara şemsiye ile kara palto, benim ağırbaşlılığımı, saygınlığımı vurgularken bir yandan da durumun gülünçlüğünün altını çizmekten başka bir şeye yaramayan bir ayrıntı... Oysa, o arkadaşı, sözünü ettiği parklardan birinde şemsiyesiz, paltosuz bir yaz sonu gecesi görmüştüm. Benim çekingen davranışına karşılık o daha atak davranmıştı. Konuşmağa başladıktan sonra, epey sonra, ben hâlâ çekingen, kararsız davranıyordum. O da buna bakıp biraz çekingenleştiydi. Neyse...

Onunla sonraları epey ahbaplık ettik. Beni herkese eski bir öğretmeni diye tanıtmak yolunu seçtiydi. Ortaklaşa tanıdıkların yanında hep "siz" diye konuştu benimle. Neyin öcünü alıyordu, müşterilerinin yanında beni törenlere katılacak bir kılıkta parklarda ava çıkmış gösterirken?

22/12/77

Mutluluk konusunda, birkaç ay önce bitirdiğim masalda söylediklerime şu sırada bir şey katacak değilim. Ama mut diyebileceğimiz şeyin, kimi zaman, nasıl ufacık, "belli belirsiz" denecek ölçüde tutumlu bir gülümseme aracılığıyla bir ilişkinin bütün evrenini doldurup öteye geçebileceğini dün gece Aziz'in yüzünde gördüm. Gelip beklemiş, gitmiş. Eve dönüp bunu öğrenir öğrenmez –yirmi yıl öncesini de ister istemez biraz anarak– onlara gittim. Kapının önünde konuştuk. Eve hemen dönmeliydim. Mut, işte o sırada, yüzüne geldi kondu.

*

BİR geldi. Üç buçuk saat, durmamacasına, anlattı. Bu kadar eğlenerek dinlediğimi az bilirim. Yılbaşında bir "gösteri"ye çıkmak tasarısı var. İki bakımdan önemli: Kadın kılığına girme özleminin, kendini öylesi bir "gerçekleştirme" durumunda bulma isteğinin köklülüğü... Bir de, yıllardan beri sürdürülen bir isteğin, sahneye çıkma isteğinin gerçekleştirilmesi... Başarılar diledim. Gö-nül-den. Bir tatsızlık çıkmasın da...

*

Beylikler dönemi konusu... İşin nesnel bir bakışla ele alınması gerekir.

Bir yarışma içerisinde bulduklarına göre birinin öbüründen üstün olabileceği, ya da olduğu, ancak bir olasılık, gerçekleştirilecek bir olanak diye görülmekte. Çatışıyorlar, üstünlüğe geçmeğe uğraşıyorlar, şu ya da bu yönde elde ettikleri bir üstünlük başka bir alanda uğradıkları bir başarısızlıkla dengeleniyor. Çeşitli etmenlerin yardımıyla bir tanesi sivrilmeye başlıyor diyelim. Gerçekte, bu sivrilmenin de, epey ötelede bir başka beyliğin sivrilmesiyle dengelendiğini kolaylıkla görebiliriz sanırım. Yarışmanın ilk evrelerinde ütülenler, kazanıp sivrileni büyütenler var; bunların yenilgisi, büyüyen, sivrilen beyliğin karşısında önemsizleşmelerine, buna karşılık sivrilenin, ucuzundan, önem kazanmasına yol açıyor. Oysa epey ötede aynı işi başaranlar var. Yarışma bitmiş ya da "artık sonucu belli olmuş" falan değildir. Yalnız, gösterilmesi gereken güç artacaktır, çaba artacaktır; yarışmaya, çatışmaya katılması gerekecek gösteriş payı, büyüklük – ya da, büyükleme – giderleri artacaktır; yarışmanın sona erdirilmesi için geçirilmesi gerekecek vakit, beklenmesi gerekecek süre artacaktır. Büyüklük, dolayısıyla, gurur savı büyüyecektir. Çatışma daha da kanlı, daha da sinsî, daha da acımasız olacaktır. Ancak bir süre sonra, bir siyasanın, bir gücün, bir kurnazlığın ötekinden baskın çıkmasıyla yarışma sona erdiğinde iki yan da farkındadır ki bu yengi, ya da yenilgi, herhangi bir kesinlik taşımamaktadır. Durum bugün, beş, on, elli ya da yüz yıl sonra gene değişebilir. Çatışmanın, yarışmanın gerçeklik havasından çıkmış değerlerdir daha. Başa geçen soy, yenilen soyu bebesinden atasına kırmadıkça, onlardan yana çıkabilecek olanları boğazlamadıkça, bu soyu kollamak, en azından saymak zorundadır. Ya kendisine bağlı büyük bir güç haline getirmek için onu, ya da düşmanlığını denetleyebilmek için.

Ancak, yenen, tarih yazdırmağa başladığı gün –o gün epey

çabuk gelir– yenilen, yüzyıllar boyu yenik kalacağını kabul etmek zorundadır artık. Bundan böyle o silinecek, kendisini yenen bir söylenceye yakışacak –bütün söylenceler de bundan başka bir şey göstermez zaten– üstünlükler kazanacaktır. Yenenler tarih yazar, tarih yenenlerle yazılır; tarih, yenenlerin tarihidir. Yenilenlerin tarih yazmağa başlayıp kendilerini savunmaları, çok çok sonra, belki yenmeğe başlayabileceklerini sezdikleri, yenmeğe başladıklarını sezdikleri zaman, görülecektir. Yenenin gerçek gücü eksilmeğe yüz tuttuğunda.

Ama gene bu süre içinde, sanıyorum, yenen soy, yenilen soyu saymağı sürdüren tek tarih okurudur; ya da, yazdığını tarihlerin üremesini kendinden başkaları için gerekli bulduğunu unutmayan, bir o soydur. O, uyanık bulunmak gerektiğini hiç unutmaz.

Eşcinsellerin tarihi de yeni yazılmağa başlıyor. Yeni yeni...

Omuzlarına yüklenen bütün suçların, yazıkların, ayıpların ötekilerce eşitçe paylaşılması gerektiğini göstererek işe *başlamak*, eşcinsellere düşer.

Birçok yazar söyledi, kadın kendine kendi gözleriyle değil erkeklerin kurup yakıştırdığı imgelerin gerektirdiği bakışla bakıyor diye... Eşcinsel de, kendinden olmayanın, kendi gibi olmayanın bakışını kendi gözünden silip atmadıkça, kendine kendi gözüyle bakmadıkça kurtulmak şöyle dursun, kendini tanıyamayacak bile...

8/1/78

"Anladımса Arap olayım..."

Kendimizi bildik bileli kullanageldiğimiz bir deyim.

Önermeler mantığı açısından ele alınması hem eğlenceli hem öğretici olur.

Arap olmayacağımızı, olamayacağımızı *biliyoruz*. Dileği atalım işin içinden. İlk bakışta "Anlamadıysam Arap olmam," der

gibiyizdir. Kendimizi korkusuzca tehlikeye atmış, anlamadığımızı bildiğimiz için de tehlikeden sıyrılmışızdır. İşin püf noktası başka yerde. Art bileşen baştan yanlıştır: Arap olamayız. Anlasak da tehlike yok.

Arap olamayız; durup dururken Arap olunmaz.

Arap olmak, pek istediğimiz bir şey de olmasa gerek. Anladığımızı şuncacık kabul etmediğimiz içindir ki (görünüşte elbet) böylesine olmayacak bir şey olalım deyiveriyoruz.

Peki, Arap olma konusunda duygusal açıdan konumumuz ne? "İstediğimiz bir şey değil"den öteye gider mi?

Sanmıyorum.

"Anladımса Allah cezamı (ya da, belâmı) versin," der gibi söylüyoruz bunu. Olmayacak bir şey söylemekle kalmıyoruz, olmak istemeyeceğimiz, kötü gördüğümüz bir şeyden söz ediyoruz. Kötü görmekle aşağısamak pek kapı komşu duygulardır. Zenciolma'yı aşağısamadan böyle bir deyim hakkını vermek güç.

İmdi, zenciler üzerine, zencilik üzerine düşüncelerimiz, giderek, duygularımız, sınırlama, baskı, küçükseme uygulayan her türlü çerçevenin dışına çıkabilmiş olabilir; bu çerçevelerden öteye geçmekle kalmamış, azınlık haklarını savunan, küçüksenenin hakkını savunan kişiler de olabiliriz.

Ama dilin öteden beri taşıyageldiği bir yargıyı, düşüncelerimize ne kadar aykırı da olsa, pattadak, kendi sözümüz gibi kullanırız. Buna dikkat etmedikçe, böyle deyimlerin savunageldiğimiz, savunduğumuza inanageldiğimiz düşüncelere aykırı olduğunun farkına varmadıkça ne "düşünsek" boşuna... Bir kuşağa daha iletilir, kuruması gereken bir "alt-yargı". Oysa bu "alt-yargı"ların bizi en boş bulduğumuz anlarda ne ölçüde etkilediği ortada.

Bir de, zaten kendi her türlü alt-yargı ile aşağısanan bir "azınlık" bir başka azınlık karşısında dikkatsiz davranırsa, çukurun daha çukuruna, rezilliğin daha rezilcesine düşer. Çiğnenenin hakkı savunulacaksa, birbirini beğenemeyen köleler durumuna düşülemez.

Beğenmediğimiz düşüncelerde (ya da düşünürlerde) (arayıp arayıp) bulduğumuz ilk kusur –çoğu zaman– gereksiz, yersiz gördüğümüz genellemelerdir. Bir yerde doğru olabilecek şeyin o yer dışında birçok şeye uygulanmasıdır. Bir düşüncenin, yargının "mantıksal sonuçları" dediklerimiz de, çoğu kez, beğenmediğimiz bir genelleme halini alabilir. Bundan kurtulmak, sıyrılmak güçtür ya, kimi işimizde bunu yapmamağa dikkat edebiliriz.

Bizim duyduğumuz bir şey vardır; örneğin, insanların çoğuna –yaşı ya da görünüşü oldukça belli sınırlar içerisinde kaldıkça– cinselliğin ağır –ya da, çok ağır– bastığı bakışlarla bakarım. Bu "bakış" her zaman bir istek bakışı olmasa da bir ilgi bakışıdır. İnsanlara cinsel açıdan ilgi duymadığım günler azdır; hastayım dır, rahatsızımdır o günlerde; hani başkasının, yatağına yatmağı düşünecek ölçüde hasta (pek yatmam da ben, ondan öyle söylüyorum).

Eşten dosttan işittiğim, bildiğim, onların da üç aşağı beş yukarı öyle duyduklarını öğretmiştir bana. İmdi, tutup "bizler cinsel uyarıma pek açık kimselerizdir" diye bir genelleme yapmak, galiba doğru olmayacak. "Ben böyle duyarım," derim, böyle duyanlar da bunu okuyunca bana katılırsa, ne âlâ...

Aklı bilmem neresinde olmanın yüceltici yanı yoksa, küçültücü yanı da olmamalı. Bir olgu bu. Beğenilmek gerekmez. Ama akli bilmem neresinde olduğu halde kendini yadsıyan, başkasını da böyle olduğundan ötürü kınayan, en azından yalancıdır. Akli bilmem neresinde olmayana zaten sözümüz yok. Onların da bize sözü olmaması daha yerinde bir iş gibime gelir.

Genelleme yapmadan konuşmak, yazmak kolay mı? Gözlemin bittiği, genellemenin yersiz sayılabileceği alanın başladığı yeri, sınırı saptamak kolay mı? Gördüğümüz, işittiğimiz, bildiğimiz ile yakıştırdığımız nerede ayrılabilir, kesinlikle bilmek kolay mı?

Değil.

Olsa olsa, dikkatli olmağa çalışabiliriz.

*

Bir zamanlar, "gençler gibi", örneğin, çorap giymeden gezen bir "yaşlı" adamı yadırgardım. Çorapsız gezmek, gençlerin "kendi modası" saydığı şeyleri yapmak niçin yakışık almaz gençlerin gözünde?

20/6/78

"Devrimci"liğin bütün hızına karşın genç insan yalnız kalmağa razı olur mu? Sorun burada galiba.

25/6/78

Dün, parkta, Y.'yi gördüm. Daha doğrusu o görmüş, yanıma geldi, konuştuk.

Yıllardır tanırım. Ağırbaşlı durur, girişimlerinde çok dikkatli olduğu izlenimini verir. (Birkaç yıl önce anlattıklarına bakılırsa, dikkatli davranmamış olduğu durumlarda bile hızlı, doğru düşünebilmiş, verilmesi gereken kararı vermiş, zararsız çözümlere ulaşabilmiştir.) Yüzünün güldüğünü pek az görmüşümdür. Yıllarca önce BİR'le birlikte bize bir akşam geldiğini hayal meyal hatırlarım. Hatırlar gibiyim, daha doğrusu. İki üç yıl önce de bir akşam geldi, konuştuk, çay içtik. İş yerine gittim iki üç kez. Ne kadar ağırbaşlı olduğunu vurgular gibi davranır; beni bir parça "cür'etli" bulduğunu "lisan-ı hal" ile demeğe getirmiştir, ya da, bana öyle gelmiştir. Olabilir.

Birkaç ay önce Büyük Tiyatro'da (arada) Ali ile konuşurken arkamdan gelip "merhaba" dedi. Konuştuğumun Ali olup olmadığını sordu. Ali'nin yanında başkaları da vardı. Benim yanımda Aziz. Yanındaki gençle tanıştırdı beni, yardımcısı olduğunu söyleyerek. Yardımcısı olabilirdi. Herhalde öyleydi. Ama ondan öte idi de. Hiç değilse bana öyle gelmişti. Aziz'i merak ettiğini sanıyorum Y.'nin. Aziz'i onlarla tanıştırmadım. Yardımcısının halin-

de bir yakınlığın belirtileri vardı. Y.'nin onu tanıtmasında da öyle. Sürekli dostluğu Y. de öğreniyor galiba, diye geçirdim içimden, ansıyorum.

Dün gece, "dokuz aydır bir gençle" dostluğu olduğunu söyledi. O yardımcı olsa gerek. (Olmayabilir de. Falcılık oynamamalı.) Daha önce böyle bir ilişkiye yatkın olmadığını da kırık dökük bir tümceyle anlatmak istedi, bu sözleri söylemeden. Sevindiğimi söyledim. Ben de sürekli dostluğu bir yıldır yaşamakta olduğumu söyleyebilmek isterdim. Ama bizimki şu anda bile bir gönül dostluğu.

'92 GÜNLÜĞÜNDEN

~

* Kasım

Yazı ısmarlanması tuhaf bir tepki uyandırıyor bende. Hoşa giden bir yanı var elbet; seçilmiş olduğunuzu duyabilirsiniz. Rastgele birinden değil de sizden isteniyor bu yazı; sizin bilginize, sizin yazarlığınıza başvuruluyor. Ayakta durabilmeniz için birinin sizi beğendiğini düşünmeniz gerekiyorsa, bir süre ayakta durabileceksiniz demektir. Sizi beğenen, bu yazınızdan önce beğenmiştir. Ya bu yazıdan sonra ne olacak? Bu yazının, istenen yazının, beğenileceği ne belli?

Beğenilmesi için bütün gücünüzü, bütün marifetinizi ortaya koymaya çalışırsınız. Yazı ısmarlanmasa da, her yazdığınızı bütün gücünüzle, bütün ustahğinizi kullanarak yazmaz mısınız zaten?

Hiç beğenmediğiniz biri, birileri, sizden yazı istese durum değişir mi?

Yalnız sizden değil, bir ya da birkaç başka kişiden de yazı istenmekte olsun. Bir başkasının kurduğu, tasarladığı bir düzenin, bir/birkaç kişiyle birlikte, bir parçası olmanız isteniyor demektir. "Senin düzeninin bir parçası olmam ben!" diyorsanız, o yazıyı yazmayiverirsiniz. Düşüneceğiniz bir şey kalmaz. Sizden yazı (iş, katkı) istenmesinden hoşlanmıyorsunuzdur.

Ne var ki, dostluk, sevgi de, bir düzenin bir parçası olarak, sizden katkınızı bekler. Bu yol burada kapanır.

Ama yazı yazmak, sizin için, "içinizden geleni", "canınızın istediğini" yazmak olabilir. Bir başkasının isteyeceği, hele belli

bir bütünün (bir derginin, bir yazılar derlemesinin) bir parçası olmak üzere isteyeceği yazı? Sizden pek geniş tutulmuş bir alan içinde kalmanız istenir genellikle. Yani sınır pek geniş çizilmekte, sizden, o sınırı aşmaksızın, istediğiniz yazıyı yazmanız beklenmektedir.

Bu durumda da kendinizi sınırlanmış duyabilirsiniz elbet. Ne var ki, bu tür "sınırlama"ları özgürlüğünüzü daraltan "kötülükler" olarak görecekseniz, insanlarla bir arada yaşamak da size sürekli bir işkence gibi görünebilir.

Buna karşılık, sizi daha az düşündürmüş, uğraştırmış, sizden biraz uzakta kalmış bir "konu"ya yönelmek, o konu üzerine düşünmek, çoğu zaman verimli olabilir, size yeni kapılar açabilir.

En kötü durum, siz bu çerçeve içinde düşünüp, uğraşıp yazınızı yazdıktan sonra, sizden yazıyı isteyen "ama bizim istediğimiz, böyle bir yazı değildi," demesidir sanırım. Bu, yazdığının değil, "yazı"nın beğenilmemesidir. Bu durumda yazı, isteyene değil, o yazıyı isteyecek birine gider, o kadar.

"Bir daha ısmarlama yazı yazmak mı?... " demenin gereği yok. Bu sipariş iyi sonuç vermemiştir. Belki bir başka sipariş... Yazı yazmak sizin işiniz değil mi?

Elbette bu noktaya dek, yazı yazmağı iş edinmiş kişiyi düşündüm hep.

Yazı yazmak, kimi için, arada bir yapılan, yapılması gereken, ama dirimsel olmayan bir çalışmadır. Ayrı bir konu bu...

** Kasım

Gazetelerde bir resmi kurumun duyurusu. Birtakım yabancı dil sınavı açılıyor, "isteyen girer" deniyor.

O yabancı dilleri bilenlerdir girecek olanlar. Dolayısıyla, o dillerin Türkçe adlarını da biliyor olsalar gerek, bu kişiler. Tuta- lım ki o dili konuşanların "français" adını verdiği bir dilin sınavına gireceğim. "Ben Fransızca sınavına gireceğim," diyerek başvuracağım bu duyuruyu gazeteye verenlere. Bundan daha düz- yak şey olur mu?

Oysa... Oysa duyuruyu kaleme alan (ya da, alanlar, metni onaylayan en az bir kişi de katılacaktır buna, ya da bunlara) durumu öyle görmüyor, besbelli.

Dillerin Türkçe adları sıralanırken, örneğin, "Danimarkaca" denmiş ("Danca" denmesi gerekmez miydi?), yanına da, ayrıca içinde "Danish dili" diye yazılmış; "Hollandaca"nın yanına, ayrıca içinde "Dutch dili" denmiş. Derin soluk alalım, kendimizi toparlayalım. Çünkü bu durum, garip şeyler getiriyor usumuza. Örneğin bu resmi kurum kimi dilin Türkçesi nedir, nasıl söylenir, bilmez gibi görünüyor. "Hollandaca" konusunda, çocukluğumda "Felemenkçe" adını taşımış olan dil üzerindeki tartışmaları, çekişmeleri biliyor da onun için öyle söylüyor, diyerek tartışmayalım.

Ama Habeşçe'den Etiyopyaca'ya geçişimiz bizi düşündürsün. İyi de, bunların Türkçesini anlamayan (ama o dilleri bilen) kimsenin o dillerden sınava gireceğini anlamasına "Danish dili" ya da "Dutch dili" açıklamaları niye yarasın? Bu kişilerin Danca'dan da, Türkçeden de iyi bildikleri bir dil var, besbelli; herkesin bildiği, bilmesi gereken bir dil, yani İngilizce! Şimdi şöyle düşünelim: Bu duyum İngilizce yazılmış, İngilizlere sesleniyor olsaydı, (İngiliz görevli kişiler, İngilizce bilen İngilizler belki anlamaz diyerek "Turkish"ın yanına "Turco" ya da "Turco language" derler miydi?

Türkçe konusunda hepimizin bir daha, bir daha, bir daha düşünmesi gerek. Gülünç olmak bize bu kadar doğal görünmeğe başlamışsa "Danimarka Krallığında..." garip şeyler oluyor demektir.

*** Kasım

Sahi, önce İngilizlerin, sonra başkalarının dilini, dillerini öğrenmek niye bize öylesine önemli görünüyor? (Hemen saldırılabilir bana: "Sen niye bildiğin dillere bir dokuzuncusunu katmağa uğraşıyorsun?" Keşke, uzaktan da olsa, "Hocam" dediğim kişi gibi otuz dolayında dili okuyup anlayabilseydim! Hepsini gürül gürül konuşmasam da... Ne var ki, "Hocam" dediğim, kendi dilinin us-

tasıydı, dilinin "yetmediği" yerde başka bir dil kullanmağa kalkışacak gönül yoksullarından değildi.)

Evet, yabancı dil öğrenmek bize niye öylesine önemli görünüyor?

Yabancı bir dil (hele yaygınlığı gitgide artan/artırılan bir dilse bu), birden çok dil, hiç değilse kuramsal olarak, iletişim alanlarımızı, belki birden çok anlamda, genişletmeğe yarar, yarayabilir. Ama kendi dilimizin yerini tutmağa yaramasa gerek. Bu kadarını söylemekle yetinirim; düşünen, düşünebileceklerini, elden geldiğince, daha öteye, daha öteye götürebilen için bu kadarı fazla bile sayılır. Tek koşulumuz, bu düşünüleceklerin Türkçe düşünülmesi. Yabancı bir dilde düşünmeği öğrenmiş bir insana alkış tutulur. Ama yabancı dilde düşünmenin de iki koşulu var: İlki, o yabancı dilde, yaşamı düşünebilecek ölçüde "düşünmeği" öğrenmiş olmak. İkincisi de, kendi dilinde düşünemeyecek duruma düşmemiş olmak; "kendi dilini gerçekten, bir yabancı dil öğrenirken gösterebildiğimiz çabanın daha fazlasını göstererek öğrenmiş, öğrendikten sonra da unutmak şöyle dursun, durmadan işlemiş olmak" da diyebiliriz buna.

Kendi dilinizin yerine geçmiş bir dil "yabancı" değildir artık. O dilde yaşıyorsanız sözümüz yok. Yaşıyor musunuz?

* Aralık

Bir yıl oluyor; bir arkadaşım, başlığıyla, konusuyla beni pek yakından ilgilendiren, okunması beni pek keyiflendireceğe benzeyen bir kitap yollamıştı bana. Nedense, ancak bir yıl sonra elime alabildim o kitabı. Dondum kaldım. Bugüne dek Türkçeyi özenmeden, gelişigüzel ya da bilisizce yazarların açtığını sandığım dil yaraları, meğer fiske bile değilmiş. Yüzümün kızarması gerekirmiş gibi geldi, ona buna haksız yere dil uzatmışım gibi geldi.

Kitap, bir fotoğraf kitabı. Ünlü bir fotoğrafçının kitabı. Bir bankanın, kuruluşunun şu kadarıncı yılında bir "kültür hizmeti" olarak yayımladığı kitaplardan biri. Fotoğrafların hepsinin – göstermeği amaçladıkları açısından– kusursuz olduğu söylene-

mez; gene de, "teknik güçlükler" bu durumu bir ölçüde açıklayabilir. Ancak, fotoğrafların sunulması için de, açıklanması için de birtakım yazılar yazılmış, uzunlu kısalı. Kitabın başında belirtiliyor üstelik: "Yazı ve Resimler" aynı imzayı taşıyor. Akar gibi olan sular da bu noktada burgaca dönüşüyor.

Yazıları okuyan şöyle düşünse, doğrusu, yadırganmaz: Fotoğraf sanatçısı Türkçe öğrenmeğe altı ay kadar önce başlamış, öğrenme coşkusuyla "yazıları da ben yazacağım," demiş. Olmamacak ne var bunda? Ne var ki, bu yazıları birilerinin gözden geçirmesi, gerekirse, düzeltmesi de bir o kadar doğal olurdu.

** Aralık

Bir yazıya birçok yerinden başlayabileceğini duymak, yazar için büyük mutluluktur. Büyük bir mutsuzluktur da... "Başlayabilmek", gerçekleştirilecek olasılıkları düşünmekten başka bir şey değildir. Oysa yazı, ister istemez, bir yerden başlar. Bu yazı da böyle başlamış oluyor.

Başka başka yerlerden başlayabilmek, yazının kendi üzerine kapanacak bir çember özelliği taşıyacağına karar vermiş olmaktadır. Yassılmış ya da yamulmuş bir çember de olsa bu... Şehir gibi.

Mutsuzluk, bir adamın hiç bilmediği bir şehre varılıp onunla yaşadığı birkaç günü aylarca geride bıraktıktan sonra bile, içinde duran bir top ateşin neresinden tutacağını kestirememesinde...

Berlin'e vuruluşum niye "başka" geldi bana?

Yirmi yaşında Ankara'ya ilk gittiğimde, gördüğüm karla kaplı, gökyüzü (maviliğiyle) çıldırtıcı yatay şehrin birkaç semtinin adından başka bir şey bilmiyordum. İstanbul köylüsü çocuğun Aka Gündüz'de, Orhan Çakıroğlu dizisinde gördüğü, kendi şehrinin semt adlarına hiç mi hiç benzemeyen adların büyüüne kapıldığı yıllardan kalma merakın yanı sıra Cumhuriyet Ankarası söylencesinde yuğurulmuşluğumun etkisi de vardı elbet.

Otuzüç yaşında Venedik ne ölçüde "bilmediğim" bir şehirdi?

YOL

~

Zamanla, en parlak aynayı bile silinemez bir pas örter, bir toz, bir buğu... Yıllar önce sözünü ettim.

Böyle aynalara hangi kültürde (hangi kültürün içinden) bakılırsa bakılsın bu pasa bir anlam yüklenecektir. Ne ki, yüklenen bu anlamların biribirine az ya da çok benzemesi hiç de gerekmemektedir.

Bir anlamla yetinemiyoruz.

Tek ("doğru" olduğu için tek, "doğru" tek olabileceği için tek) "Anlam"a ulaşma düşü, çabası, yılgıcılığı bir kurt gibi içimizi binlerce yıldır kemiriyor olsa da.

15 Kasım 1991 akşamı Pegasus ödülünü alırken "Her yazın yapıtı, dünyaya, yaşama, dilin içinden bakmağa bir çağrıdır; her pencere gibi de, belli bir açıdan, belli bir biçimde bakmağı önermektedir. Öneriler kabul edilebilir, reddedilebilir. Eleştirilir, irdelenirse, ne mutlu o çağrıya, o öneriye! Kabul görmesi olasılığı artar..." demiştim.

"Benim yazdıklarım da, bildiği gibi yaşamak isteyenlerle, başkalarını da kendi bildiği gibi yaşatmak isteyenler karşı karşıya geldi; hemen her zaman. Okuruma da, kendime de yalan söylemeyeğe çalıştım, çoğu zaman iç karartıcı oldumsa da..."

İşime, işimde kendime bakışımı bu. Bu bakış, başkalarınınkinden daha "önemli" ya da daha "doğru" olacak değildi elbet; biliyordum. Ama sayısız başka bakışın yanına, kendime kendi ba-

kışımı getirip koymamın da anlamsız olacağını sanmam.

"*Gece*'nin yazılmağa başlanması ile basılışı arasına on yılı aşkın bir süre girdi. Metin, dört kez, baştan sona silkelenip düzenlendi; pek çok tümce, birçok bölüm, yedi-sekiz kez albaştan edildi: Basılışından bu yana, altı yıl içerisinde, *Gece*, eleştirildi, irdelendi. Şimdi ödüllendiriliyor."

Saygı duyduğum yazarlardan oluşan Seçici Kurula, verilen ödüle teşekkür ederek bitirdimdi sözümü. Kitabın öyküsü, çalışmamın da öyküsüydü. Yalnız bu kitabın üzerindeki çalışmamın değil; yazı yazarken nasıl davrandığımı da anlatmak istiyordum. Bu da, değişik çabalardan biriydi. Yalnız yazın yapıtları değil, yaşamlar da birer öneridir belki: Düzenleriyle, savrukluklarıyla...

Bu ödül, daha önceki ödüllere birçok bakımdan benzemiyordu. (Sonraları "ödül" üzerine, bana verilen ödüller üzerine bir deneme yazmak içimden şöyle bir esti, vazgeçtim. Şimdi de bu işe girişecek değilim.) Bu ödülün verilmesi dolayısıyla düşündüklerimin iki noktasında yanıılmışım o sırada. Bunlarda biri, yaşım ile ilişkiliydi; gençliğin, orta yaşın bir ödüle bakışı çok değişti; yaşlı bir kişi olarak ödül almak, bu benzemezliklerin en önemlilerinden biri gibi geldi. Değilmiş. (Ne var ki işin burası ancak beni ilgilendirecek, ancak benim açımdan üzerinde durulacak bir şey olabilirdi.) İkinci nokta ise, tanı/n/t/ma diye özetleyeceğim, alabildiğine karmaşık, beni düşündürüp duracak bir konuyla ilişkiliydi: Yalnız beni değil, hepimizi, hem de çok çeşitli düzeylerde, ilgilendiren bir konuyla...

"Ödülü almanız size ne düşündürüyor?" yollu soru soran bir iki kişiye verdiğim yanıtları da düşünerek, ödül töreninde şöyle şeyler söylemeği de tasarlamıştım: "En iyi durumda, ödüller, bir yazarın, bir yapıtın daha çok tanınmasına, daha çok okunmasına yol açar. Ama ödüller, bir yapıtın ömrünü pek etkilemez. Gene en iyi durumda, yapıt, yirmi-otuz yıl sonra hâlâ okunuyorsa, bunu aldığı ödüle değil, taşıdığı niteliklere borçlu olacaktır."

Bu ödül, yapıtın İngilizceye çevrilip ABD'de yayımlanması koşulunu da içerdiği için, sözü şöyle sürdürecektim: "Bir dilin yazını tanıtmaya, bir kitap, elbette yetmez! Olsa olsa, çevrilmiş

bulunan kitaplara bir kitap daha eklenmiş olur. Ödül aldığı için bu kitabın biraz daha ilgi çekeceği düşünülebilir. Bu ilgi, kısa ömürlü olacaktır gene de. Ama okunan bir kitap, her zaman, bir kitabın daha okunmasına yol açabilir.

Yeter ki, Türk yazını tanımak isteyenler, bu yazında, bile geldiklerini –ya da az bildikleri bu yazın üzerine kurageldiklerini– aramasınlar. Bilmediklerini seçip görmeğe, değişik olanı bulmağa yönelsinler."

Böyle söylemeği tasarlamış, bunları bir kâğıda yazmışım. Sahneye çıkarırken, bunları söylemeyeceğime karar verdim. İyi de etmişim, diyorum.

O akşamdan aşağı yukarı bir buçuk yıl sonra, Paris'te söyleyecektim buna çok benzer sözleri. Arada çok düşünmüş, çok ölçünmüş bir kişi olarak... Tanıma/tanınma/tanıtma konularında enine boyuna düşünmeksizin, geçer-akçe birtakım sanılardan yola çıkarak bu sözleri edebileceğimi sanmaktı yanıldığım "yer".

Bu kitabı, biraz da, bu "yol"un üzerinde yürüyüşümü anlatmak için yazıyorum. Yazdıkça ortaya çıkacak biraz "şunlar", biraz "bunlar" için de...

Durumumu fena halde yadırgıyorum. İlk kez, kendimden söz ediyorum. (Hep kendimden söz ettiğimi sanmış, sanmakla yetinmeyip yazmış olanlara selam!) Konuşurken değil elbet, yazar-ken!

Düşünüşümü yakından bilenlerin zaten bildiği bir şeyi hemen şuracıkta açıklamam gerekiyor: "Yazar" sözcüğünü yazdığım da, kişiyi, günlük yaşayışı içindeki kişiyi değil, bir ya da birçok yapıtın "yapıcı"sı olan adı, imzayı imliyorum. Kişi, sonsuz kişiler arasında eğrisiyle doğrusuyla, acısıyla sevinciyle yaşayan, herkes gibi, seveni tiksiniyle, bileni uyduranyla, konuşarak sürtüşerek yaşayan biridir. Yazarsa, kişi nasıl yaşamış olursa olsun, ortaya çıkardığı, saldığı belli metinlerden başka bir şey değildir.

Bu metinlerin okunuşu da bir başka sorundur ya... Biraz da "okuma" aşkına yazıyorum bunları.

*

29 Nisan 1993 akşamı saat 18.00'e doğru seyahat acentesinin kapısından içeri girerken tek duyduğum, meraklı. İster yaşlandığı, ister çok görüp geçirdiği için kişinin, büyük bir tutarlık göstererek art arda gelen birtakım terslikler karşısında öfkeyi, sinirlenmeyi, yerinmeyi bir yana bırakıp, kaygılanmayı bile gülünç bulup "hele, bakalım daha ne çıkar karşımıza?" diyerek salt merak duyduğu noktayı bulmuştum. Görevli "Buyurun Bilge Bey," dedi, "biletiniz hazır. Veriyorum ama yarın sabah yola çıkamayabilirsiniz de... Bilesiniz." Nasıl bakmışsam yüzüne, arkasını getirdi: "Şu anda Kültür Bakanlığının temsilcisi Fransız Büyükelçiliğinde konuyu tartışıyor."

Esenboğa'da "Paris yolcularından..." diye seslenilmedi. Dünyanın dört bir yanına uçacak yüzlerce insan arasında bir kedi, kendi "evinde" olmanın rahatlığıyla, kalabalığın iki katı bir ayak ormanında geziyor, arada bir kendini yere atıp uzanıyordu. Çocuklar heyecanlanıyordu; ilgileri zalimdi; ama alıştıkları üzere de, korkuyorlardı. Büyüklere korkularını belli etmemeğe çalışıyorlar gibi geldi. Kediye nasıl sevebileceklerini büyüklere de bilmiyordu, besbelli. Bu bilisizlik karşısında, arada bir öfkelenir gibi yapıp çocukları uzaklaştırıyor, arada bir kendi yerini değiştiriyordu. Pasaport denetiminin yapıldığı yana doğru yürüdü, gözden yitti. Ben o yana gittiğimde, onu göremedim artık.

THY'nın "servis"ini sağlayan şirket işbirliğine girişmişmiş. Sabah kahvaltısını sağlam tutmakla iyi etmiştim. Ama çay, kahve... Yüzümü kızartıp "sıcak bir içecek," dedim. Bir hostes, sağolsun, kendi kahvelerinden verdi.

Yolun ortalarında Paris'e –beklendiği üzere 17.00'de değil– 16.35'te varılacağı kesinleşmişe benziyordu. Yanımdaki delikanlı Fransa'nın neresinde çalıştığını sordu. Biraz konuştuk. "Seni karşılamaya gelecekler mi?" dedi bu kez. "Gelecek olsa bile biz erken varacağız galiba." Paris'e varınca trene binip Blois'ya gideceğini anlatmıştı. "Lazımsa..." dedi. Doğru anlayıp anlamadığımı

sınadım: "Paris'i iyi bilirim," dedim. "Ha, iyi öyleyse..."

Jean, miniteline bakıp erken varacağımızı öğrendiği için kanat takınarak gelmiş. Onunla konuşurken çantamı yerden almak üzere bir yarım dönüş yapacak oldum. Biriyle çarpıştık. "Pardon," dedik karşılıklı. Adamı tanır gibi oldum o bir saniye içinde. Sonra biribirimize dönüp kahkahalar attık. Koca boşlukta, nedense, hemen hemen sırt sırta vererek bakınıyormuşuz biribirimizi görmek için. Alain de "ya bizi görmez de hemen otobüse binerse..." diyerek soluk soluğa gelmiş.

Kahve içtik. Fiyatlar değişkendir bilirim, ama bir kez daha şaşırdım. Alain evine dönmek üzere otobüse bindi. Jean bekindi, taksiye bindik. Öylesine sıcak bir Paris görmemiştim daha. Konuştuk. Dereden tepeden; haber alışverişi... Buluşmaların ağır aksaklığı. Paris'e giresiye, hiç tanımadığım birkaç binayı sordum, ama şehre girdiğimizde içimde bir kaygı baş verdi: Bu şehri hiç tanıyıordum ben!..

*

Varmıştım. "Merak" konularından ancak biri eksilmişti. Ama şimdiki şaşkınlığım, aradan geçen yılların unutturmuş olabilecekleri, ya da yenilikler, değişmelerle ilişkili değildi. "Burası hiç görmediğim bir yer", gözlemler değil, bir duyguyla ilişkiliydi. Sonraları bu "duyguyu" anlamağa çalışırken, hele Ankara'ya döndükten sonra bir daha düşünürken, tanımak-bilmek sorunu karşıma bir daha çıktı.

Tanımak, genellikle, bir anılar dizgesiyle, bir anı-la(ştır)-ma işiyle ilişkili. (Bu metin boyunca "tanıma" dediğim zaman sözcüğün hangi anlamını düşündüğümü ancak gerektiğine inandığım yerde belli edeceğim. Belli etmediğimde okurun dikkatli davranmasını dilemekle kalacağım.) Yeni bir eve taşındığımda bu evimi artık tanıdığımı belli edecek, duyuracak ilk imceyi heyecanla beklerim: Belli bir devinim biçimi, karanlıkta bir düğmeyi, bir tokmağı –aranmadan– bulmak, herhangi bir sesin nerede, neyin

sesi olduğunu bilmek... Hele bir kedi ile birlikte yaşayan bir kişi olarak.. Ama bu ilk imceden sonra; "evimi artık biliyorum" diye-siye, haftalar, aylar geçebilir. Bu süre içinde, bildiğimizin (ya da bilmediğimizin) şaşırtıcı birtakım belirtileriyle karşılaşınız ara ara. Yakın çevrenin bu "sürekliliği", elbette, tanımada önemli bir etmen. Ama bir şehri bilmek, nasıl olur? Her şehirde, biraz tanı-yacak kadar kalmışsanız orada, gidip gidip geldiğiniz birtakım yollar vardır. Bağlantıları bu yollara dayanarak kurarsınız. İş ye-ri-ev-alışveriş eksenleri, yaşadığınız şehirlerde sınırlayıcı etkiler yaratabilir. "Gezmeğe" gittiğiniz bir şehirde, belli eksenlere daha az bağlı kalır –ya da, böyle eksenleri zaten pek fazla pekiştirmey-iseniz, benim "iyi çalışmak" dediğim bir gezme yöntemiyle, kısa sürede o şehri epey tanır hale gelirsiniz. Ama buralarda artık "sü-reklilik"ten söz etmek güçtür. Tanımak, olsa olsa, şehrin yapısını, ana damarlarını, bellibaşlı düğümlerini tanımak, yani bir yerden bir yere ulaşmanın ana kurallarım, doğrultuları, yönleri, yoğun-lukları öğrenmektir. Ardından anıtlar, mimarlık özellikleri, ma-hallelerin "havası, rengi" gelebilir. Seçtiğiniz, sevdiğiniz yerler ortaya çıkar, kaçındığınız yollar, yeğlediğiniz yollar söz konusu olabilir.

Ama şehirler, durmaksızın, büyür, genişler, değişir. Tanıma-yı durmadan tazelemek zorundasınız. En tuhafı, şaşırtıcısı, keyif kaçırıcısı, içinde yaşadığımız, yıllardır eviniz kadar bildik görün-müş bir şehrin, işlediğiniz yerler dışında size tümüyle yabancılaş-mış görünüşüvermesi durumu...

Zaman zaman gittiğiniz bir şehirse, hem aradan geçen süre-lerde anı dizgesindeki depremlerden, hem geçirdiği değişiklikler-den ötürü sizin için hep bir yenilik taşıyacaktır. Ya da "biraz baş-ka türlü" olacaktır.

Benim bu ilk dakikalarda duyduğumsa, bir bellek yitimi son-rası, bir coğrafya yanlışlığı gibi bir şeydi. Sustum. Jean'a da söy-lemedim. Sokaklara dalmış gibi, uzun süredir görmediğim, sevdi-ğim bir şehirle bir daha buluşmanın heyecanını yaşar gibi davran-dım. Oysa tanımam gerektiğini bildiğim bir yüzde bildik tek bir nokta bile bulamamanın şaşkınlığı içindeydim.

Sonra yavaş yavaş bir şeyler kıpırdar gibi oldu.

Tanıdığınız bir yüz, belli bir durumunu değil, birçok, pek çok durumunu gördüğünüz bir yüzdür. O yüzün tanınırlığını sağlayan, farkına bile varmadan öğrendiğiniz, oran dizileridir, ya da bağıntılar dizgesidir. Tanınırlığın sınılandığı durumlar, bildiğinizi sandığının şeyleri ne kadar az bildiğinizi kafanıza kafanıza vuran bir uyarı değil midir?

Adlar, tabelalar, yazılar yavaş yavaş canlanır gibi oldu. Irmağı aştığımızda, neden tersim dönmüş, anladım. Güneyden kuzeye çıktığımız halde, bunu da pek iyi bilmem gerektiği halde, nedense, batıdan doğuya doğru gidiyormuşuz gibi davranmıştım. Başka bir yerle mi karıştırmıştım? Bundan ötesini eşmek gereksiz. Hiçbir şehrin her yerini bilmezsiniz zaten. Hele metrosunu kullanmağa bayıldığımdan Paris benim için daha da bölük pörçük bir coğrafyadır. Bu çarpıcı yabancılik duygusunu açıklamağa hiç kalkmadan, kayda geçirmekle kalıyorum. Ama çok tuhaf, çok terdirgin ediciydi. Bekleyebileceğim hiçbir şeyin gerçekleşmediği bir durum.

Bir ev, bir şehir yerinde durur... Ufak ya da büyük değişiklikler olabilir buralarda; ama bu değişiklikler birtakım sınırların içinde gerçekleşir. Ya da, şehir genişler, dışarıya doğru; ama eski yapıdaki değişiklik çok daha az olur. Tanımanın temelleri pek fazla sarsılmaz. Bir anlamda, varolana eklersiniz yeni öğreniyi. Olsa olsa, tanınacak alan içerisinde, tanıdığınız bölgeler belli bir oran oluşturur, gerçekleşmesi anlam taşıyabilecek bir imgeye ulaştırabiliyorsa sizi, bildik bir temele yeni öğeler katabilirsiniz.

Bir başka kültürü, kendi dilimizinkinden başka bir yazını tanımak buna benzeyebilir mi?

Bir insanı tanımak buna benzeyebilir mi? Yüzünü tanımanın ötesinde?

Evin kapısında bir bildiğimi düzeltmek, değiştirmek gerekti. Artık dış kapıları açmak için bir düğmeye basmak yetmiyordu, bir düzgülü gereğince basmak gerekiyordu birtakım düğmelere.

Daha evin kapısından girerken Gino haber verdi: "Yayınevinden telefon ettiler, sıkı sıkı tembih ettiler; pazartesi akşamı te-

levizyona çıkacakmışsın."

Sorunların orta yerine düşmüştüm bile.

Sık sık düşünmüş, söylemişimdir: Yazarın bir ustalığı, bir hüneri varsa, yazı yazmakta (yazarak, yazarken) gösterir bunu. Yazarın parlak, etkileyici bir konuşması olabilir de, olmayabilir de. Yazarın aynı zamanda usta bir konuşmacı olması gerekmez de, beklenemez de... Oysa böyle bir niteliği olması gerekiyormuş gibi davranılır, kendisinden bu beklenir. Kişi, kendinden söz ederken, "ben yazarım; dolayısıyla yazı yazar, konuşurum," diyorsa, ben de, candan "aferin!" derim. Düşünmeği iş edinmiş insan, "iyi" konuşmak zorundadır. Karşılıklı konuşma da, ders vermek de "iyi" konuşmağı gerektirir. Ama yazar olduğum için usta konuşmacı da olmam gerektiği söylenirse kabul etmem. Bildiğim biri ya da birileriyle konuşmak başka, bilmediğim insanlarla –ya da böylelerinden oluşmuş bir topluluk karşısında– konuşmak başka. Telefon konuşmalarında bile sıkıntı çeken bir insanım: Sözümlü en açık, en "uygun" biçimde söyleyebilmek için gerekebilecek vakti telefonda bulamam. Yazıda bulurum. Kimi yerde ya da durumda, konuşmağı yeni yeni alıştım. Ama kendini bildi bileli tutuk bir adam, yazı yazıyor diye, yazı yazar gibi niye konuşabilirsin? Hele kendi dilinde değil de, yabancı bir dilde? Bu yabancı dili iyi bilse de?... Sahne adamı olmak herkesin harcı değil ki!

Böyle düşünür, bu düşüncemi de savunurum. Bir beceriksizliğe kılıf, kırabileceğim bir pota özür arayarak da değil. Gerekirse konuşabilir, elimden geldiğince de iyi yapmağı çalışırım bu işi. Karşı çıktığım, bir yazarın nasıl olsa (ya da, yazarlığı gereği, ya da buna benzer bir önyargıya dayanarak) konuşmacı da olması "gerektiği" düşüncesi... Kekemeler, peltekler, konuşma özürölüler yazar olabilir, olmuştur da; bir yazarın ille "etkili konuşan" biri de olması gerektiği, sakın bir başka "düşünce"nin türevlerinden biri olmaya?... Bu noktaya döneceğim.

Televizyona çıkmak, birçok başka şey de demektir. Yayinevi, kitabın tanıtımı açısından ele alıyordu işi. Televizyona ben çıkacağıma göre, kişi olarak da, yazar olarak da, kendimi "sunmak" zorundaydım. Bir Türk yazarı olarak ise, şu ya da bu biçimde (ya

da, ölçüde) bir imgeye * katkıdan sorumluydum.

"Evet," diyordum içimden, "sorunlar... Tamam. Yapılacak bir iş de belli oldu: Pazartesi sabahı yayınevine gideceğim. Akşam da televizyon var..." Ama El Güzelleri (Belles Etrangères / F.A.) etkinliklerine katılmak üzere çağrıldığım Paris'te, ne olup bitecek, neler yapmam gerekecekti, henüz resmen bildirilmiş değildi. Jean, sağolsun, bir izlence fotokopisi gösterdi. Bu konuda şimdi birtakım bilgiler edinebilirdim. Ama...

*

14 Aralık 1992 günü yazılmış resmi bir mektupla bu etkinliklere katılmağa çağrılıyor, kabul edip etmediğimi bildirmem isteniyordu. Oniki-onüç gün sonra elime geçen bu mektuba üç gün kadar sonra teşekkür ettim, geleceğimi bildirdim, hazırlanabilmem için de ayrıntılı bilgi vermelerini rica ettim. Mart 1993 başında herhangi bir haber almamıştım. Fransız Kültür Ataşesi "Şu anda bildiğim kadarının bir fotokopisini yarın iletirim," dedi. Ertesi gün, ilk haftanın izlence taslağı elime geçmişti. Ataşeye teşekkür ettim. Ama Nisan ortasında, hâlâ bilgi verilmemiş olması, işlerin düzenleniş biçimi konusunda iyimser olmağı güçleştiriyordu. Sorun, artık, bir izlence sorunu değildi; gidilip gidilmeyeceği de merak edilecek bir şey haline geliyordu; daha da önemlisi, gidilecekse nasıl gidileceği... Nisanın üçüncü haftası dolarken Kültür Bakanlığı, biletin Bakanlıkça sağlanacağını haber verdi. Belirsizlik, hemen ardından, bir daha belirecek, 29 Nisan akşamı, Ankara'dan -İstanbul'dakilerden biraz daha önce- yola çıkmak isteyen adam, ertesi gün yola çıkamaması olasılığının bulunduğunu işitecekti.

Etkinliklere ilişkin bilgi, izlence, kitapçıklar, çağrılarla dolu bir zarf Paris'ten 20 Nisan günü yola çıkarılmıştı ama bu zarf (Mayısın 3'ünde başlayacağı bildirilen etkinliklerin) sonradan 4'üne alman açılış töreninin yapıldığı gün Ankara'ya varacak, be-

* "İmge" sözcüğüne nasıl bir anlam yüklediğim, metin boyunca yavaş yavaş ortaya çıkacaktır.

nim elime de ancak 20 Mayıs günü geçecekti. Zarfın içinden çıkan bir mektup, uçuş konusunda bambaşka bilgiler veriyordu. Yolculuk dönüşü, bu mektubu gülererek okudum.

Ankara'dan Paris'e yazdığım mektupların 3-4 gün ile 6-7 gün arasında yerine ulaştığını, uzun süreden beri ise Paris'ten Ankara'ya gelen bir mektubun en az 10-11, en çok 50-60 gün sonra elime geçtiğini ben biliyordum; besbelli başkaları bilmiyordu.

Mektup yazıldığı sırada Paris ile Ankara, uçak biletleri konusunda hâlâ anlaşmamıştı, bu da belliydi. Dahası, bu yolculuğa çıkanların günlerle saatler konusunda değişik şeyler düşünüp tartışabilecekleri hiç hesaba katılmamıştı. "İyi ki bu mektup elime daha önce geçmemiş," dedim.

Yola çıkışımdan üç gün önce, eve döndüğümde, bir arkadaşımın İstanbul'dan telefon ederek makineye kaydettirdiği bir ileti bulmuştum. Paris'le konuşmuş, kendisinden bana bir haber iletmesi rica edilmişti: İzlencede görünmeyen iki yere daha gidecektim taşrada; biri Grenoble'da, öteki ise Lyon yakınlarındaydı ama bu haberin bana iletilmesini isteyen, bu yerin adını anımsamıyormuş. Böyle bir haber, içimden iki soru sordurdu bana. İki ya da üç soru daha sorabilirdim ama, gereksiz buldum.

*

Fransız kamuoyunun, Fransız okurlarının bizi ne kadar "tanıyacağı" soru kümesini sonraya bıraktım. Çok sevdiğim, çok eski arkadaşlarımla bir aradaydım, bir araya gelmenin yolunu arıyordum. Birkaç kişiye telefon ettim, hızımı kesildi. Paris'in tanımak istediğim yepyeni yerleri vardı. 30 yıl önceki bir 14-15 Temmuz havası, Paris'in bildiğim en sıcak havasıydı; ince de olsa bir kazağın üstüne ince de olsa bir ceket giymiştim o günler. Şimdi gömlek bile fazla geliyordu.

Ertesi gün, Açar'larla La Villette'e gittiğimizde hava serindi; kapalı olduğu için gezemediğimiz Bilimler Kentinin yollarında, havuz kenarlarında avarelik ederken yağmur yağmağa başladı. Açık bir iki yer değildi merak ettiklerim. "Başka bir güne kalır."

Birazcık gücendim bu bayram gününe. Bundan sonra gezmek isteyeceğim müzelerin, sergilerin ya da yeni yerlerin çoğunu kapamış –ya da girilmez– bulacağımı bilmiyordum henüz. Fotoğraflar çekildi. Yapılamayanları belgelemek için. Sağolsunlar, Açar'lar beni şehrin öbür ucuna uçurdular. İlk resmini gördüğümden beri gezmek istediğim Grande Arche'a... Bereket kapalı değildi. Görkemli, ilginç, doğaya göğüs gererek yapıldığını görebildiğiniz yapılar, doğrusu, pek azdır. Çevresi, altlı üstlü geçitleriyle "wonderland" olmak istemiş La Défense'da Alice oluverecek değildim ama dikine duran içi boş dev dikdörtgen, rüzgâr "duvarı", "bulut"u, asansörleriyle biraz bayram çocuğuna çevirdi beni. Merdiveninden çıkarken Meksikalıların böyle merdivenleri kırk çizgiler çizerek çıktığı sözü geldi usuma. Farkına varmaksızın üçümüz de Meksikalılar gibi yapıyormuşuz. Ortalarda bir yerde anladım. Yapının yapım tarihini anlatan film epey seyirci çekiyordu. Yağmur altında dam gezisinde fazla oyalanmadık. Asansörlerin tabanından girdiği üst ayrıtta kitabevini görünce girmek istedim. Jean'da gördüğüm bir Er-Töştük baskısı vardı; Boratav'ın Kırgızca'dan çevirdiği... Bu kitabevinde uzmanlık alanlarına giren kitaplar pek bulunmazmış. Ezher öteden "buldum!" diye seslendi: *Gece*'nin çevirisiydi bulduğu. Fotoğraflar çekildi gene; bu kez bir "yapılmışın" belgesi olarak. "Param azalmadan..." diyerek bir Quiguard aldım. En yenisiymiş, bir iki gün sonra anladım. Veznede Turhan kendilerine aldıkları (vazgeçirememiştim; "ben vereceğim" dedimse de boşuna...) *La Nuit*'nin parasını verirken "yazarı bu bey," dedi kıza. Üç-beş dakikalık bir terleyip kızarma faslı: kitap alımından sorumlu görevli de telefonla çağrıldı; konuşuldu; vezne sırasında bekleyenlerin başlarını uzatıp bakmaları, içimden "Hamama giren, elbet... Turhan, niye yaptın bunu?..." diye geçirmem... Bitti; asansöre binerken Ezher'le Turhan –sanırım bir ağızdan– "alışmalısın," dediler. "Doğru, alışmalıyım; ama çok güç," dedim. Oysa güçlükler başlamamıştı bile.

O gün, ertesi gün, eşime dostuma izlenceyi sunan-yöneten kişi üzerine, izlence üzerine sorular sordum. İzlenceyi bilen herkes çok olumlu konuştu. İçim biraz ferahladı.

SON GÜNLÜKLER (1994)

~

19 Mart

1963'ten beri, uzun bir yolculuğa, yurt dışına çıkmağa hazırlanırken duyduğum "kerte kerte kopma", "köprüleri atma" duygusu... Dün sabah dişimi fırçalarken, "dile getirmek istediğim şu olmasın?" diye düşündüm: İlk bakışta, kişi bütün bağlarını koparıyor; uzunca süre ayrı kalacağı, *kendi yeri, kendi çevresi* diye gördüğü yerden kendini ayırıyor; birtakım kaygılar, ilişkiler, gündelik yaşamın alışkıları, ezbere yapılan birçok iş, geride kalıyor; erteleniyor; umutla beklensin beklenmesin, bir "sonra"ya atılıyor. Dönme umudu, çok daha alta, bir çeşit yaşama, yaşayabilme, sağ kalma beklentisiyle –her zamanki gibi, ölüm olasılığını "unutarak"– karşıyor. Yoldan beklenen, ya da yola bağlı beklentiler, ne olursa olsun, sevinç-kopma (eksilme) karışımı sürüp gider. Ama bu "sevinç" yaşla, büyük değişiklikler de geçirir, geçirebilir. Bir "başka" yere gitmenin, yeni şeyler görmenin sevinci, yıllarla, kaygıya bile dönüşebilir; sevinç, bu kaygıyı duyarken bile bir yerlere *gidebilmenin*, böyle bir işe kalkışabilmenin sevinci olabilir bu kez. Çok istenmiş bir şey de olabilir bu gidiş, yapılması gereken, can atmaksızın, belki istemeksizin de, gerektiği için girişilen bir iş de olabilir. Gene de, en azından "serüven" in bir kışkırtıcılığı olabilir, bu da bir sevinç biçimine dönüşebilir. "Kopma-eksilme", zamanla güçlenir. İnsanın kendine güvenemeyişinin kaygısıyla artık hiç ilişkisi kalmamıştır. Şimdi duyulan, daha çok,

daha güçlü bağlantılar kurulmuş olan dünyanın, gerçekten geride bırakıldığı, bunun yanı sıra, dönüp bulmanın hiç de "doğal" olmadığının anlaşılmasının verdiği kaygıdır. Yaşama güven azalmaktadır.

Ancak bütün bunlar, bir şeyi unutarak söylenmektedir. Bu kopma, bu eksilme "duygusal" bir olgu değildir. Herhangi bir "nitelme, ulamlama" gerektirmeyen bir benlik bölünüşüdür. Benliğin toplum (ya da kültür) çevresi bileşeninden koptuğunu bilmektir; benlik ancak içselleştirilebildiği kadarıyla "tek başına", "çıplak", "yarım" kalmaktadır. Bu tek başınlık, dışarıdan herhangi bir destek beklenemeyeceğini, "kendi kendine" kalınacağını bilmektir. Duruma göre, bu yarılanma geçicidir, dişini sıkarak üstesinden gelinebileceği umulan kısa süreli bir "sınav"dır, ya da, dünyayı benlik ile çevrenin karmaşık etkileşimleri içinde "yeniden" kurmak gereği ile karşılaşılacaktır. Ama, en azından bir süre (kestirilemeyecek bir süre) boyunca bu yarımlik kendini fena halde duyuracaktır. Sınavda başarılı olabilme umudu da gerekir (gene bir tür "sevinç"), yıkılmama, kendi kendini sürdürebilme gücü de (bu da başka tür bir "sevinç"). Kaygıyı açıklamaya kalkmak gereksiz. Gençken "becerir miyim?" diye kaygılanırken bile, sorunların neler olabileceğini bilememenin verdiği bir yürek pekliliğiyle, en azından "niye beceremeyeyim" denir. Ama sorunları yaşamış bir yaşlı adam, becerse bile, başarılı olsa bile, kopmanın geri gelmeyeceğini öğrenmiş olsa gerek. Çok çok, yaşamın sürekli sarsıntılarında bir yenisinin daha altından kalkabileceğini umabilir. "Yorulup kesilebilir, oracıkta yığılabiliyorum de," demediği unutmaz. Herhalde.

27 Mart

Seçim dönüşü: Parmağıma, oyumu kullanmış olduğumu belli etmek için, mürekkep bulaştırıldı. "Çok ayıp!" Kurul Başkanı öğretim üyesi olduğumu, böyle söylemem gerektiğini düşünüyormuş. "Bunu yapan hiç ayıp bir şey yapmış değil!" Ama "her parmak bir olmaz," dedi bir kurul üyesi, "ya bir daha oy vermeğe ge-

lirsenez..."... "Devlet böyle düşünmüş," dedi Başkan. Başka bir şey düşünülebileceği, besbelli, kimsenin aklına gelmiyor. "Aynı düşünüyoruz..." İyi ki demişim. Ötekiler de bu sözü beni "yatıştırmak" için kullandı. Parmağımı gösterdim. "*Bunu* yapmak çok ayıp," dedim. Giderayak bir yürek acısı.

2 Nisan

Yürek acısı olacak neler çıkacakmış daha! Kafamın boşluğundan söz ediyorum beş günden beri. Bu "boşluk" dediğimi anlatmak güç. Bir "dingin"lik biçimi mi bu? İyimser değilim ama İstanbul'da inanılmayacak ölçüde bir "kıyametçilik", "felaketçilik"le karşılaşıyorum. Öyle olmamalıydı.

Yeşilköy'de bir "çocukluk yerleri ziyareti..." Yapılan evler, okullar, "büyüklük-genişlik" duygusunu büsbütün ortadan kaldırmış. Evimiz harap, kapalı. Mustafa Arslantunalı ile çok güzel bir gece: Yemek – giderayak bir enginar... Yılın ilk, herhalde de son enginarı. Sevda ile çok güldük Mustafa'nın anlattıklarına. M. kıyametçilerden değil!

"Gölgesi Değişen Adam" gitgide kafamı kurcalıyor.

Bunları yazdıktan saatlerce sonra, aynı günün 18.30'u. New York'dayız. Yaşamımın en uzun günü. Bizim saatle 3 Nisan'ın 02.00'si, burada saat 6.00. Yaz saatini "ayarlayıp" yatacağım.

New York'a giriş (ABD'ye giriş) biraz uğraştırıcı; pek de göz okşayıcı değil. Manhattan, hele ortalar çok başka.

3 Nisan

Museum of Modern Art çok yordu. Ama seviniyorum. Bir ömür boyu bildiğim pek çok eserin aslıyla karşılaşmak... F. L. Wright sergisi, sinema afişleri (Theda Bara'nın "Cleopatra"sı 1917'den, "Metropolis"inki 1927'den...) Morgan bizi bir Çin lokantasına götürdü. Niyet kurabiyelerinden bir tanesinin niyetini yuttum. Öteki pek iç açıcıydı. Drake'in çevresini biraz tanır oldum. Ama daha sabahtan, Paskalya yürüyüşünü 5. Caddede şöyle bir görüp geçer-

ken bile bir şeyin farkına varmıştım. Midtown'un insanı kuşatan yükseklikleri, caddeler sokaklar hiç de aşırı geniş sayılamayacağı halde sokaktaki insanı ezmiyor. Güneş, pekâlâ, yürüyen adama fazlasıyla ulaşıyor. Çentik çentik, diş diş, büyük boşluklar bırakılmış, araya parklar, "limonluk"lar sıkıştırılmış (IBM'in bambu bahçesi örneğinin...) Aşağıdan bakıldığında şehir kat kat tomruklar halinde yükseliyor; kütleler dengelenmiş. Mimarlık açısından da, para, birçok yerde, gerçekten olağanüstü işlere yol açmış.

4 Nisan

Sabah Morgan'la konuşurken birtakım tarihleri bir türlü doğru dürüst söyleyemedim. Zaman kayması! Birkaç saat sonra daha düzgün konuşabildim. Ellen Ervin'le buluşabildik. Cumartesi gününden beri, geleceğimi bildiğini biliyordum. Barney's'de, bodrumdaki lokantada bir şeyler yendi. Erol'la buluşup Guggenheim müzesine gittik. Burada da, en çok, tanıdığım resimlerle buluştum. Robert Morris'in kimi yapıtı çok ilginç, kimiye çok yadırgı.. Akşam üzeri Ellen, kocası Tom'la birlikte, beni alıp gezdirdi; birtakım yapıların önünde durduk, ya da arabadan inip geldik. Grand Central Station, artık çevresindeki yapılar içerisinde biraz boğulmuş ama içerisi pek görkemli. Oraya inerken bir bakır-üfleme ezgisi patlayıverdi binanın içinde. "Sana," dedi Ellen, gü-lüştük. Beş çalgıcı, bir köşede, gerçekten *iyi* çaldı durdu. Biraz sonra Washington Square'de gezerken bir delikanlı tasmalı kedisini gezdirmeğe geldi. Kedi yerleri koklayıp ilerlerken çocukla konuştuk. Birden bir ağacın dibinde, hiç de pusuya yatmadan, kedi bir güvercini dişlerinin arasına aldı; güçlkle kuşu kurtarabildi çocuk. Kedi razı olamıyordu buna, kuşsa ölecek gibiydi. Kuşu öldürmek daha mı "insanca" olurdu? Kedili oğlan bir yana, biz bir yana. İçimize dert oldu.

Dalton's kitabevinde kitabım kayda geçmiş, bilgisayarda... Ama kitap yoktu. Café Loup'daki yemekten sonra Greenwich Village'da, Manhattan'dan çıkıp yeniden dönerek, gezdirildim.

5 Nisan - 17 Nisan

İpin ucu kaçtı. Epeydir bu kadar sıkışık, bu kadar "hareketli" günler yaşamamıştım. İşle, koşturmayla (ama alışageldiğim "ödev"lerle) dolu geçen ocak-şubat-mart aylarında yolculuğun gerektirdiği, gitgide artıp sıkıştıran işleri yapacağım diye bunalıp dururken, hiç bilmediğim yerlerde ne kadar çok sıkışabileceğimi, ne kadar çok şey yapmak zorunda kalabileceğimi pek kestirememişim. Şimdiden, 12 günün ayrıntıları birbirine karıştı. Büyük adalar: salı (5 Nisan) ile çarşamba (6 Nisan). Bana övgüler, kitaba övgüler... Talat (Halman / F.A.), sonra Mary Lee Settle, Anna Simpson, W. J. Smith. Güneli Gün'le (*Gece*'yi İngilizceye çeviren / F.A.), Alan Chasse, Les Phillabaum ile pek konuşamadım. G. G. pek "şirin" davranmağa çalıştı, nereleri okuyacağımız konusunda, okumanın güçlükleri üzerinde, konuştu, gerginliği azaltmağa uğraştı. NYU'da, ilk karşılaşmada Settle biraz "anaç" davranır gibi oldu, vazgeçti. Konuşmalardan sonra kitap imzalatanlar arasında Zerrin de karşıma çıktı. Paul Hagman da karşımda duruyordu. Bunca yıl sonra ikisini de görmek ayrı ayrı "heyecanlı" oldu. Paul, her zamanki gibi geçip gitti. Mimaroglu'yla eşi Ilona... Kimi birkaç, çoğu birçok yılın ardından çıkıp gelenler.

Drake'deki odam en üst kattaydı. Park Avenue'nun bir parçası (İstanbul'un "deniz manzaralı" pek çok evi geldi aklıma: Ufak bir deniz şeridi, dikdörtgeni, karesi... Murathan'ınki gibi "kartpostal" pencereler çok değil...) burnumu cama yapıştırdıca görülebiliyordu. Ama odanın içi, filmlerde görülen odaları aratmıyordu. İlk gün yattıktan bir saat sonra Erol (Akyavaş / F.A.) telefon etti, uyumakta olduğumu anlar anlamaz da "yarın ararın" diye kapadıydı.

Salı sabahı biraz gezdim otelin çevresinde, pabuç aldım. Yürüyerek gördüğüm New York, Park Avenue-56. Sokak kavşağı ile Times Square arası oldu. Rockefeller Center'dan geçerek... Anılar...

NYU'da "siz kendinizi çevirmez misiniz?" sorusunu yanıtlar-

ken "I owe myself to Turkish" (Ben kendimi Türkçeye borçluyum. / F.A.) diye bitirdim. Bereket, dil devrimine değinilir gibi olunduysa da hemen vazgeçildi. Tepkimi çok mu belli ettim? Ya da uygun mu görmediler? Böyle bir tartışmaya girmek zorunda kalmadığım için sevindim. Buna yakın bir soruyu George Mason Üniversitesinde sordular, rahat rahat konuştum; anlattım da sanırım (7 Nisan).

6 Nisan günü Zerrin'le Erol geldiler. Sinemaya gitmekten vazgeçmiştim zaten. Trump Tower'da oturduk.

Akşam söylevler başlamadan Ertegün'le tanıştık. Söylevler pek "ustaca"ydı. Sonunda benim de bir şeyler söylemem gerekti. Hazırlıksızdım. Birkaç sözle yetindim. İmza faslı bittiğinde konukların çoğu gitmişti. İnal Batu ile eşi, Konsolos Yusuf Barluç, NYU'da karşılaştığım bir-iki kişi... Sonunda kimi Mobil'den, kimi de LSU Press'den diye belleyebildim. UN Plaza'nın 29. katında Noro gene konuştu. Bana bütün Pegasus dizisini armağan etti, ardından özel armağan geldi. Tabağını verdim. Ne olduğunu zaten bilir gibiydi açarken. Zavallı Can, bunların da, ben İstanbul'dan gidip alasıya (ilk düşünülen) ya da ben Ankara'ya dönüp "yollayın" diyesiye (sonradan düşünülen) bekçiliğini üstlendi. Dönüşte Güneli Gün, Tözün'e selamlarını iletmemi istedi, İstanbul'da geçirdiği günler üzerine bir daha konuştu. Sonra bir daha görüşmedik. Can'dan işittiğime göre perşembe sabahı biz kahvaltı ederken arkamızda otururmuş.

New York'a dönüşte epey insanla görüşmem gerekecek. Çarşamba gecesi yemekte Julie Morgan'la bir gece önce başladığımız konuşmaları sürdürdük. Washington'da da yanına oturtmalarını iyi oldu.

Perşembe (7 Nisan) Alan Chevre'le ahbablığı ilerlettik. Capon yemeği. Mike M., kitabını sevdi. Alan da. George Mason'daki konuşmadan sonra Erik diye bir felsefe öğrencisi geldi konuştu. "Yazacağım size," dedi. Alan'ın evine gittik, çay yaptı eşi. Ne kadar yumuşak iki insan. Limuzinin sürücüsü güzel yüzlü, çam yarması kalıplı bir oğlan. Şişmanlık hastaları (demek gerekiyor) New York'da çok daha az gibi görünüyordu. Washington'da gü-

pegündüz koşanların iki katı kadar (herhalde!) şişman çıktı karşıma.

Washington (8 Nisan)- Önce Jeffrey Staggs'le konuştuk. Gazetede salı günü çıkacakmış yazı... Kendimi sokağa attım. Yürüdüm. Pabuç ayağımı vurdu. Ankara'yı çok anımsatan bir hava. Afrika Sanatları Müzesi.

Cumartesi (9 Nisan) Kitabevinde tanıtılmam: "He's, as you can see, at the peak of civilization..." ("Gördüğünüz gibi, kendisi medeniliğin doruğunda.") Konuşmalardan sonra iki Türk dinleyicinin alınganlığı; "Durun, bunu soracağım kendisine," dedim. Pot kırdığının farkına mı vardı? Alan da biraz dürteledi benim "doğrultumda". Kadıncağız işi bütünüyle kişiselleştirip, görünüşüme, davranışına bağladı. "Didn't you expect me to look like this?" (Böyle görüneceğimi beklemiyor muydunuz?) dedim, gülerek. Sanırın anladı. Gaby için nasıl bir kitap alayım diye danıştım. Söyledi, armağan da etti.

Akşam "My Queen Body". Tim Miller iyi oyuncu. Tiyatro "yaşantısı" olarak da ilk, belki de son kez göreceğim bir şey. Ama keşke metin biraz daha "yazı" değeri taşıysaydı. İçinden geldiği gibi söylemek, en iyi niyetli olduğunda bile, yetmiyor besbelli. Elbette, çıplaklığın böylesine "doğal"laşması seyirci için de, oyuncu için de, büyük bir "ileri"leme. Devletin yardım-destek parasını çekmiş olması da şaşırtıcı değil. Bizim açımızdan enine boyuna düşünülecek bir olgu.

Library of Congress konuşması. Şiir yazıp yazmadığımı soran (Rus asıllı?) yaşlıca adam, şiir okumamı, piyano çalmamı istedi, Rusça bilip bilmediğimi sordu. "Davlumbaz"ı "yeni" Türkçe sanan Türk dinleyicim... Tanju Akerson VOA (Voice of America) için konuştu. Le Mistral'de yemek. Bir "UPS'ciler toplantısı"nın gürültüsü. T. Treadway biraz hızlı ama çok güzel okudu. "Yazacağım size," dedi (11 Nisan).

Salı (12 Nisan), Washington'un siyasal ağırlığını taşıyan bir kalabalıkla karşıma çıktı. Folger Shakespeare Library çok ilginç bir yapı. Cumartesi gecesi yangın çıkmış tiyatrodaki yasak çiğ-

nendi, gösterdiler orayı. 16., 17. yüzyıllarda İstanbul, surnamelere geçen şenlikler, Shakespeare üzerine eğlenceli öyküler değişto-kuş edildi. Bu kez konuşmaya hazırlıklı girişmeliydim. Mobil'in, N. Kandemir'in, LSU Press'in söylevlerinden sonra sıra bana geldi. NY'da söylediğimden biraz daha iyi söyledim bu kez. "Hazırlık", düşünce açısından yapılmıştı. Yemekte, bir daha konuşmalar, hediyeler. Bir an bunaldım. R. Smith'le konuşma (hiçlik); eski büyükelçi Mc Glore bana Ankara'da geçirdiğim ilk yılı anımsattı. O sırada ne kadar sözü edilmiş! O da iki roman yazmış. Yazmayan yok ki!

13'ünde New Orleans'a geçtim. Can ayrıldı. Gerçi Andy Hor- tok karşılaşmıştı beni, sağolsun! Ama otelde ödeme konusunda sorulan soruya ancak ertesi sabah, Mike'la konuştuktan sonra yanıt bulabildim. O gece biraz tedirgindim doğrusu. Bahadır geldi, buldu beni. Mona Lisa'ya götürdü. Çok candan davrandılar. Fatma cuma sabahı kahvaltıya çağırdı; cumartesi sabahı da Bahadır, anası babasıyla birlikte Lafitte parkına götürdü. Sincaplar, kuşlar vardı; timsah göremedim.

9'unda Tim Miller'ın "My Queen Body" gösterisinde dikkatimi çeken, seyircilerin gürültülü gülüşleri, buna karşılık en ufak bir şaşkınlık, yadırgama sesi, ıslığı çıkarmamaları olmuştu. New Orleans'da gay-life karşısında da, bütün türevleri ya da serpintileri karşısında da, aynı alışmışlık gösteriliyor. Fransız Mahalle- si'nin bir ucunda kalıyor olmam çok iyi; şehrin en ilginç bir yerinden geçiyorum nereye gitsem. Richard Johnson'un gezdirdiği bahçeli evlerin güzelliği, ağaçların güzelliği...

Emel Mise beni, Bahadır, Suna, Hulusi ile birlikte çağırdı (21 Nisan). Daha doğrusu, çağrısını onlar aracılığıyla ilettiler. Pek akıl erdiremedim. Çok hoş davrandılar, yemeğe götürüldük. Yemekte Dr. Mise bir tuhaf davrandı (mı? Bilemiyorum ama davranışında bir saldırganlık vardı diye düşünüyorum). Önce İslamcılar, ardından Kürtler, ardından Başbakan üzerine sorular. İlkinde düşündüğümü dile getirmeğe çalıştım; ikincisinde "bu sorun, gerçekte üç ayrı sorundur," diyerek saydım: "Yıldırma eylemleri, ülkenin her yerindeki Kürt toplulukları arasında görülen iktisadi farklar, ba-

ğimsız bir devlet kurulması isteği..." "Barışı sağlamak için verilerin gitsin" görüşünü dile getirdi. Bunun dayatılmasının çözümü sayılması tuhaf olurdu; aynı durumu örneğin Fransa, İngiltere, ABD kabul ederler miydi "barış için"? (Korsikalılar, İrlandalılar, Kızılderililer için bağımsız devlet isteklerini biz de destekler miydik? Merak ederim.) "Louisiana'yı bize verirmiş..." gırgırımı geçtim. Çiller'i sorunca "bu kadar siyasal eğilimli olduğumu nereden çıkarıyorsunuz?" dedim. Ardından düşündüğümü de söyledim ama, sıkıldığımı da belli ettim. Adam, "laf atan adam" haliyle Suna'ya, ısrarla, beni nereye götürmeleri "gerektiğini" söyledi. Ben "gerekmez," dedim. Suna'yı evine bıraktık; sonra Hulusi, adamın söylediği yerler "gay bölgedeydi," dedi, ne demek olduğunu da bana açıklamak gereğini duydu. Ayrıldık. Misse'lar zaten ayrılıp gitmişlerdi lokantanın önünde. Hulusi bu ısrarı anlamamıştı. Adam neden bu kadar bindi dalıma? Neden saldırmak ister gibi davrandı? Ben mi yanılıyorum? Tatsız bir iş oldu.

Ertesi gün (22 Nisan) Dr. Güngör Eroğlu ile uzun süre oturduk, konuştuk. Resimler çekti(rdi). Beni konuk etmeği önerdi. Bir şeyler yazdırmak istedi: Ya söyleyeceklerini kullanacağım bir metin, olmayınca da, kendi öyküsünü yazmamı...

Tuhaflik burada da sürdü ama saldırganlık yoktu. Ben, hâlâ, bazı şeyleri anlayamıyorum.

17 Nisan, Hulusi ile Audubon Park'a gittik. Gerçekten güzel. Bir ara, güneş biraz alçalırken, kuşların kopardığı kıyamet. Köpekler. Sincaplar!

Tütün soruşturmasında soruşturucuların yılgıyı amaçlayan anlamsız, hıyarca soruları ("Her yıl ABD'de kaç kişi tütün içtiği için ölüyor?"). Bir Mc Carthy havası. 22 Nisan günü Times. Pica-yenne'da da aynı şey söyleniyordu. Bu tıkr tıkr yaşamı sarsmak için arada bir yaratma gereğini duydukları "Düşman". Bu kez "Düşman", tütün oluyor.

8 Nisan günü Staggs'le konuştuktan sonra Müzelere doğru yürürken tatil günü de, saati de, olmadığı halde gördüğüm jogging'ciler ordusu. Turistler anıtların önünde toplaşırken Washington'luların bir yarısı da koşuyordu.

Folger Shakespeare'deki gece, bir İngiliz şöyle konuştu: "*Gece*'yi okurken anlatıcının değişmesi beni şaşırttı, sonra çok sarstı, altımdan yer çekilir gibi oldu. O zaman anladım ki, anlattığınız dünyada insanların somut biçimde duydukları bir şeyin yazınsal eşdeğerini ortaya koyuyorsunuz kitapta. Bunu çok iyi, ta içimden duydum."

Loyola (N.O)'daki konuşmadan sonra da bir Arap öğrenci yanıma geldi, "Anlattığınız dünyayı çok iyi biliyorum, çok iyi duyuyorum," dedi.

Baton Rouge'da (19 Nisan) Türk öğrencilerin ilgisi. Blose'la çeşitli konuşmalar. 20'sinde New Orleans'a dönüş; yemek (Gucco's), kahve (Kaldi's) konuşmaları. "Niye herkes siyasi tarafını ele alıyor?"

"Bir yorum biçimi yayılıyor," dedim. "Oysa bireyin parçalanışı, bireyin serüveni olarak da düşünülebilir..." Elbette! Daha başka şeyler de söylenebilir. Ama şimdi bu yol açılmış oldu. Blose birçok şeyi iyi anlıyor.

23 Nisan Chicago. Artin-Heriberto. Dilerim hep öyle olurlar. Rüzgârlı şehir: Sürekli bir inilti binaların arasında, ya da sürekli bir fırtına. Bu göl üzerinde ne güçler topluyor. Görünümü çok değişken. Suların rengi oynayıp duruyor. 23'ü serin bir bahar günü göl kıyısında, şehir içi biraz daha sıcak. Ardından boğucu sıcak. Ardından kış (28 Nisan): Yağmur, azgın bir yel, buz gibi soğuk. Indiana'nın bacaları, dumanı gözücüydü dün (27). Bugünse kış bile (pusun içinde?) görünmüyor. Taksiye bindik; sürücü Karadağlı Hamid Bajramovic. Gözleri uçuk mavi, ensesi çok güzel, tırnaklarım yedi bir-iki kez. Savaş başlamadan kaçmış, üniversitede okuyormuş orada; şimdi yalnız sürücülük ediyor. Rizzoli ile Unabridge'de ikişer kitap imzaladım. İmzalatan görevliler hoş insanlardı. İkişer kitap! "Autographed copies"! Müzenin parasız giriş gününde saatlerce gezdim. Contemporary Art kapalıydı. Michigan, Wabask, State Ave. arşınlandı. Bugün radyo konuşmasına gidiyorum. 25'inde University of Chicago'da konuşma (Turkish Circle) ardından Capon yemeği. Sıkılmadım ama ne çok gerilmi-

şim! Bu çocuklar, hem kopuyorlar (çok doğal) hem razı olamayıp buraya da katılmaz gibi yaşıyorlar sanki. Ama doğru mu bu dediğim? Bilemiyorum.

Hava buz gibi. Gölün suları kabarmış. Kıyıda birçok iskele, rıhtım sular altında; kocaman kocaman dalgalar gelip parçalanıyor kıyıda. Renk boz; kıyının seçilemediği yerler var pencereden bakınca. Michigan Avenue'da baktım, gökdelenlerin çoğunun tepesi bulutların altında yitmiş; yok!

Chicago'da, en yeni binalar dışında, New York'un "ferahlığı" dediğim şeyi yapan özellik yok. Bütün yapılar, tepeden dibe, prizmalar halinde yan yana sıralanmış; kahverengine dönüşmüş kırmızı tuğla da az iç karartıcı değil. Bu açıdan bakıldıkta, Sears Building ile birkaç yapı daha görünümü bir parçacık olsun hafifletiyor. Michigan-Wabash-State caddelerinin "orta yeri" pek güzel ama Palmer House Hilton'dan başka yerde "restoran" bulamadım. Kryatyna: Café (Croissant and Co.) dışında da oturacak yer... Broadway, bu açıdan daha iyi.

Artin'lerin taşınacağı yeri gördüm. 14. kattan üç katlı bir evin üst katına "inmek" büyük bir değişiklik olacağı benzer.

King Crab'de patronun İranlı olduğu ortaya çıktı. Epey çene çalındı. Oradan çıkınca Artin, Manhandler'i göstermek istedi. Bir 10-15 dakika kaldık. Bildik bir havayı yeniden gördüm: Belirsiz beklentilerin hüznü, yalnızlığını bölüşmek (gidermek) isteyenlerin bekleyişi (bir şey yapılmıyor ama ne beklendiğini de kimse bilmiyor gibi...) Herhalde, orada da, son saatin bir şey getirmesi, ya da oradakiler arasında ufak bir "tansık" oluşması beklenecektir. Ama videoda "porno" gösterisi daha düşündürücü: Bu filmler genellikle eşitliği, karşılıklılığı değil, bir yanlı gaddarlığı kamçıları gibi. İmdi, bunu izleyen adam, oradan çıkarken saldırganlığı kamçılanmış olarak çıkacak, "doğal" tutumu bu olmasa bile, bir güç gösterisine kalkışabilecektir. Hüznle bir araya gelince bu tutum neler "verebilir" geçici bir ilişki sırasında?

Ayrıca, hüznü, sanki pek çok insanın temel "durum"u... Hüznünlü bir yaşam mı Amerikalılarınki? Ne demek istiyorum? New Orleans'da bile cuma-cumartesi gecelerinin curcunası içinde hü-

zün buldum sanki. Gece giysileriyle, ellerinde bira tenekeleriyle gezenler bile sanki hüznün içindeydi. Hüznün benim gördüğüm bir şey miydi? Duyduğum bir şey miydi?

Contemporary Art kapalıydı. Science & Industry'yi ancak alt katında, şöyle bir dolanarak gezebildik geç gittiğimiz için.

1 Mayıs

Dün Portland'e gelirken, bir ara yerde kocaman bir yılan başı-boyun resmi gördüm. Boş, boz bir coğrafyada ufarak bir yerleşim bölgesi mi? Roma mozaiklerinde görebileceğim bir "yapı" içerisinde gözüyle, diliyle, kahverengi ile yeşilin yer yer değişen baskınlığıyla bir yılan. Göz, bir ırmağın ortasındaki bir ada olabilirdi. Pullar, tarla...

Mt. Hood'un yanından geçmek, pencereden bu doruğu görebilmek ilginçti. Kar bütününü kaplamış durumdaydı.

Bugün Ülker'in (Gökberk) iki arkadaşına gittik. Pasta-tatlı günü. Ormanın içinde yaşamak, türlü bitkinin kurduğu dengeye uymak... Bizim bahçeler, bakımlı olunca, daha az çeşit, daha büyük düzen gösterir. "İngiliz Bahçesi" burada belki bir gelenek. Ama orman, ormanın ardından da Reed College'a ulaşmak, garip bir şey duyurdu bana. Dün, "bayram-şenlik" artıklarından biri de, maviye boyanmış kızlı erkekli çıplaklardı. Mavi, gövdenin üst yanını değişik ölçülerde kaplıyordu.

"Philadelphia"da çok güzel birkaç sahne vardı. Dava, herhangi bir "adalet" filmi olabilirdi – "Hollywood usulü" ... Ama o çeşit şeyin aşılabildiği duygusu da var, ele alınanın önemi düşünülünce. Sinema, bir mahalle sineması. 7.40 pazar akşamı. Birkaç seyirci. Ben çıktığımda salonda kimse kalmamıştı.

Chicago'daki müze gezintisinde başlayan tedirginlik: Nedir sanki bu "kültür" çabasından kalacak olan? Kalan değildir tek başına önemli olan. Yaşanıp yiten de bir o kadar işlev taşıyor. Ama kalan, tarih, bilgi açısından çok önemli. İyi de, kalan nasıl seçiliyor, kalıyor? Anlamı ne? Anlamı çağımızda (belki) gitgide azalmıyor mu? Müze bir konserve kutusu, haftanın 6 günü açık, gelen

geliyor, görüyor. Eninde sonunda bir belge; her belge gibi, çok önemli olabilir: İleti olarak, onu alacak birileri bulundukça, ama daha önemlisi, onu çeşitli düzeylerde yorumlayabilecek alıcılar çıktıkça. Her yaşlı gibi "umutsuzluk"/"ilgisizlik" dönemine mi giriyorum? "Routine"le ayakta durabilenlerden olabilsem bile? Yoksa yeni bir çağın başında olduğumuza göre, oluşacak bir düzenin (?) ("düzen" derken ne/nasıl düşünüyorum?) şimdilik ancak sezilebilir olmasına kendimi alıştırmak mı gerekiyor?

3 Mayıs

Amerika'da aydınlar, genellikle, bir şeye yeni gözlerle bakma gereğini gördüklerinde bütün güçleriyle uğraşıp bunu başarabiliyor gibi. Azınlıklar karşısındaki tutumlarında genel kanıları değiştirmekte başarılı olmuş gibiler, bu etkinliği de sürdürüyorlar, "yeni" görüşü savunanlar gitgide artıyor sanki. Bir tutarlık tutkusu içinde gibiler. Bunun "tutku" oluşunda bir gariplik yok mu?

Heyecanlı insanlar. "Gençlik"leri de bunda çok yer tutuyor. Gelgelelim, tütün kullanan azınlık karşısında, kızılderililerin durumu konusunda tutumlarının gereğini düşünmez gibiler. Tütün, Mc Carthy'ci yöntemlerle kötülenirken, ya da kızılderililerin adını bile neredeyse anmazken "azınlık"tan hiç söz etmemiş oluyorlar, bu da kendilerine yetiyor (mu?). "Giyim devrimi" kentsoylu sayılan bir kılığı saygınlığın koşulu olmaktan çıkardı. Ama o tür giyim ortadankalkmadığı gibi, ben yaştakilerden çok gençler arasında öyle giyim yeğlendiği halde, partallığın, pejmürdeliğin ne kadar yaygın, ne kadar da yaptırım gücü kazanmış olduğu, "rahat" giyimin ne kadar "üniformalar" haline geldiği kimsenin dikkatini çekmiyor, kimseyi rahatsız etmiyor mu?

Cannon Beach, Büyük Okyanus, martılar, köpekler, karabataklar, insanlar, yağmur, denizin içinde sivrilen "kayalar"... Hah! Eski dağ doruğu artıkları. Haystack dedikleri yosunla örtülü, üzerinde çiçek gibi duran, benek benek martılar.

4 Mayıs Reed'deki konuşma-okuma. Övgü dolu sözler. Jane çok ilginç bir kişilik: çocuk yanı ile okumuş ve yazar yanı garip bir denge içinde. Bir de "sessiz, arada bir not tutan, ayrı duran" bir kadın. Bir daha görünmedi. Willamette kıyısında yemek. Ottomar Rudolf: "Konuşan kişi". Dinliyor da. Ama ne kadar kolay konuşuyor!

5 Mayıs John'la şehir. Bu bahçe içindeki evler şehrinin gerçek şehir olarak görüldüğü tek yer: Downtown. Çok konuştuk; ilginçti konuştuklarımız. Akşam "piknik", ardından gerçekleştirilemeyen (gösterecek çocuk gelmediği için) film gösterisi. Bıyık/Zaika sorunu içimi yiyor.

7 Mayıs Columbia boyu gezinti. Yükseklik, çavlanlar, ürkütücü olacak ölçüde. Karşı kıyıdaki (Washington'daki) dağlar daha mı genç? Mt. Hood görkemli. (Şu anda sarsılan bir uçakta, Chicago'ya yaklaşırken yazıyorum bunları.) Adalar, ırmağın ortasında; yer yer bir dağın bir parçasının yakınlarda (?) göçmüş olduğunu görmek... Su içten içe kemiriyor bu kayaları, dağlarda kar eriyor, sızıyor, dökülüyor. Görkem, büyüklük. Ama her şeyden önemlisi, ağaç! Böyle bir ağaçlar topluluğunu ilk kez görüyorum. Aklimda kalan, söyleyeceğim, ağaç! Portland'e döndükten sonra çanta topladım bugüne. Ama Gorge Hotel'in havası (Ülker'in deyişle bir fin de siècle...) belki biraz öyleydi. Ancak "Thomas Mann" değil de "Tommy Mann" olması gerektiğine karar verdik John'la buradaki "hava"nın. Yüzyıl başı, 30'lar, bugün, tuhaf biçimde karışmış bu otelde. Bir oğlanla bir kız da gitar çalıp şarkı söylüyorlardı.

Bu sabah neleri unuttuğumu gördükçe sıkıldım. Çantalara güçlkle sığdırdım. Ülker'le Nabokov üzerine konuştuk, sonra nereden tutturdumsa, "tanınma"nın çeşitlemelerini yaptım, niye bana bu kadar karşı, yazara bu kadar aldırıışsız bir basın? sorusunu sordum. Fusun'la, Mustafa'yla konuşmalar yapmam belki çok gerekli, çok önemli olacak. "Tanıma" denemesini, kesinlikle yazıp bitirmeli bu yaz.

13 Temmuz

Hanidir rahatsızdım; bayağı rahatsızdım. Umduğum, bu uzun yolculuğun sonunda evime, düzenime dönünce, bu rahatsızlığın da geçmesiydi. Ankara'ya ertesi gün uçacaktım. William Jay Smith'lerde son bir akşam yemeği pek yorucu görünmemişti. "Romancı Diane Johnson da gelecek," dediler vardığımda. "Giderayak bir tanışma daha..." dedim içimden. Ne kadar yorgun düşmüştüm bu karşılıklı "memnun oldum!"ların ertesizliğinden.

Sonja Smith, yemeğin başlarında, daha önce de dile getirdiği bir düşüncüyü savundu: "İngilizce, Avrupa'nın dili olacak." Avrupa, bir birlik olarak ortak dil diye İngilizceyi benimseyecek. Paris'in göbeğine yakın bir evde, bir Fransızın bu düşüncesine Amerikalı eşi ile Amerikalı konuğu pek katılmıyor sanki. Türk konuk dinlemekle yetiniyor. "Ben taşralı bir kızdım. Taşralıyım hâlâ," diyordu S.S. az önce. "Fransızca, Almanca, elbette büyük diller olarak kalır ama ortak dil İngilizce olacak. Çocuklarım da, torunlarım da Fransızca bilirler ama ortak dil İngilizcenin dünyasında yaşayacaklar..." İçimden gülüyorum; "biz hanidir gayriresmi resmi dilimizi seçtik zaten..." Fransızlar arasında, İngilizcenin – bizdeki gibi– başboş yazılışından tedirgin olanlar az değil. Ama "dil, her şeyden önce bir iletişim aracıdır" diye kestirip atanlar da az değil. Avrupa için "ortak dil" eski bir kurum. Şimdi aynı şey mi yaşanacak, başka türlü mü?

Diane Johnson, Hollandalı Cees Nooteboom'dan birkaç kez işittiğini söylediği bir söz aktarıyor; Nooteboom, "ne yazık ki Felenkçe yazıyorum; İngilizce yazsaydım daha çok tanınırdım," diyesiymiş.

Amerikalılar bunu doğru bulur gibi. Türk itiraz ediyor. "Yazar her şeyden önce kendi dili karşısında sorum taşır. Her şeyden önce kendi kültürü içerisinde üretir üreteceğini. Hiçbir kültür ihraç edilmek için üretilmez. Daha sonra ihraç edilse bile."

Oysa Amerikalılar, İngilizcenin değişik dillere bağlı yazarlarca kullanılmasına karşı çıkmak niyetinde değiller. Bilinegelen

örnekler sıralanıyor: Conrad, Blixen, kimi zaman da eliaçık davranılarak Kafka, Rilke bu durumlarda hemen dillerin ucuna gelir.

Yazarın seçimine elbet karışmam ama bu yolculuğun başında New York Üniversitesinde, başka bir dilde yazı yazmayı düşünüp düşünmediğim sorulduğunda da buna benzer şeyler söylemiştim. Yazılarımın çevirisi konusunda, bildiğim dillerde, elimden gelen titizliği de gösteririm, ama iş, Türkçesini yazmaktır, söyleyeceğimi Türkçeye söyletmektir; başkalarının zaten işlediği bir yabancı dile "katkı"da bulunmak değil.

Bu tutumum oradakileri pek etkilemiyor. Şaşılacak bir şey yok. Onlar için genel bir sorun söz konusu değil. Kendi dilleriyle bir yabancı dil karşı karşıya geldiğinde, elbette kendi dillerinden yana olacaklar. Nooteboom Felemenkçe yazdığı için yerinmiş midir bilemem, kendisiyle tanıştığımda sorarım. Çevrilip başka bir dilde okunmak benim de hoşuma gidebilir; ama tanınma, daha doğrusu çok daha geniş bir okur kalabalığına tanınma uğruna, Türkçeyi işlemekten vazgeçmek kafamın alabileceği bir şey değil.

Diane Johnson'un kitabının başında Paul Bowles'dan bir alıntı; gezmen ile yolcu arasında şöyle bir ayırım gözetiyor: gezmen kendi uygarlığıyla yetinir; yolcu ise karşılaştırmalar yapar, kendine aykırı olana takılır. Önemli olan, bana sorarsanız, gezmen ile yolcunun tanımları değil (bunlar genişletilebilir, daraltılabilir, değiştirilebilir), yabancı gözün üzerinde durulmasıdır. Herkes için kendi dili katı bir veridir. Yüzyıllar boyunca yazılıp söylenenlerle yaratılmış olduğu unutulur. Dilin sürekli işlenişinin, yani değiştirilişinin, iletişimin ta kendisi olduğu unutulur. Dilin olanakları işlendikçe dilin söyleyebildiklerinin de artması boş bir laf değildir. Sırası geldiğinde, bir dilin gerçekleştirilmiş olanaklarının onu ne kadar "zengin, esnek" kıldığı bir övgü havası içerisinde söylenirken, bunun neler pahasına ulaşılmış bir durum olduğu nedense es geçilir. Bir dilin ancak işlenmekle bu hale getirilebileceği es geçilir. Her dil için söz konusu değil midir bu? Türkçenin sınırlarını genişletmek (belki de geriletmek demek daha doğru olacaktır) için Türkçe yazıyorum dediğim zaman bu sözümü yanlış anlayıp

"Türkçenin sınırlarını ortaya koymak istediğimi" sanan tek kişinin anadili İngilizce olan bir kişi olması tuhaf değil mi?

Öyle diyorum ama, belki de o kadar tuhaf değil; çünkü eninde sonunda herkesin elindeki ölçüt, kendi dilidir ne de olsa. Acaba biz, Türkçe konuşanlar, kendi dilimizi ana veri olarak görmekten niye bu kadar kolay vazgeçebiliyoruz? Başkaları başka dillerin farkına ancak kendi dilleri içerisinde varabilirken, biz niye başka dillerin bu kadar çok farkındayız? Yanılıyor olmak isterim, ama böyle bir farkındalık varsa bizde, nedendir acaba?

AYNA / SILA (Notlar)

~

1. Elime bir kalem veriyorlar, "doğrudur, öyle oldu" diyerek imzalamamı istiyorlar. Elimi çekinerek, ürkerek, çekiyorum. "Yazmam yok benim," diyorum. Gülüyorlar. Elimi eziyorlar.

2. Akbabalar konup kalkıyor sabah sisinin içinde. Tatlımsı, dayanılmaz bir koku içimde, dışımda. Parçalanmış gövdeler, yer yer hâlâ taze gibi duran kanlar görüyorum çevremde. Sis kıpırdadıkça, uzakta bir karartı. Koruluk orada olsa gerek. Kalkmam, doğrulabilmem, dizlerimin üzerinde durabilmem, saatler sürüyor. Sağ yanımda bir yerler zonkluyor.

3. Koruluğun önüneyken bir şey çarpıp sarsıyor beni, düşünüyorum. Başımda biri, "Bilemedim kardeşim," diyerek dövünüyor. "Zaten ölmüş değil miydim?" demek istiyorum ama işitmiyor galiba. Üzerime kapanıyor.

4. Sisnin içinden birtakım kitap resimleri, nakışları silik, renkleri soluk birtakım betiler çıkar gibi oluyor, bir an tanır gibiyim bu gördüklerimi, ama soluk almamla birlikte sis örtüyor her yeri yeniden. Birini tanımadığım halde hep bilir gibiyim; benim o adam. Ama ötekilerin yeri, kılığı, kılığının rengi değişip dururken, ben, o adam, sanki hep şimdiki halim. Yalnız üstüm başım yırtık, kirli, kanlı değil.

5. Bir amcam vardı, dostlarım, düşman olduklarım... Bana

düşman olduklarını söyledikleri, bana dostlarım olduklarını söyleyen... Karın vardı, bir yerlerde... Bir çocuk, bir oğul, bir oğlum da vardı galiba. Uzakta, belki pek yakında da... Sevdiğim biri vardı... Sanki... Kimdi o? Nerede şimdi? Ben neredeyim? Bu yabancılar, dostlarım mıydı?

6. Güzel konuşurdu o adamlar. Hiçbirinin yanında kalamadım galiba... Yola düşerken umduğum, bir durak ötede bulacağımı sandığım, ne kadar daha güzeldi her şeyden!...

7. "Öldürülme"yi beklemek...

8. Odama, ilancıların şimdi çok kullandığı, istediğim zaman değiştirebileceğim, bir "şehir fotoğrafları" düzeneği kurdurdum. Çalışma masamdan başka bir şey bırakmadım odamda. Masa, koltuk, çöp sepeti. Bir zamanlar bu döner koltuk en büyük lüksümdü. Şimdi çok güzel aydınlatılmış üç büyük şehrin içinde oturup pencereden bu şehirleri gördüğümü düşünüyorum. Paris, Roma, Berlin...

9. Bir gün düğmeye basacağım. Bütün üçgen prizmalar dönecek, ama ne üç şehirden birinin içinde olacağım ne de karma şehirlerimden birinde. Prizmaların hepsi döndüğü halde, hiç bilmediğim, hiç görmediğim bir şehir çıkacak karşıma. Kimsenin de tanımadığı bir şehir olacak bu.

10. Aramağa çıkacağım. Önce kitaplarda, sonra dünyada. Bir sabah, bir eski kışlanın, bir özelgenin, bir yanını duvarıyla sınırladığı bir sokakta bir aynacının dükkânındaki aynalara bakarken kendi kendimi görüp güleceğim acı acı. Ama aynalarda, arkamda, aradığım şehir parçalarını görecek Arkama bakmamam gerektiğini bildiğim halde, bakacağım. Bir adam, gülerek, tabancasını kaldırarak, ateş edip alımdan vuracak beni.

11. "Yann Paris'e gidiyorum. Haber vereyim dedim," diye edilen telefon, ondan son işittiğim sözler oldu.

12. Mümtaz Bey, bir akşam, çok eski bir geleneği sürdürdüklerini düşündüğü orta yaşlı Türkologlarla genç öğrencilerinin ra-

kılı, taşlamalı, nazireli bir toplantıda ne kadar eğlendiklerine bakıp, uzun uzun düşünecektir.

* * *

(Bilge Karasu'nun Ayna/Sıla için kaydettiği oniki "not" bir defterde toplanmıştı. Bundan sonrakileri; oraya buraya, küçük kâğıt parçalarına, takvim yaprağı arkalarına vb. karaladığı notları arasından ben seçip numaralayıp sıralıyorum. F.A.)

13. Ölmekte olan biri karşısında, "yapmamız gerekenler"i düşünmek...

"Uyarı" karşısında bitim'i düşünmek. Ölmekte olan artık başka yeredir ama onu anlayamayız. İşini bitirmiş gibi görürüz onu. Tasarılarını bilmeyiz çoğu zaman. Sıra bize ne zaman gelecek? Bilmediğimiz için "somut" bir telaşa düşeriz.

Ben "her şey elimden kaçıyor" ile "yapmam gerek"ler arasında gitgide daha çok bocalamıyor muyum?

14. Bir yaşamı, hiçbir kırıntısının yitmesine gönlü razı olmadan geçirmek... Yani her şeyi kayda geçirmek; birilerinin, günü geldiğinde –gelirse– bu kırıntıları bulup başkalarına da göstereceğini umarak... Ya da herkesin yaşamı, her şeyin "yaşamı" gibi bizimkinin de, olsa olsa, bir "süreklilik" izleği dışında başkaları için pek sınırlı bir anlam taşıyabileceğini bilerek en önemli bulduğunu ortaya koymağa, "tutturmağa" çalışmak. Bildiği, yapabildiğini bildiği şeyle yetinmek...

15. Başkalarında eleştirdiğimiz, kimi zaman da, kendimizde eleştirecek kadar bilincine varmadığımız kendi özelliklerimiz değil midir?

16. "Bir sabah uyandığымda," diye anlatmıştı bir gün, "dün-yada yapayalnız kalmışım gibi bir duygu içinde buldum kendimi. Hoş gibiydi bir yandan. Öte yanıyla ise ürkünç!"

17. Bir sabah kalktığımda, yağmur yağıyordu. Kar artıkları vardı setteki evin duvarı dibinde. Birden, insanların, bana haber vermeden, beni çağırmadan çekilip gittiği, topluca bu şehri bıraktığı duygusuna kapıldım. Çoğu arabalarını bırakmıştı. Başka araçlara binip gitmiş olsalar gerekti. Eşya taşıma şirketinin koca kamyonu mavi kapalılığıyla başka mahalleye göçecek birinin kapısı önünde kalakalmıştı. Yalnızdım bu koca mahallede. Çıt çıkmadığı için de şehrin öbür taraflarında birileri var mı yok mu karar veremiyordum. Sonra kedim pencerenin kenarına oturdu. Ben varken onda herhangi bir yalnızlık duygusu oluşmazdı. Benim için de o vardı yalnız. Çok sonra, uzaklarda bir araba gürültüsü... Sona kalan mı gidiyordu?

18. Okulda, elmalarla armutları toplayamayacağımızı öğretmişlerdi. Ama yazarla yazarı karşılaştıрмаğı da okulda öğrettiler. Balıkların hepsini aynı biçimde pişiremeyeceğimizi ise, hiç öğretmediler.

19. "Her şey her şeyin, her ad her adın yerini tutabilir" çılgınlığı içindeyiz...

20. "Birtakım kurallara uyarak yaşamak çok güzel de, yaşamın yerini kurallara bırakmak, sık işlenmiş bir cinayettir, tarihe bakarsak..." demişti bir gün...

21. Her kitabın kendileri için yazıldığını sanan, ısmarladığı halde kendi istediği gibi olmayan bir malla karşılaşmış şımarık bir adamın sinirlenişini, kırgınlığını gösteren insanlar...

22. Anlaşılan hep kendine uygun düşecek bir ölüm aramış durmuş...

23. Baharın leylak kokusu demek olduğunu unutmuşum. Yüzüme çarpan esintiyle kaç yıllık bir uykudan uyandım ki?

24. Tasarladıklarını gerçekleştirdiklerini söyleyenler düş gücü kıt kişiler olsalar gerek... Nesneyle, özdekle karşı karşıya gelmek serüvenini yaşamıyorlar, ya da daha kötüsü, yaşadıklarının farkına varmıyorlar.

25. Arkasında şehri gördüğü zaman kendi yüzü de, bildiğini sandığı yüzü de değişebilir şimdi. "Gerçek yüzüm mü bu? Yoksa aradığını sonunda bulmuş bir insanın yüzü mü? Sınıyorum, aynadaki benim, evet, ama bu yüz?... Ölüm burada bulmalı beni herhalde..."

26. Şehir dekorlarının kımıltısızlığına karşılık, arada bir, kımultı-gürültü-kalabalık, kendini bir film seyreder sanmak: Olmanın yaşanışı.

27. Sevgi, dostluk, arkadaşlık, aşk, adını nasıl koyarsak koyalım, onu bir başka insanla bir birlik kuruntusuna, düşünce, duygusuna götüren duygu, karşısındakini hep "güzelleştirdiği" için, eşini dostunu, sevgililerini istediği gibi görmekten kurtulması hep bir süre gerektirmiştir diye düşündümdü uzun süre. Yanıldığımı anladım bu son zamanlarda. Onları "görmüyor" değildi. Ama gördüğünü bekletiyordu bu kıyıda. Bu beklettiklerinin sabrını taşırdığı bir gün, onların "hata"larının geçici değil yapılarının gereği olduğunu anladığı, daha doğrusu kabul ettiği gün, biriktirdiklerini söylemeğe, belli etmeğe başlıyordu. "Sabrım yanlış bir tutum," dedi bir gün, "yeni anlamadım. Ama bu huyumdan vazgeçemedim bir türlü. Belki bir bağlılık açlığı demek doğru olur bu tutumuma. Soğumak dediğimizde bir tuhafılık yok. Ama bağlılık sürecinin yaşanması yerine, düşünle düş kırıklığı arasında sürdürülmesi tuhaf, ya da, yersiz. Sırası geldiğinde eleştirimi dile getirmeği çok denedim. Eleştirimin dile gelişi, gene de umut kırıklığı sesiyle oluyordu. Asıl yanlış oydu belki. Karşımdakiler bunu kendilerine yöneltilen bir eleştiri olarak değil, benim huysuzluğum olarak dinlediler. Beceremedim. Bir aksaklık karşısında kendi kendini tartmak, pek çok insana en son akla gelecek şey gibi görünüyor." Kendisi ne kadar anlayabiliyordu? Herhangi birimiz, "temel haklılığımız" bellediğimiz alanın dışında kendimizi ne kadar tanıırız ki?

28. "Her şeyini", "bilgi"sini, "öğrendikleri"ni yalnız kendi çabasına borçlu olduğuna inanan kimseler... Özellikle "deha"sına

fazlaca inananlar (gençler, belki de...) bir gün, adlı-adsız, dost-düşman, "kafa dengi"-ayrık nice kişiye, ne kadar çok şey borçlu olduklarını anlarlar mı?

29. Başkalarından bir şey öğrenmediğine inanırken, bir kitapta, birinin bir yazısında rastladığı yol gösterici, ilginç, heyecanlandırıcı, "yenilik" dediği, "aykırılık" dediği şeyi, başkalarının elinden devraldığını unutanlar...

30. İki şeye taktı son yıllarda: Kendini beğenmediği, kendini kötü gördüğü için kendi gibileri durmadan çekiştiren, yerden yere vuran, herkese kusur bulmak için yaşar gibi görünenler... Bir de, kendi çevresinin, kendi kültürünün sorunlarını görüp irdeleyecek, gerekirse onlara bir ad, bir san verecek yerde başka kültürlerde ya da "moda merkezlerinde" oluşturulan düşüncelere, terimlere-kavramlara, Türkiye'nin yaşanan yaşamını uydurmağa çalışan, o kavramlara Türkiye'de bir içerik kazandırmaya uğraşanlar... Gerçekte kendine bakmasını, kendiyi barışık olmağı istemeyen, sevmeyen, beceremeyenler... Kendini çok beğenir görünmeğe çalışan duygu ya da düşünce sakatlarına...

31. Bir karışım, bir adalar coğrafyası gibi insanlar tanıdım. Hepimizin yaşamında çelişkiler var. Olması gerekiyor da belki. Ama bir adada varolmayan bir kuralın, hemen komşu adada her şeyi ezmesi – biraz fazla olmuyor mu?

32. Biliyorsun F.'ciğim, önce, başkaları gibi olduğumuzu öğrenmemiz gerekir. Daha sonra başkalarına ne kadar benzediğimizi, daha da sonra, başkalarına benzeyip benzemediğimizi merak ederiz. Sonunda, neden sonra, kendimizi –başkasına benzesek de benzemesek de– kabul etmeği öğreniriz. Ne uzun bir eğitim bu. Değil mi?

33. Bütün bir ömrün, gelip geçen küçüklerinden daha büyük bir son-kıyameti bekleyerek geçirilmiş olması ne acı!

34. Kendini "pazarlama" becerisinden yoksun olanın garip durumu... Alçakgönüllü olmanın anlamının bile yitip gitmesi...

35. Önce insan sonra hayvan, ürün, nesne, kurban eden için bir "öteki". Öteki üzerinde, ötekinin canı üzerinde bir kullanma hakkını böyle kolayca kendinde görebilmek. Kefaret/şükran, kendimizde bu hakkı görme kolaylığı nasıl bir güç-iktidar temelini dayanır ki? Kendimizi ancak bu kadar kolay kullanabiliriz. Kendimizin bir parçasını verir gibiyiz. Ne tuhaf! Üstelik bir inanca, bir kültüre de özgü kalmıyor; genel bir tutum (?).

36. Ötekinin bize aykırı gelen bir yanma takılıp onunla uğraşmaktan vazgeçtiğimiz zaman onun o yanını kendi özelliği olarak görüp öğreniriz. Dolayısıyla bize aykırılığını tanırız, onun ayrılığını biliriz, kabul etmek zorunda kalırız.

37. Herkes kendi yapacağını yapar. Kimse kimseye ne yapacağını söylemeye kalkmasın. Bütün yaşamlar bir araya gelince bizim bilebileceğimiz dünya olur.

38. Sanat, o zaman, her şeyden önce bir tutum işiydi. Bir yenilik işiydi. Çerden çöpten de olsa çıkardı.

39. Anılar ne işe yarar (ki)?

BENDEKİ ADALET CİMCOZ

~

"Gülü..." dedim. Usumda Shakespeare. "Die Rose der Rose," diye getirdi sonunu.

Küçük, sarı, taç yapraklarının ucu kızarmış bir güldü yanlış anımsamıyorsam.

Güldü. "der Rose de ne Rose ya..."

Şimdi mi yakıştırıyorum o gülüşe o acı tınıyı, o anda duydum mu böyle bir acılık, kestiremiyorum.

"Rose'liği kalmamış!"

Her zamanki beceriksizliğimle, "gül bir elden bir göze giden güzelliştir," demek istedim, "Bütün güller sizin gibi taze olsa, daha ne isterler?" deyiverdim. "Her zaman da gönül alırsın," dedi. Nasıl anlatabilirdim bunun gönül almaca olmadığını?

Birkaç yıl önce Büyük Ankara Otelinin masası başında içki yerine ısmarlattığım koca bir bardak suyu içerken "Yıllar yılı anlayamamışım, geçen gün kafama dank etti ancak; meğer ben size nicedir düpedüz âşıkmişim," demiştim. Gülmüştü uzun uzun. O, herkesin çeşitli yüzlerle birlikte düşündüğü, gerçek yüzünü görmediği halde milyonla insanın bildiği çınlayıcı kakhahasıyla.

Nasıl anlatabilirdim kendisini nasıl sevdiğimi? Oysa neler söylenirdi de bu söylenmezdi.

Güneşli kış sabahının şenliğinde gül gitti bir köşeye kondu. Hayta güle uzanır gibi oldu, vazgeçti, geldi, dolandı, gitti.

Sonra yemeğe oturduk. İlaçlı, perhiz yemekli bir sofraya. Tek sağlam benmişim, en çok nazlanan ben oldum yemekte.

Telefonda Şakir E. ile konuştular. Selamımı iletmesini rica ettim. "Ferdî'nin filmlerini göstermek istiyorlarmış..."

O gizemli ölünün varlığını duydum gene. Nedense bana hep soluk görünmüş renklerle boyalı gençlik resmi geldi usuma, öbür odada duran. Ancak sesinin silik ama güçlü anısını koruyabildiğim, adı biraz masallaşmış ölü. O konuya iki üç kez şöyle bir değinip geçmişti geçen yıllar içinde. Eşleşememiştim hiç.

Gözleri buğulu gibi miydi ki, "Ferdî'nin filmleri..." derken?

Birkaç hafta önce Ankara'da gene Büyük Ankara Otelinden çıkıp yürümüş, bize gelmiştik. Biraz üşümüş, biraz da yorulmuş olduğunu söylemişti. Küçük masanın bir ucunda oturmuş, öbür uçtaki kitap, kâğıt yığımına bakıyordu. "Bana hiç yazı adamadın Bilge, aşkolsun!" dedi birden. "N. da hep 'sana bir şiir yazacağım' derdi ama yazmadı."

"Sizinki hazır," dedim, "işte bu..." Bir elyazması çektim kâğıtların içinden, gösterdim. "Bir Ortaçağ Abdal"ydı bu.

Oysa, o anda, yıllar yıllar önce "Çatal"ı kendisine adadığımı ikimiz de usumuza getirmemiştik. Ama "Abdal"ı ona adamağa birkaç gün önce karar verdiğimde içimde sanki "öyle olması gerek" türünden bir duygu vardı.

*

B. Traven'in *Dinamit*'ini Paris'e yollamıştı. İçine "Bilge'ye candan" diye yazmış, altına da, benim daha önce çıkan *Ölen Adam* çevirimle belki de eline daha geçmemiş olan *Troya'da Ölüm Vardı*'yı anıştırarak "Bu benim! Şubat haftasında çıktı. 1963," demişti.

Traven'in *Pamuk İşçileri*'nin başına da "Özlemle Bilge Karasus kardeşe! 1968" diye yazmış.

Hep üzülürdüm. "Siz kitap üstüne kitap yolluyorsunuz bana. Bense ne pintice karşılık verebiliyorum," derdim.

Bir ara "Bir Yahudi buldum, pek sevdim," demişti. Çok sonra

Kişon'un *Adanmış Topraklar Üstünde*'si geldi. Ona da "...Senin de hoşuna gidecek sanırım," demiş.

1964'te "Selamlar"la yolladığı "Galile"den sonra, 1966'da "Al sana bir tane daha!" diyerek yolladığı, yürek değerinden yana en önemlisi. Puldan küçük bir resmini yapıştırmıştı üst köşesine. En güleç yüzlü resmi belki de. Altına da "Angina Pektoris'li Ada" diye yazmıştı.

Hayta ile oynadığı sırada çekilmiş bir resmini aylarca gözümün önünde tutmuş, sonra da yıpranmasın diye, kaldırmıştım.

Oysa bir resmini daha görecektim, her şey olup bittikten sonra.

*

Yolladığı kitapların çoğunu düz kâğıtlara sarardı. Üç tanesini ise dergilerden kopardığı sayfalara sarmıştı, düz kâğıda sarmadan önce. İlki, bir yeri ısırılıp koparılmış gibi duran kocaman bir "pop art" elmanın içinden başını uzatan –daha doğrusu sarkıtan– bir elma kurdu görünümünde iki kadın bacağının resmiydi. Bir "pop art" bezeme oyunu belki de. Nedense, dergi bir Alman dergisi olduğu için belki de, yenedendoğuş yüzyıllarının Alman resmindeki Havva'ları geldi usuma, uzun, çirkin, kösnül. Oysa elmadan çıkan bacaklar gerçekten güzel bacaklardı. Süs diye odanın ortasına yerleştirilmiş böyle bir elma, çepeçevre koltuklar, sedirler düşündüm; oturma odasında, konukları bu bacakların devimiyle eğlendirmek... "Mekanik Portakal" diye çevrilmiş adıyla "The Clockwork Orange"dan yıllarca öncesi bu. Losey filminde buna benzer şeyler yapmış anladığım kadar.

İkincisi gene bir Alman dergisinden koparılmış. Güzelce bir kızın elinde "baba" bir kedi. Sarı-ak. İstanbul'un ister ev ister sokak kedisi olsun, besili, ensesi kalın, kirli ya da temiz ama tuttuğunu koparan sarılı-aklı kedileri gibi.

Üçüncüsü ise bir Fransız dergisinden. Banyonun musluğuna yan gelmiş yatmış, dirseğini çıkarıp kenara dayamış, aklı karalı bir kedi. "Poz verdirmişler hayvana" diye epey söylenmişim.

Sonra bir gün bizimkinin de buna benzer bir duruşunu gördüm bir leğenin içinde. O resmi anımsadım.

Kaç kez bana kedi bulmağa çalıştı, ya da eşinin dostunun fazla kedisini bizim eve yerleştirmeğe... Olmadı. Kediler hazır olduğunda benim kedim vardı. Siyam kedisine ben istekli olduğumda başka bir ev bulunmuştu ona.

O ise köpekçiydi. Zibidi efsaneleşti, Hayta gerçek kaldı. İki bir gönül işiydi; ikincisi bir ev arkadaşlığı sanki. Bana öyle geldi hep. Bir resim var, Hayta ile oynadığı sırada çekilmiş; balkonda... Haftalarca bir vazoya dayalı durdu oturma odasında. Sararmağa başlar gibi oldu kaldırdım.

Ama o son göreceğim resim...

* * *

Kuzgun ile gittiğim Maya'da tanıştık. Önceleri ne düşüneceğimi bilemedim. İçine dönük, çekingen, ürkek, epey yabancı bir alıngan delikanlıydım. O ise, yel gibi, çağıldı gibi, uğultu gibi biri. Gözünden bir şey kaçmaz sandığım için aylar sonra kendisiyle konuşurken bir ara gözlüğümü çıkardığımda sipsivri bir "Aaa-aa!"nın ardından "Yahu, senin gözün maviymiş! Hem de nasıl mavi!" dediğinde çok şaşırmışım. Yirmi yıl içerisinde iki, belki üç kez gözümün maviliği üzerinde durdu. Niye, bilmem.

* * *

Sonra, Beyoğlu'ndaki loşça oturma odasında Asaf Halet Çelebi'nin Maria Barbas'a yazdığı şiiri okuması geliyor gözümün önüne. O gün ozanı şiirinden daha ilginç bulmuştum. Maria Barbas, anlamadan dinliyordu. Beyoğlu'nun dar göğünden oturma odasına dek inebilen ışık Asaf Halet'i aydınlatıyordu. O ise, ışığa sırtını vermişti. Ben sağ gerisinde durmuş ozanla Maria Barbas'a bakıyordum. Epey sonra kitapta çıktığı zaman, şiiri ozandan da, Maria Barbas'tan da ilginç buldum. Basılı kâğıdın büyüğü mü ne?

* * *

Yıllarca sonra, bir yaz ikindisiydi. Şişli'deki evin balkonunda Ahmet Hamdi Tanpınar bütün öykülerimi kendisine göndermemi istiyordu. Gönderemedim bir türlü. Tanpınar'ın ölüm haberi geldi sonra.

8.1.68 günlü bir mektubunda şöyle yazmıştı: "A. Hamdi Tanpınar'ın mektuplarıyla uğraşım bir hafta. Ölüm yılı geliyor, bir iki mektubunu bastıralım dedim... Oysa öyle ilginç mektuplar ki, isterdim okumanı. Paris'i bir anlatıyor, resim konusunu bir ele alıyor, harika. Eskiyecek elbet... (...) Ben ölürsem, sana bırakacağım o mektupları, gerçekten de değer onları bastırmak..."

Mektuplar bir şapka kutusundaymiş, dolabının üstünde. Bunu 10.8.68 günlü mektubunda yazacaktı bir başka ozanın mektuplarından söz ederken; İstanbul'a gittiğimde de şapka kutusunu gösterecekti. Sekiz ay arayla, iki kez "ölürsem sana bırakırım o mektupları," demişti. Şapka kutusunu gösterdiğinde bula bula ne buldum söyleyecek? "Kuzum, insanı ne üzersiniz böyle? Hele bir yirmi yıl daha geçsin, ben sağ kalayım, ondan sonra düşünürüz şapka kutusunu..."

Aradan bir buçuk yıl geçmedi. Şapka kutusu ne oldu bilmiyorum. Belki garip, belki değil, bilmek de istemiyorum.

(1970)

Bilge Karasu • Bütün Yapıtları 11

Öteki Metinler Bilge Karasu'nun, otuz yıla yayılmış bir dönemde ürettiği ve çoğunu yaşarken yayımlamamış olduğu düşünsel/kuramsal ağırlıklı denemelerini, metinlerini, bunlarla birlikte okunabilecek notları ve okunmasında sakınca bulmadığını belirttiği günlüklerinden seçmeleri kapsıyor. Füsun Akatlı'nın yayıma hazırladığı bu metinlerde ağırlık kazanan "öteki" kavramına neden önem verdiğini Karasu şöyle anlatıyor:

"Yirminci yüzyıl, ondokuzuncu yüzyılın kalıtını yüklenirken, geçmişin yanlışlarını bulup göstermiş, eleştirmiş, 'tanıma'yı, tanımanın yollarını yeniden düşünmeğe, irdelemeğe çalışmış pek çok insanın konuşup yazdığı bir yüzyıl olmasına olmuştur ama, ne yazık ki, bu son yıllarına varasıya 'öteki'ne karşı davranışın en acımasız, en kanlı, en çılgınca örneklerini art arda sergilemekten başka bir şey yapamamış görünüyor. 'Gelişen teknoloji', en yararlı görüldüğü alanlarda bile, ötekini ezmenin, ona usa sığmaz acılar vermenin bir başka adı olabiliyor.

Bu yazılarda, anlamağa çalışmaktan başka bir şey yapmıyorum. 'Beriki' de, 'öteki' de benim, biziz, hepimiziz. 'Biz'i anlamağa çalışıyorum. 'Biz'i 'öteki'nden ayıran durumu anlamağa çalışıyorum. O kadar."

000054